

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Nordisk säkerhet – Nya prövningar:
 - Karin Söder
 - Thorvald Stoltenberg
 - Jan-Erik Enestam
 - Guðmundur Árni Stefánsson
 - Teija Tiilikainen
 - Carolina Vendil Pallin
 - Michael Moore
 - Bengt Sundelius
- Grönländska val
- Intervju med Víkingur Heiðar Ólafsson
- Jämställdheten i Norden
- Bokessä: Tre böcker om Berit Ås

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

Årg. 85 • 2009 • Häfte 2

INNEHÅLL

Tema: Nordisk säkerhet – Nya prövningar

Nordisk säkerhet. <i>Karin Söder</i>	95
Nordisk samarbete om utrikes- og sikkerhetspolitikk. <i>Thorvald Stoltenberg</i> ..	99
Försvar i Norden. <i>Jan-Erik Enestam</i>	103
Island, Norden och säkerheten. <i>Guðmundur Árni Stefánsson</i>	107
Samspelet Norden–EU–Nato. <i>Teija Tiilikainen</i>	113
Ryssland och Norden. <i>Carolina Vendil Pallin</i>	119
Norden och internationella insatser. <i>Michael Moore</i>	125
Nordisk säkerhet 2009 – dags att ta vid från 1949. <i>Bengt Sundelius</i>	131
I väntan på naturrikedomarna röstade grönländarna aap! Ja!. <i>Sture Näslund</i> ..	137
NT-Intervjun. Publiken hänförs inte av rädda pianister. <i>Arna Schram</i>	145

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Välfärd och utrikespolitik? <i>Ann-Sofie Ohlander</i>	149
Krönika om nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	153

* * *

Bokessä

Det omöjliga tar bara lite längre tid. Tre böcker om Berit Ås.

<i>Kajsa Mared-Fawkner</i>	157
----------------------------------	-----

* * *

Kring böcker och människor

Hans Scherfig – Den stalinistiske humanist. <i>Jeppe Duvå</i>	163
Väder och vind, trams och trivialiteter. Hjalmar Bergmans brev I. <i>Sten Wistrand</i>	165
Europeeren Kielland? <i>Hans H. Skei</i>	168
Helmer Osslund – Det brinnande landskapets uttolkare. <i>Beate Sydhoff</i>	170
Anna Lindh – mamma och makthavare. <i>Bo Högländer</i>	172
Svensk-tyske musikkrelasjoner i skyggen av nazismen. <i>Kolbjørn Skaare</i>	174
Parentes rundt Norden i Palme-biografi. <i>Claes Wiklund</i>	177
Sammanfattning.....	181
Tiivistelmä.....	182

KARIN SÖDER

NORDISK SÄKERHET

Den 23-24 april 2009 anordnade Letterstedtska föreningen ett medlemsseminarium på temat "Nordisk säkerhet – Nya prövningar".

Karin Söder, ordf. i Letterstedtska föreningens huvudstyrelse höll öppningsanförandet vid seminariet. Karin Söder var utrikesminister 1976-78 och socialminister och nordisk samarbetsminister 1979-82. Hon var ledamot av Nordiska rådets presidium under sju år. 1984 och 1989 valdes Karin Söder till Nordiska rådets president.

På vägnar av Letterstedtska föreningen hälsar jag er alla välkomna till detta seminarium kring ämnet "Nordisk säkerhet – Nya prövningar". Jag är säker på att Jacob Letterstedt i sin himmel, med sitt nordiska engagemang, gläder sig åt att så många har hörsammat inbjudan. Han skulle också glädja sig åt att framstående experter och forskare kommer att bidra med sitt kunnande och till värdefulla diskussioner.

Jacob Letterstedt, som i sitt testamente föreskrev denna förenings bildande och dess stadgar, ville främja nordisk samverkan genom stöd till olika former av samarbete och aktiviteter. Han ville även möjliggöra utgivningen av Nordisk Tidskrift, som utkommit sedan 1878. Vid arvskiftet efter hans död 1862 tillföll närmare 450 000 kr föreningen att förvaltas av Kungliga Vetenskapsakademien.

Jacob Letterstedt levde största delen av sitt vuxna liv i Kapprovinsen, Sydafrika. Där blev han en framgångsrik företagare och sedermera generalkonsul för unionen Sverige-Norge. Han ägnade stort intresse åt skandinavisk forskning och vetenskapliga arbete i Södra Afrika och hade utomordentligt goda kontakter med Kungliga Vetenskapsakademien. Kan noteras att redan under Jacob Letterstedts livstid år 1858 delades den första medaljen i hans namn ut av Akademin till inga mindre än Alfred och Emanuel Nobel. Det kan också nämnas att Kungliga Vetenskapsakademien i år tilldelat Kerstin Ekman "Det Letterstedtska författarpriset" för hennes bok *Herrarna i skogen*.

Vad menar vi med Nordisk säkerhet, ämnet för vårt seminarium? Redan dessa två ord ger upphov till ett antal frågor.

Vad menar vi med Norden?

Relativt enkelt: De fem nordiska länderna med tre självstyrande områden är självklara, men visst finns det i våra närområden länder, som klappar på dörren och vill tillhöra Norden t.ex. de baltiska staterna. Rent geografiskt ligger

de i norra Europa och är beroende av omkringliggande länder för sin säkerhet i olika avseenden.

Nästa fråga reser sig!

Vad menar vi med säkerhet? Traditionellt är säkerhetspolitik staternas ansvar. Numera kommer även individens säkerhet allt oftare i fokus.

Det finns därför inget entydigt svar. Innebörden varierar från tid till annan. Oftast beroende på hur olika hot definieras. Säkerheten är också beroende på var och hur man har sin trygghet och varifrån man förväntar sig stöd. Osäkerhet liksom säkerhet kan gälla individer, grupper och/eller stater.

Vad är det som kan ge Norden och dess invånare trygghet?

Det finns naturligtvis ett samband mellan individens upplevelse av säkerhet, trygghet och välfärd, som upplevs vara rådande i det egna landet.

I vår globaliserade värld finns hotbilder som i hög grad riktar sig mot individen. Vi har organiserad internationell brottslighet, som på olika sätt påverkar vår vardag, kapning av den personliga identiteten på internet och narkotika-smuggling är bara några exempel.

Terrorism är ett annat hot. Klimatförändringar, ekologiska katastrofer och finanskris är andra påtagliga fenomen som skapar oro både hos individer och stater.

I vår medietäta värld kan vi knappast lyssna till en nyhetssändning, där inte ett eller annat hot mot våra liv presenteras. Det är allt från de senaste rönen gällande övervikt och rökning till snabbheten i ismältningen av Grönlands glaciärer. Det kan också gälla hot mot vårt lands säkerhet på grund av oron i Georgien eller Pakistan, misstänkt u-båtstrafik i Östersjön eller kärnvapenbestyckade båtar i Barents hav. Detta skapar oro på många plan och man undrar, vem tar ansvar?

Det är viktigt när vi diskuterar säkerhet och trygghet i Norden att ta med i beräkningen att det inte sällan finns strategiska motiv för att skapa hotbilder. Ett av de tydligaste exemplen är USA:s skäl att starta Irak-kriget förespeglande att där fanns massförstörelsevapen. I historien finns många andra exempel, där strävan efter makt och inflytande är det i grunden avgörande.

I en artikel av Daniel Silander och Torgny Klasson i ”Internasjonal politikk” beskrivs detta förhållande på följande sätt: ”Säkerhetspolitisk debatt handlar i en inte obetydlig utsträckning om makten över våra tankar och vem som har problemformuleringsprivilegiet.”

De nämner olika undergrupper som är aktiva i processen:

- 1 Hotbilsproducenter
- 2 Beslutsfattare
- 3 Uttolkare
- 4 Utmanare

De här fyra grupperna av aktörer har olika roller. Om man tar klimatkussionen som exempel, så har hotbilsproducenterna varit många. Beslutsfattare som politiker har utifrån sina värderingar fattat beslut eller underlåtit att göra det. Uttolkare av så väl hotbilden som fattade beslut deltar i opinionsbildningen och möter utmanarna med helt avvikande syn på både hotbilden och beslut.

För den eller de som vill inta en egen ståndpunkt gäller det följaktligen att förstå bakgrunden till de olika gruppernas agerande. Utomeuropeiska hotbilder lanseras ofta med svag bevisföring. Vi är präglade av vår nordiska och europeiska identitet och kulturella värdegrund. Detta försvårar avslöjandet av svagheterna.

Några forskare har beskrivit säkerhet som ett socialt konstruerat fenomen, som får sin innebörd av centrala samhällsaktörers tolkningar och agerande. De vill ha makt över tanken. Det gäller alltså att skaffa sig makt över sina egna tankar.

Under vårt seminarium kommer vi att få tillfälle att ta del av intressanta och insiktsfulla inlägg om nuläget byggt på erfarenheter och med förslag till praktiska och politiska lösningar i nutid för att möta hotbilderna. Jag är övertygad om att också framtidsvisioner kommer att presenteras. Globaliseringen och nya samarbetsformer länderna emellan, skapar både ökad säkerhet och otrygga förhållanden, då det är svårt att greppa den omvärld man är beroende av och är medansvarig för. Trots detta finns ingen bättre lösning än samarbete stater emellan för att skapa en fredligare och rättvisare värld, men det gäller att hålla egoismen i schack och hålla solidariteten levande.

Det nordiska samarbetet, som det utformades i Nordiska rådet (NR) efter det förödande andra världskriget och i det kalla krigets och järnridåns avkylande skugga, hade som drivkraft att skapa gemensam trygghet för de nordiska medborgarna. Det resulterade på 1950-talet snabbt i passfrihet, gemensam arbetsmarknad och sociala rättigheter. Hela Norden blev en hemmaplan, där det mesta kunde diskuteras och föreslås, trots att det inte fanns någon överstatlighet. Det innebar till en början en stor aktivitet, där ledande politiker från de olika länderna var starkt engagerade. Det var ett gripbart och lättförståeligt samarbete.

Utrikespolitik var tabu i rådet under många år, naturligtvis beroende på de olika säkerhetspolitiska lösningar, som de nordiska länderna valt, men som tillsammans gav en balanserad och trygg situation i Norden.

Det nordiska samarbetet har genomgått många förändringar under årens lopp. Kalla krigets slut och järnridåns fall har naturligtvis varit av stor betydelse. De varierande och allt närmare relationerna till det europeiska samarbetet, EU, spelade en stor roll. Många politiker tog EU-samarbetet till intäkt för att dra ner och nära nog förlama arbetet i Nordiska rådet.

Lyckligtvis har man i NR under senare år kommit till besinning och förstått att också inom det stora EU har samarbetet mellan de nordiska länderna en roll att spela. Bengt Sundelius och Claes Wiklund belyste de olika paradigmskiftena i sin bok *Norden i sicksack* (2000).

I ett längre historiskt perspektiv har naturligtvis mer dramatiska paradigmskiften ägt rum i Norden, Mats Bergquist har i senaste numret av *Nordisk Tidskrift* beskrivit fyra omvälvande paradigmskiften i svensk utrikespolitik under 600 år, vilka på olika sätt också har haft betydelse för övriga Norden. Åren 1434, 1630, 1812 och 1991 är hans utgångspunkt.

Kanske är vi inne i ett paradigmskifte just nu! Detta kan i allmänhet inte konstateras förrän det långt senare kan ges en historisk belysning. Trots allt är det något mycket nytt och djärvt som presenterats under våren, nämligen förra norska utrikesministern Thorvald Stoltenberg har på uppdrag av de nordiska utrikesministrarna utarbetat spännande och utmanande förslag om det nordiska samarbetet inom utrikes- och säkerhetspolitiken. Det känns tryggt att utredningsarbetet legat i så kloka och erfarna händer. Han kommer senare själv att redogöra för de olika förslagen.

Jag kan inte underlåta att nämna det tillfälle då de nordiska utrikesministrarna för första gången tog ett gemensamt, framåtsyftande utrikespolitiskt aktivt beslut. Thorvald var då statssekreterare hos utrikesminister Knut Frydenlund i Norge och jag utrikesminister i Sverige. Det viktiga beslutet gällde samarbete i kampen mot apartheidpolitiken i Sydafrika och stödet till befrielseströrelserna i södra Afrika, vilket kom att spela stor roll för tillkomsten av den demokrati i Sydafrika, som fortfarande kämpar med att finna sin form.

Vårt beslut grundade sig på uppfattningen att små demokratiska länder, som de nordiska, kan och bör solidariskt ställa upp i kampen mot förtryck och för mänskliga fri- och rättigheter. Något som fortfarande äger giltighet.

Temat för detta seminarium "Nordisk säkerhet – Nya prövningar" kommer att belysas av framstående experter utifrån att antal olika utgångspunkter, vilket framgår av programmet. Än en gång varmt välkomna till en sammankomst för stimulerande lyssnande, inspirerande samtal och aktivt deltagande.

Nu har jag äran att överlämna ordet till Thorvald Stoltenberg. Därefter kommer professor Bengt Sundelius att göra sina kommentarer.

THORVALD STOLTENBERG

NORDISK SAMARBEID OM UTENRIKS- OG SIKKERHETSPOLITIKK

16. juni 2008 ble Thorvald Stoltenberg bedt av de fem nordiske utenriksministrene om å utarbeide en rapport om hvordan det nordiske samarbeidet om utenriks- og sikkerhetspolitiske spørsmål kan utvikles de neste 10–15 årene. I rapporten skulle han komme med forslag til hvordan de nordiske landene best kan samarbeide for å møte fremtidige utfordringer både i de nordiske nærrområdene og globalt.

Thorvald Stoltenberg er tidligere norsk utenriksminister og forsvarsminister. Han har vært FNs fredsmekler på Balkan, FNs høykommissær for flyktninger og president i Norges Røde Kors.

Nordisk samarbeid om utenriks- og sikkerhetspolitikk

Den 9. februar i år overleverte jeg rapporten om nordisk utenriks- og sikkerhetspolitisk samarbeid til de fem nordiske utenriksministrene. Rapporten er kort – 34 sider totalt – og består av 13 konkrete forslag til hvordan de nordiske landene kan utvikle sitt samarbeid. Forslagene tar for seg områder som fredsbygging, luftovervåking, havovervåking, arktiske spørsmål, samfunnssikkerhet, utenriktjeneste og militært samarbeid. I tillegg foreslås det at de nordiske regjeringer bør utstede en gjensidig sikkerhetspolitisk solidaritetserklæring som klargjør hvordan de vil reagere dersom et nordisk land blir utsatt for et ytre angrep eller for utilbørlig press. Forslagene vil drøftes 8. og 9. juni på det nordiske utenriksministermøtet i Reykjavik.

Nordisk samarbeid tilbake på dagsorden

Oppdraget har vært både utfordrende og spennende og reflekterer de nye mulighetene som har oppstått de siste tiårene. Under den kalde krigen kunne de nordiske regjeringene samarbeide om mye, men å samarbeide om sikkerhetspolitiske spørsmål var, pga. ulike sikkerhetspolitiske forankringer, nærmest utenkelig. Lenge var det selv ikke aktuelt å gi utenrikspolitiske redegjørelser på de nordiske møtene. Det er derfor interessant at de nordiske utenriksministrene i juni 2008 ba om en rapport som går rett i kjernen av det man tidligere ikke kunne diskutere – det som var tabu.

Dette er det første nye initiativet til nordisk politisk samarbeid på flere tiår. I 1950-, 1960- og begynnelsen av 1970-årene ble det lansert flere store nord-

iske politiske prosjekter. Det var da en tro på ”det nordiske”, og de nordiske landene viste vilje til å gå foran i Europa. Men de store samarbeidsprosjektene falt sammen. Forhandlingene om et skandinavisk forsvarsforbund 1948-49 er ett eksempel, Nordøk 1968-70 et annet. I de siste tiårene har nok mye av dynamikken gått ut av det nordiske. Noen vil si at Norden var passé. I stedet har landene rettet sin oppmerksomhet mot samarbeid i EU, NATO og FN. Man skal likevel ikke overse at det har vært mye nordisk samordning også i den senere tid, men dette har først og fremst skjedd i en europeisk ramme, særlig i EU.

Hvorfor er Norden interessant og viktig igjen?

På mine reiser i Norden i forbindelse med rapporten har jeg møtt et utbredt ønske om å utvikle det nordiske samarbeidet. Det virker som om alle er for tanken om et styrket nordisk samarbeid. Hva er det som nå gjør at Norden igjen kan bli interessant som politisk samarbeidsforum?

De nordiske landene har, uavhengig av ulike tilknytninger til EU og NATO, mange sammenfallende utenriks- og sikkerhetspolitiske interesser. Muligheten og interessen for å arbeide tettere sammen henger selvsagt sammen med at den kalde krigen er slutt. Sikkerhetspolitiske skiller er ikke så viktige som før, og dette åpner for nye muligheter for samarbeid. Samarbeidet mellom medlems- og ikke-medlemsland i NATO gjennom ”Partnerskap for fred”, er ett eksempel på dette.

Interessen for det nordiske er også knyttet til regionaliseringstendensen man ser i både EU og NATO etter de store utvidelsene. Når organisasjoner gjennomgår større ekspansjoner i medlemstallet, blir det gjerne en tendens til at mindre regionale grupperinger snakker sammen – innenfor institusjonen. Slike tendenser ser man blant annet ved at de østeuropeiske landene kommer sammen og taler om den økonomiske krisen og stiller sine krav, at den franske presidenten tar initiativ til å gjenopplive Barcelona-prosessen og Middelhavsamarbeidet, og at det svenske EU-formannskapet vil prioritere Østersjøen. Etter hvert som medlemstallene øker, vokser det frem et behov for å samarbeide noe tettere med land man føler seg nær. Det blir mer legitimt å samarbeide i mindre regionale grupperinger.

I tillegg til disse mer generelle betraktningene drives det nordiske samarbeidet fremover av følgende tre faktorer:

For det *første* fører pågående klimaendringer til at isen smelter i Arktis. Dette skaper en helt nye situasjon i nord som vil få store konsekvenser både i et globalt og et nordisk perspektiv. Utviklingen vil føre til at nye, store og sårbare havområder blir gjort tilgjengelige. Dette vil igjen skape muligheter for nye seilingsruter fra Atlanterhavet til Stillehavet. Sammen med økende aktivitet forbundet med olje- og gassvirksomhet, samt fiskeri, vil dette reise

en rekke nye utfordringer både hva angår søk og redning, trafikkkontroll og miljøvernberedskap.

De nordiske landene vil med andre ord få store nærområder som ingen av landene klarer å kontrollere alene, og hvor ingen har kompetanse eller ressurser til å håndtere ulykker og katastrofer på egen hånd. De nye nærområdene skaper utfordringer som berører Danmark, Island og Norge direkte. Men det som skjer i Nordens nærområder berører hele Norden. Økende aktivitet i de nordlige havområdene vil påvirke Finland og Sverige. Likeledes påvirkes Danmark, Island og Norge av det som skjer i Østersjøen. De nordiske landene må derfor ta et felles ansvar for sine nærområder.

Å ha oversikt over egne nærområder er en forutsetning for å få respekt og bli lyttet til internasjonalt. For å opparbeide en slik oversikt må man ha løpende kunnskap om hva som skjer, og i rapporten foreslås det derfor at de nordiske landene bør gå sammen om å utvikle et sivilt overvåkingssystem for havområdene rundt Norden. Tilsvarende bør de nordiske landene sammen ta ansvar for en del av luftovervåkingen over Island fra 2011.

For det *andre* så har utgiftene til moderne forsvarsteknologi økt betraktelig de siste årene. Dette gjør det vanskeligere for hvert enkelt land å finansiere og opprettholde kvaliteten på et moderne forsvar. En videre utvikling i denne retningen vil føre til at små og mellomstore land vil stå overfor valget mellom å samarbeide eller å legge ned sitt forsvar slik vi kjenner det i dag. Ingen av de nordiske landene vil på lenger sikt kunne opprettholde kvaliteten i sitt forsvar uten et nærmere nordisk samarbeid.

Vi kan ikke slå oss til ro med at de nordiske forsvarerne forfaller, og i rapporten foreslås det derfor at de nordiske landene bør styrke det militære samarbeidet om transport- og løftekapasitet, sanitet, utdanning og materiell. I arbeidet med de militære forslagene i rapporten har jeg trukket på mulighetsstudien til de finske, norske og svenske forsvarssjefene.

For det *tredje* har de nordiske landene en felles vilje til å samarbeide med FN, men i dag finnes det ikke noen nordisk styrke som kan stilles til disposisjon for FN. I rapporten foreslås det derfor at de nordiske landene etablerer en nordisk innsatsenhet for militær og sivil stabilisering som kan settes inn i stater preget av stor indre uro eller andre kritiske situasjoner. Enheten vil bestå av fire komponenter: en militær, en humanitær, en statsbyggende (politi, dommere etc.) og en bistandskomponent. Pga. ansvarsfordeling og ulike kulturer vil den store utfordringen bli å sikre et godt samspill mellom de sivile og militære komponentene. Felles utdanning for disse er derfor av stor viktighet for en felles forståelse av hverandres oppgaver, muligheter og begrensninger.

Veien videre

Et nordisk samarbeid er ikke et alternativ til EU og NATO – det nordiske skal verken duplisere eller erstatte allerede inngåtte internasjonale forpliktelser og avtaler. Det nordiske samarbeidet skal gi en merverdi til pågående avtaler og samarbeid. Det skal styrke det enkelte lands håndteringsevne, Nordens mulighet til å ta ansvar for egne nærområder og Nordens kapasitet til å gi robuste og relevante bidrag til andre land og organisasjoner.

Rapporten består som sagt av 13 konkrete forslag. I tillegg til de ovennevnte forslagene omtaler rapporten samarbeid innenfor områder som for eksempel arktiske spørsmål, datasikkerhet og utenriksstjenesten. Enkelte av forslagene kan iverksettes i nær fremtid, mens andre må ses i et lengre perspektiv. Forslagene er selvsagt åpne for alle nordiske land, men de er samtidig utformet slik at to eller flere land kan begynne et samarbeid på et område av felles interesse. Andre land som trenger mer tid, kan deretter slutte seg til når de måtte ønske det.

Når utenriksministrene møtes i Reykjavik i juni, skal de ta stilling til disse forslagene, men ikke i den forstand at de skal si ja eller nei til det enkelte opplegg. Derimot skal de ta stilling til om de skal sette i gang prosesser innenfor de ulike områdene som er omtalt i rapporten.

Norsk og engelsk versjon av rapporten kan lastes ned fra: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/pressemeldinger/2009/stoltenberg.html?id=545325>. For finsk og islandsk oversettelse, se hjemmesidene til de finske og islandske utenriksdepartementene.

JAN-ERIK ENESTAM

FÖRSVAR I NORDEN

Jan-Erik Enestam är direktör för Nordiska rådets gemensamma sekretariat i Köpenhamn sedan hösten 2007. Han har varit ordf. i Svenska folkpartiet i Finland samt innehaft en rad ministerposter 1995-2006.

Som f.d. försvarsminister svarade Enestam för ett av huvudanförandena vid Letterstedtska föreningens seminarium i Stockholm den 23-24 april 2009. Enestam uttrycker i artikeln sin personliga syn på det säkerhetspolitiska läget i Norden.

Jag vill inleda med att citera en god vän, som uttryckt följande kloka insikt:

”Militära element måste finnas i en värld där det inte finns tillräcklig respekt för FN. Utrikes- och säkerhetspolitik bygger oftast på en blandning av två motstridiga element – avspänning för att förebygga och avveckla konflikter och avskräckning för att hindra dem att förvärras. Det är viktigt att förstå, att det finns politiska och diplomatiska medel i avvägningen mellan avspänning och avskräckning för att trygga fred och demokrati. De skall vi använda fullt ut. Svensk säkerhetspolitik måste emellertid också innehålla ett betydelsefullt element av militärt försvar för att kunna förebygga och avskräcka från militära hot i vårt grannskap.”

Björn von Sydow, min f.d. försvarsministerkollega, motiverar på ett utomordentligt sätt varför vi behöver ett trovärdigt försvar som komplement till utrikespolitik och diplomati. Lämnar man bort ”svensk” i citatet, blir det dessutom allmängiltigt.

Innan jag går över till mitt egentliga tema, tecknar jag en kort bakgrundsbild av hur jag ser omvärlden. Den påverkar oss.

Den 20 april hade jag förmånen att lyssna på Rysslands president Dimitrij Medvedev under hans Finlandsbesök. I sitt tal inför 700 inbjudna gäster försökte han konkretisera sin vision om en ny europeisk säkerhetsarkitektur. Med den eftersträvar man ett globalt säkerhetsavtal från ”Vancouver till Vladivostok” och inbjuder alla stater och organisationer att delta i skapandet av detta bindande avtal. President Medvedev motiverar behovet med att NATO är en regional organisation, som ändå inte kunnat förhindra regionala konflikter från att uppstå. Som exempel nämner han ”anfallet på Sydossetien”. OSSE (Organisationen för Säkerhet och Samarbete i Europa) duger inte heller, eftersom den sysslar med ”marginella frågor” (mänskliga rättigheter, valobservation, trafficking; författarens anmärkning). Det nya avtalet kunde gärna döpas till Helsingfors +, eftersom det snart gått 35 år sedan OSSE föddes i Helsingfors.

Det är uppenbart att Ryssland med sitt initiativ vill stärka sin egen ställning som regional stormakt och samtidigt försvaga både NATO och EU. Framförallt vill man förhindra NATO:s ytterligare utvidgning till f.d. Sovjetrepubliker, vilket man konkretiserade via invasionen av Georgien. Jag har därför svårt att se en framgång för det ryska initiativet eftersom den huvudsakliga avsikten är så illa dold.

Även om man med fog kan påstå, att säkerhetssituationen i världen har förändrats radikalt under de 10-15 senaste åren kan man alltså inte utesluta traditionell militär konfrontation. Det är emellertid tydligt att den nya hotbilden rymmer en bredare skala av aktiviteter och omfattar flera aktörer. De största hoten mot samhället och dess medborgare utgörs idag av t.ex. organiserad kriminalitet, terrorism, naturkatastrofer och kollapsar av tekniska och sociala strukturer.

Min övertygelse är, att det finns ett nordiskt mervärde som skulle vara en tillgång i den nya säkerhetssituationen. Mervärdet uppstår ur kombinationen av långvariga samarbetserfarenheter på snart sagt alla samhällsområden, breda erfarenheter av internationellt samarbete, hög trovärdighet på den internationella arenan, tillgång till expertis på toppnivå, samt erfarenheter av gemensamma åtgärder och insatser i fredsfrämjande syfte. Allt detta är väl uttryckt och sammanfattat i Stoltenbergs rapport "Nordisk samarbete om uteriks- och säkerhetspolitik". Rapporten är dessutom väl förankrad i Nordiska rådets (NR) arbete. Några exempel:

- * År 2001 riktade NR en rekommendation till de nordiska regeringarna om samarbete kring civil krishantering och konfliktförebyggande.
- * År 2005 vände sig NR till regeringarna med en fråga och uppmaning att höja den samlade nordiska förmågan till kris- och katastrofhantering, bland annat genom kapacitetsuppbyggnad och en gemensam finansiell beredskap. NR pekade på att NORDCAPS-systemet (för övrigt "sjö-satt" under Björn von Sydows och min försvarsministerperiod) för samordning av militär krishantering visat sig fungera utmärkt och mycket väl borde kunna fungera som modell även för nordisk arbetsfördelning och samordning av kris- och katastrofhantering.
- * Både år 2001 och 2008 avgav NR rekommendationer med innebörden att det nordiska samarbetet inom utrikestjänsten bör stärkas och att åtgärder bör vidtas bl.a. för att ett nordiskt land skall kunna representera samtliga nordiska länder på platser där alla dessa inte kan vara närvarande.
- * I fjol lämnade NR en rekommendation till de nordiska regeringarna att verka för ett fördjupat försvars- och säkerhetspolitiskt samarbete i Norden.

Allt detta finns beaktat i Stoltenbergs rapport, till vilken jag återkommer.

Nu granskar jag i korthet vad som händer i de nordiska länderna inom försvars- och säkerhetspolitiken:

- NATO (USA) har lämnat Island och skapat ett militärt tomrum.
- Den norska regeringen presenterade den 28 mars 2008 sin långsiktplan för försvaret; ”Et forsvar til vern om Norges sikkerhet, intresser og verdier”.
- I Sverige behandlar riksdagen i skrivande stund regeringens proposition; Ett användbart försvar.
- Den danska försvarskommissionen avgav sitt betänkande i mars detta år.
- I Finland behandlar riksdagen regeringens försvars- och säkerhetspolitiska redogörelse.
- De nordiska försvarscheferna har identifierat 140 samarbetsområden, varav 47 i skrivande stund är antingen påbörjade eller initierade.
- Sist, men icke minst, Stoltenbergs rapport.

Utrymmet medger inte en genomgång av alla nyss nämnda dokument. Jag väljer därför att ta fasta på de nordiska elementen och de framgår tydligast i Stoltenbergs rapport och i det som går under förkortningen NORDSUP, Nordic Supportive Defence Structures, dvs. försvarschefernas initiativ. Också NORDSUP behandlar jag styvmoderligt med att endast konstatera; money talks. Genom samarbete och arbetsfördelning kan man frigöra resurser för att upprätthålla och utveckla försvarets operativa kapacitet i samtliga nordiska länder. Det är rätt, riktigt och klokt!

Vad gäller Thorvald Stoltenbergs 13 samarbetsförslag, faller tre inom försvarsministeriernas kompetens och sex där försvarsministerierna kan/skall delta. De tre som direkt rör försvaret är:

- Nordiskt samarbete om luftövervakning av Island.
- Militärt samarbete kring transport, sanitet, utbildning, materiel och övningsfält.
- Inrättande av en amfibie-enhet.

De sex områden där försvarsministerierna har ett delansvar är:

- Insatsenhet för militär- och civil stabilisering.
- Ett nordiskt havsövervakningssystem.
- Ett satellitsystem för övervakning och kommunikation.
- Ett kompetensnätverk mot digitala angrepp.
- En katastrofenhet.
- En nordisk solidaritetsdeklaration.

Jag menar att det finns en klar ”social beställning” på Stoltenbergs rapport. Den kan gott karaktäriseras som det nordiska samarbetets ”Höga Visa” och är därför ljuv läsning för alla sanna nordister. Allmänt taget finner jag samtliga

förslag både genomtänkta och genomförbara, om den politiska viljan finns. En del av förslagen är dessutom redan initierade i pågående processer, speciellt i det av försvarscheferna uppstartade NORDSUP-samarbetet.

Det ser ut som om förslagen om nordiskt samarbete kring luftövervakningen av Island och den nordiska solidaritetsdeklarationen väcker mest diskussion. Tveksamheten i Sverige och Finland beror dels på vad man kunde kalla "NATO-frossa"; man skyr ett alltför långtgående samarbete med NATO-länderna. I Finland anförs också kostnadsskäl mot ett deltagande i Islands luftövervakning. Om solidaritetsdeklarationen har man dessutom frågat sig vilket mervärde den skulle ge. De nordiska NATO-länderna kan falla tillbaka på artikel 5 och EU-länderna på försvarsförpliktelsen i Lissabonfördraget. Den naturliga motfrågan är i vilket avseende den skulle kunna vara skadlig. Jag kan inte komma på ett enda skäl. Symbolvärdet skulle vara enormt och en logisk följd av det integrerade försvarssamarbete som är under snabb utveckling, ett slags kodifiering av praxis.

Solidaritetsdeklarationen ser dessutom ut att ha åtminstone finländarnas stöd. En Gallup som en finsk eftermiddagstidning gjort visar att drygt 80 procent anser att en nordisk försvarsunion behövs.

Det är nog inte helt fel att påstå, att det mest dynamiska och genomgripande nordiska samarbetet idag sker inom försvars- och säkerhetspolitiken. Det beror dels på att ämnet inte är tabubelagt längre. Det finns ett uppdämt behov, som nu materialiseras. Men också rationella skäl talar för detta. Inget enskilt nordiskt land klarar sig längre ensamt. Det allt dyrare försvarsmaterielet talar för arbetsfördelning och samarbete för att tillsammans utveckla prestationsförmågan. Skapandet av ett ömsesidigt beroende garanterar att allt fungerar också i kristider. Ett exempel; Sverige, Norge och Finland har sammantaget flera jaktplan än något annat enskilt europeiskt land.

En initierad iakttagare kunde därför fråga sig om inte tiden vore mogen att införliva också utrikes- och försvarspolitikerna i det institutionaliserade nordiska samarbetet, i ett särskilt ministerråd för dessa frågor.

GUÐMUNDUR ÁRNI STEFÁNSSON

ISLAND, NORDEN OCH SÄKERHETEN

Några reflektioner beträffande Stoltenbergrapporten

Guðmundur Árni Stefánsson blev Islands ambassadör i Stockholm hösten 2005. Han har varit ledamot av Alltinget för Socialdemokraterna 1993-2005 och regeringsmedlem 1993-94 (social-, hälso- och socialförsäkringsminister).

Artikeln utgår från det anförande som ambassadör Stefánsson höll vid Letterstedtska föreningens seminarium ”Nordisk säkerhet – Nya prövningar” i Stockholm den 24 april 2009.

Om man börjar fundera närmare på saken, så visar det sig att försvarsfrågor är ett mycket komplicerat fenomen. Vad är det som nationerna vill försvara? Sin självständighet? Sina naturresurser? Sin religion? Sina levnadsvanor och sin syn på livet och tillvaron? Kung och fosterland? Allt detta och mycket annat. Men ibland är förhållandena så komplicerade, att det inte räcker med att försvara sig, ty omgivningen är sådan, så fientlig och aggressiv, att nationer måste ”dra tänderna” ur sina grannar för att försäkra sig om att de inte blir anfallna av dem. Och då är det bättre att förekomma än förekommas, att vara den som har initiativet – att vara på den attackerande sidan.

Det är klart att det vore helt befängt av mig, som kommer från Island – beläget långt borta, mitt ute i Atlanten, där under tidigare sekel den geografiska isoleringen i sig har utgjort ett försvar – att försöka förklara hur det har varit med krig och fred i Skandinavien under seklens lopp. Och jag skall heller inte ge mig in på det.

Vi islänningar upplever det nu i vår tid att Island egentligen aldrig någonsin under nationens 1150-åriga existens har befunnit sig i krig med någon nation. Vi känner till de krigiska traditioner som präglade våra förfäder och landnamsmännen, vikingarna, de som kom från Skandinavien och i huvudsak från Norge. Många av dem hade flytt från sina hemländer, från sin födelsebygd. De hade kommit i konflikt med makthavarna där hemma och de sökte nya boplatser där de själva skulle kunna bestämma över sitt och sina medföljares öde. Island lämpade sig på många sätt bra för detta ändamål. Där fanns ingen som kunde bestämma över dem. På vägen över Atlanten rövade de bort människor, i huvudsak från Skottland och Irland, och mestadels rörde det sig om kvinnor.

Som sagt. Igenom århundraden var isoleringen stor och islänningarna nåddes sent omsider av nyheter om krigsaktiviteter med den tidens ”journalister”, resande som kom farandes över havet dit upp i norr och berättade om vad

som pågick ute i Europa eller på annat håll i världen, varifrån nyheter spreds vidare. Självklart påverkades det isländska samhället alltid av de krig som fördes ute i världen, direkt eller indirekt, inte minst under den tid då Island var en del av Danmark och moderstaten ibland hade stora besvär med att finansiera sina krigsutgifter. Och då och då fick Island direkt känna av dessa konflikter, det vill säga när det tvistades om handeln med och fisket vid Island, speciellt mellan danskar och briter.

Och ännu senare, dvs. under andra världskriget, när hela kontinenten stod i brand, blev Island direkt en part i ett storkrig. Först genom att briterna ockuperade landet och senare under kriget när USA övertog försvaret av Island. Och genom sina transporter av fisk över den farofyllda Atlanten blev isländska sjömän direkt involverade i kriget, bl.a. i konvojer där hundratals isländska sjömän förlorade livet, i huvudsak beroende på attacker från tyska u-båtar.

Krigsåren blev ödesår för islänningarna. Under dessa år, dvs. 1944, fick landet sin självständighet och man kan också påstå att det knöts såväl handelsförbindelser som känslomässiga band till Europa.

Under krigsåren ökade välståndet och antalet arbetstillfällen på Island och dessa år är fyllda av motsägelser på Island. En del kallade kriget för det "välsignade kriget" och hänvisade då till att det medförde att Island sattes på kartan på riktigt. Det fick sin självständighet och fick vara med om en stark ekonomisk utveckling. Men kriget innebar också, i likhet med vad det gjorde för övriga människor runt om i världen, påfrestningar för islänningarna. Och från den tiden finns det många sår som sent kommer att helas.

Först under andra världskriget och åren som följde närmast därefter blev det aktuellt att på allvar hantera försvarsfrågorna på Island. Historiker i vår tid har påpekat att det faktiskt var på håret att Hitlers nazister skulle hinna före de allierade med att ockupera Island och därmed få ett övertag i kampen om Atlanten och då samtidigt ha möjlighet att kontrollera sjötransporterna mellan USA och Europa. Det hände inte. Men det betydde å andra sidan att isländska myndigheter beslutade, när NATO grundades 1949, att ansluta sig och Island blev ett av de länder som tillsammans med elva andra stater, däribland våra vänner Danmark och Norge, som var med om att grunda NATO. Samtidigt gav isländska myndigheter USA tillstånd att upprätta militärbaser på Island. Skräcken för Sovjetunionen och kommunismen avgjorde ställningstagandet. Detta beslut var alltid kontroversiellt på Island, men man kan dock utan att tveka säga att en majoritet av befolkningen samt i Alltinget stödde denna linje. Från denna tid och ända fram till år 2006 hade USA en bas på Island och man kan nog påstå att Islands försvarsbehov uppfylldes genom den amerikanska militärens närvaro samt medlemskapet i NATO.

Detta förändrades i det närmaste över en natt året 2006 när USA stängde sin bas i Keflavik, söder om huvudstaden Reykjavik och tog hem sina trupper.

Detta fordrade att de isländska myndigheterna fick göra en total omvärdering och revision av säkerhets- och försvarsfrågorna och tvingade dem faktiskt att gå igenom frågorna från början till slut – från a till ö – på ett fackmässigt och kritiskt sätt. Denna diskussion pågår fortfarande och det finns många olika åsikter om saken.

Island har aldrig haft en egen militär styrka. I den grundfrågan är de isländska myndigheterna helt eniga. Det finns inga förutsättningar eller realistiska möjligheter, varken ur ekonomisk eller ur teknisk synpunkt, för att Island, en stat med 320 000 invånare, skall kunna upprätta ett eget försvar, ha en egen försvarsmakt och vapenutrustning. Så långt är det kristallklart, att när det gäller landets försvar så måste Island förlita sig på samarbete och överenskommelser med andra nationer. Så enkelt är det.

Men islänningarna står för sina åtaganden i samband med försvaret. Vi har en intensiv kustbevakningsverksamhet och tekniskt sett tar vi hand om bevakningen av både havet och luftrummet i Nordvästatlanten under ledning av Isländska Försvarsinstitutet. Vi har en mycket god och väl fungerande räddningstjänst som verkar såväl till lands som till sjöss. Vi är aktiva inom fredsbevarande verksamhet på många håll i världen och vår andel i den har proportionellt inte varit mindre än någon av våra grannstaters.

Fortfarande är vi dock beroende av samarbete, ty det går inte att ålägga en småstat att bevaka hela detta havsområde, dessa viktiga farleder mellan USA och Kanada resp. Europa. Samma gäller beträffande lederna i luften, där måste vi också ha medverkan av andra stater. Visserligen gäller NATO-medlemskapet fortfarande fullt ut och det finns en överenskommelse om regelbundna militärövningar på Island vilka i första hand handlar om att upprätthålla övervakningen av luftrummet.

Islänningarna som i viss mening befinner sig på begynnelserutan, när det gäller den fackmässiga diskussionen av försvarsfrågorna, måste nu fundera över de fundamentala spörsmål som berör säkerhets- och försvarsfrågor, som t.ex. var finns hotet? Vilka är de största riskfaktorerna? Vem och vad är det man måste försvara sig mot? Vilka är våra vänner och vilka är våra potentiella ovänner såväl i nuet som i framtiden?

Och islänningarna är väl medvetna om att det inte bara är själva landet som måste försvaras mot fientliga makter utan att det handlar minst lika mycket om den ekonomiska zonen runt landet och luftrummet över och runt om landet.

Islänningarna gläder sig därför åt och finner det mycket intressant att debatten om försvars- och säkerhetsfrågor i Norden har intensifierats och att de nordiska regeringarna visar ökande intresse för dessa frågor. Det senaste inlägget i denna debatt, som kom via den rakt på sak formulerade och oförblommerade rapport som skrivits av den förre norske utrikesministern Thorvald Stoltenberg – och de 13 förslag som han har formulerat, anser man

vara mycket viktigt på Island. Några av de förslag som Stoltenberg framför är inte direkt någon nyhet men andra är mera uppseendeväckande och han närmar sig frågorna på ett mycket tydligt och klart sätt och han grundar det hela på en övertygelse om att de nordiska nationerna kommer att vinna i styrka om de håller ihop i försvars- och säkerhetsfrågor, i likhet med vad erfarenheterna faktiskt har visat beträffande många andra frågekomplex som under decenniernas lopp har utvecklats via moget samarbete inom Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet.

Nu är det så, såsom alla känner till, att de fem nordiska folken har valt olika vägar i försvarsfrågorna, när det gäller att välja vänner och allianser. Tre av dem har från början tillhört NATO medan de två andra står utanför och verkar inte vara på väg in, detta trots att NATO:s medlemsländer nu är uppe i 26 och ökar fortfarande. Finland och Sverige förefaller inte vara på väg in i NATO trots att de samarbetar mycket nära med alliansen i vissa projekt, t.ex. när det gäller fredsbevarande arbete under NATO:s överinseende. Vidare är det ett faktum att tre av länderna är medlemmar av EU medan två står utanför. Inom EU-samarbetet finns vissa förpliktelser för medlemsstaterna beträffande säkerhets- och försvarsfrågor – inte helt olik vad som gäller enligt NATO-traktaten. Thorvald Stoltenberg påpekar att dessa olika metoder som länderna tillämpar i försvarsfrågor inte behöver utgöra något hinder ty hans förslag går ut på att öka samarbetet mellan de nordiska länderna i dessa frågor, men att det inte skall ersätta NATO- eller EU-medlemskapet utan att det skall vara utöver det samarbetet. Detta är just kärnan i vad Stoltenberg kommer fram till, som man ser vid närmare granskning av hans förslag.

Enligt min uppfattning har det rått ett visst missförstånd beträffande detta i de diskussioner och den debatt som förekommit om Stoltenbergs rapport. Några förefaller närma sig frågan på så sätt att de påstår att om man accepterar Stoltenbergs förslag så skulle samarbetet och förpliktelserna gentemot NATO respektive EU äventyras. Stoltenberg protesterar mot detta och poängterar att en nordisk traktat beträffande försvars- och säkerhetsfrågor skulle vara ett tillägg men inte ersätta de förhandenvarande förpliktelser som gäller. Detta måste understrykas rejält.

Några påstår att Stoltenbergs förslag om de nordiska ländernas deltagande i övervakningen av luftrummet runt Island inte skulle vara relevant eftersom NATO:s medlemsstater redan tar hand om saken och att deltagande av stater som inte tillhör NATO enbart skulle medföra att NATO minskade sin närvaro. Detta är inte utgångspunkten i Stoltenbergs förslag. Han lägger stor vikt vid samarbetet om luftövervakningen över Island skulle kunna utgöra ett bestämt steg för att öka det militära samarbetet mellan de nordiska länderna och synliggöra det bättre än vad som annars skulle vara fallet i de internationella sammanhangen. Det skulle inte minst utgöra ett bidrag till ett starkt ökat sam-

arbete när det gäller bevakningen av Nordkalotten, ett område som bara blir viktigare för varje år, inte minst med tanke på den globala uppvärmningen och avsmältningen av polarisen som kan medföra att det öppnas nya farleder i norr – något som skulle medföra en revolution i kommunikationerna till sjöss. Vi islänningar välkomnar ökat samarbete mellan de nordiska länderna i frågor som berör Arktis. Några påstår att det ökade intresset inom EU för Arktis räcker för att dessa frågor skall komma att bli föremål för nödvändig diskussion. Andra påpekar att det är de nordiska ländernas plikt att leda denna diskussion och sätta sin prägel på den och de mål man vill sträva efter – detta eftersom Nordkalotten utgör en närzon för de nordiska länderna, även om själva polarområdet angränsar till tre kontinenter. De sistnämnda anser att de nordiska länderna skall ta initiativet i debatten och leda den och lägga fram förslag som gäller hela området. Mycket tyder på att det finns stora naturresurser under det isbelagda området, såväl olja som gas. Vilken är en av huvudorsakerna till konflikter i Mellanöstern och i Arabvärlden? Är inte det bland annat just oljan? Finns det anledning att tro att intresset för oljefyndigheter i Arktis skulle vara mindre inom det internationella samfundet?

Ett av förslagen i Stoltenberg-rapporten utgör faktiskt grunden för en tänkbar ökning av samarbetet mellan de nordiska länderna i säkerhets- och försvarsfrågor. Det är det mångomtalade förslag nr 13 som utgår ifrån en solidaritetsförklaring enligt vilken länderna förpliktar sig att försvara varandra mot varje utifrån riktat angrepp eller hot. Liknande förpliktelser har de fem länderna ingått i det internationella samarbetet å ena sidan inom NATO och å andra sidan inom EU:s Lissabonavtal.

Denna deklaration har blivit en stötesten för många som diskuterat rapporten de senaste veckorna efter att den publicerades. Några finner den vara helt förkastlig. Jag har t.ex. hört politiker påstå att det inte finns något behov av en sådan förklaring och att de nationella parlamenten kan fatta ett sådant beslut om ofreden lurar runt hörnet. Det skulle också föreligga en alltför stor förpliktelse i en dylik förklaring. Andra funderar över varför det skulle vara mera komplicerat och svårare att underteckna en sådan förklaring i samarbete mellan våra vänner och fränder i Norden än att göra samma sak i traktat med EU eller NATO. De påpekar också samtidigt att det varken finns något i traktaten med EU eller NATO som skulle utgöra ett hinder för att enstaka medlemsländer ingår ett sådant avtal utanför dessa organisationer. Det finns många exempel på detta både från förr och i senare tid.

Man kan så klart komma fram till en motsatt slutsats och säga att det inte föreligger något behov för en sådan deklaration om ömsesidig solidaritet emellan dessa brödrarfolk – det är ju självklart att de står enade tillsammans mot ett tänkbart okänt utifrån kommande hot. Men är det så? Är någonting självklart när det handlar om försvars- och säkerhetsfrågor? Det är förstas helt

uppenbart att ömsesidiga deklARATIONER från de fem nordiska länderna, en region med 25 miljoner invånare, om solidaritet i försvarsfrågor inte skulle spela en avgörande roll på den internationella arenan eller för freden i världen men det skulle säkert tolkas som ytterligare en klar deklARATION om ett nära samarbete mellan dessa stater och deras inbördes mellanhavanden och relationer.

Dessa tankar som jag framfört om försvars- och säkerhetsfrågor i de nordliga områdena är i huvudsak mina egna och jag bär det fulla ansvaret för dem. Min utrikesminister har visserligen uttryckt sig i liknande termer, men vi skall ha klart för oss att ännu föreligger inte ett formellt ställningstagande från den isländska regeringen till Stoltenbergs förslag eller hur man skall hantera dessa. Ett sådant beslut är inte att vänta förrän i samband med de nordiska utrikesministrarnas möte som hålls i Reykjavik i juni i år. Och något som man också skall beakta. Det är ett val till Alltinget på Island i morgon och vad detta val resulterar i avgör väljarna när de går till valurnorna. Sammansättningen av nästa regering och vilka frågor den kommer att lägga vikt vid inom olika ämnesområden kommer framtiden att utvisa.

Vart denna diskussion om försvars- och säkerhetsfrågor här uppe i nord kommer att leda är svårt att sia om. Men diskussionen i sig är värdefull. Åtminstone för oss islänningar som nu befinner oss vid ett vägskäl med hänsyn till förändrade förhållanden och den amerikanska försvarsstyrkans hemtagning. Vi har kanske inte så mycket att bidra med när det gäller fackmässiga och tekniska lösningar eller när det rör sig om utrustning, militär eller ekonomiska resurser. Men däremot har islänningarna erfarenheter och kunskaper när det gäller insatser som berör freds- och säkerhetsfrågor, när det handlar om fredsbevarande verksamhet, civil säkerhet, insamling och förmedling av information. Vårt geografiska läge är sådant att vi ligger nära Arktis och våra kunskaper om variationerna och mångfalden i det arktiska områdets natur är betydande och de har bl.a. förvärvat genom tidigare generationers erfarenheter, de som har fått leva med de oblida naturkrafterna. Det har samtidigt medfört att vår förmåga att genomföra räddningsaktioner i samband med olyckor orsakade av naturkatastrofer, hård väderlek eller vresigt hav är betydande och den ordning som finns för den civila räddningstjänsten och dess beredskapsplaner inför tänkbara hot har visat sig fungera väl. På det området skulle islänningar t.ex. kunna medverka.

Vi islänningar vill gärna ge vårt bidrag för att säkra fred och säkerhet i världen. I det sammanhanget är det demokrati, transparens och tolerans som utgör stöttepelarna. Vidare handlar det om gemenskap och samarbete med de nationer som står oss nära och där man har liknande sociala referensramar. Erfarenheten har lärt oss att såväl i medgång som i motgång är det vår familj som är det viktigaste av allt.

TEIJA TIILIKAINEN

SAM SPELET NORDEN – EU – NATO

Docent Teija Tiilikainen är direktör för Nätverket för Europaforskning och f.d. statssekreterare. Artikeln bygger på det anförande som docent Tiilikainen höll vid Letterstedtska föreningens seminarium "Nordisk säkerhet – Nya prövningar" i Stockholm den 24 april 2009.

Trots den positiva säkerhetspolitiska utvecklingen i Europa efter det kalla kriget har de säkerhetspolitiska samarbetsstrukturerna inte alltid varit enkla. Samarbetet domineras av två organisationer – den Europeiska unionen (EU) och Nato vilkas medlemskårer i hög utsträckning är identiska. Båda organisationerna har genomgått en mycket dynamisk period sedan mitten av 1990-talet. De har utvidgats och anpassat sina säkerhetspolitiska funktioner till de förändrade hotbilderna. Organisationerna har även strävat efter en ömsesidig balans och fungerande arbetsfördelning.

Det dynamiska förhållandet mellan EU och Nato har i hög grad påverkat också de nordiska länderna inklusive deras säkerhetspolitiska inriktningar. För alla nordiska länder har en förstärkning av EU:s säkerhetspolitiska roll inte alltid varit problemfri. Det har uppstått olika uppfattningar de nordiska grannarna emellan också om den önskvärda samarbetsfördelningen mellan EU och Nato.

I denna artikel analyserar jag de huvudsakliga riktlinjerna i förhållandet mellan EU och Nato sedan mitten av 1990-talet samt hur dessa återspeglar sig i de nordiska ländernas säkerhetspolitik. Under det kalla kriget utgjorde de nordiska ländernas olika säkerhetspolitiska lösningar inte ett hinder för ett mycket tätt samarbete länderna emellan. Norden gestaltades även som en säkerhetspolitisk gemenskap i Karl Deutsch' termer. I dag är det säkerhetspolitiska samarbetet mycket mera konkret i Norden och urvalet av möjliga samarbetsformer ökar hela tiden. Också mot denna bakgrund är det skäl att granska huruvida de nordiska ländernas olika positioner vis-à-vis de huvudsakliga säkerhetspolitiska organisationerna överhuvudtaget spelar någon roll. Är de nordiska länderna i dag så nära varandra i säkerhetspolitiskt avseende som de överhuvudtaget kan komma?

Norden i den kyliga perioden av transatlantiska relationer

Perioden från slutet av 1990-talet till utbrottet av Irak-kriget år 2003 medförde en kollision mellan den europeiska och transatlantiska inriktningen i europeisk säkerhetspolitik. De avgörande stegen hade i och för sig tagits redan tidigare

när man inom ramen för EU hade bestämt sig för att unionen vid sidan av Nato skulle ta ansvar för Europas militära säkerhet. Fram till slutet av årtiondet förhöll sig unionens mest atlantiska medlemmar kritiska till detta projekt vilket följaktligen framskred trögt. En ny vändning ägde rum år 1998 när de två största militärmakterna i Europa, Frankrike och Storbritannien, kom överens om att utrusta EU med militära medel. Denna så kallade St. Malo-process innebar att det från EU separata försvarspolitiska samarbetet som försiktigt hade utvecklats inom den Västeuropeiska unionen (WEU) kunde flyttas direkt under EU:s politiska ledning. Under det finländska EU-ordförandeskapet år 1999 kom man överens om en krishanteringsberedskap på 60 000 soldater vilken gradvis skulle utvecklas till unionens förfogande.

De nämnda besluten fick unionens gemensamma försvarspolitik att framträda i ett helt nytt ljus. De gav en ny legitimitet åt EU:s oberoende roll i europeisk säkerhetspolitik, vilket motsvarade särskilt många centraleuropeiska medlemsländers intressen. Den allmänna förtroendebristen som var rådande i transatlantiska relationer i början av millenniet förstärkte motsättningarna ytterligare och fick unionens försvarspolitik att framstå som en av de mest kontroversiella tvistefrågorna i förhållandet. Förenta staterna förhöll sig kritiskt till en utveckling där EU skulle framstå som en av Nato oberoende aktör med egna försvarspolitiska lednings- och planeringskapaciteter. En ytterligare orsak till irritation var EU:s egna säkerhetsgarantier som oväntat framskred i unionens framtidskonvent så att deras införlivning i unionens grundfördrag fick medlemsstaternas stöd. I den historiska klyftan som hade uppkommit i de transatlantiska relationerna inför Irak-kriget på våren 2003 – och där även EU var tudelad – hade unionens försvarspolitik helt oförutsägbart börjat figurera i en central roll. Situationen symboliserades av det 'chokladtoppmöte' som arrangerades mellan Frankrike, Tyskland, Belgien och Luxemburg för att planera en betydande fördjupning av unionens gemensamma försvarspolitik.

St. Malo-processen var inte alldeles problemfri för de nordiska staterna som inte var beredda på en dylik snabb utveckling. Den danska säkerhetspolitiken präglades av en stark atlantisk inriktning. Danmark hade i likhet med Storbritannien förhållit sig kritiskt till en fördjupning av EU:s försvarspolitik för att denna utveckling ansågs stå i strid med de transatlantiska förpliktelserna. Efter det negativa folkomröstningsresultatet 1992 om Maastrichtfördraget hade Danmark förhandlat fram vissa reservationer till fördraget av vilka en berörde den gemensamma försvarspolitiken. Danmark var således utanför detta samarbete vilket återspeglade sig i attityderna beträffande dess fördjupande.

Norge hade något liknande orsaker till ett reserverat förhållningssätt. Trots att Norge hade förblivit utanför EU hade landet dock visat ett stort intresse för ett krishanteringssamarbete som för EU:s del började planeras inom ramen för

WEU. När krishanteringspolitiken blev flyttad direkt under unionens ledning, var den inte på samma sätt inom Norges räckhåll. Detta sågs som en försämring av den norska positionen.

För Finlands och Sveriges del krävde St. Malo-processen närmast vissa nytolkningar beträffande unionens försvarspolitik. I de nationella debatterna hade båda regeringarna tonat ner betydelsen av unionens försvarspolitik som nu tycktes framskrida med en oförväntad fart. Finland förstärkte sin europeiska inriktning ytterligare och bekräftade att de nya vändningarna var förenliga med landets intressen. Finland anpassade sig relativt snabbt även till tanken på unionens säkerhetsgarantier som sedan regeringskonferensen 2004 har figurerat i ett positivt ljus. I stället för försvarssamarbetets innehåll riktade sig den finländska oron mot en utveckling där ett slags försvarspolitisk kärngrupp skulle uppstå som skulle ha en avgörande beslutandemakt beträffande samarbetsformerna och som även kunde definiera anslutningskriterierna för dem som senare vill komma med i detta samarbete.

Också Sverige klarade av en politikförändring mycket pragmatiskt och genom att gestalta unionens förstärkande roll som en del av den svenska säkerhetspolitiken i förändring. I sin försvarspolitiska reform hade Sverige satt tyngdpunkten på internationella krishanteringsuppdrag och Europeiska unionen utgjorde ett bra forum för detta. Både för Finland och Sverige utgjorde unionens nyutvecklade civilkrishanteringsmaskineri dock ett viktigt element i unionens förstärkta försvarspolitik. Detta element mjukade upp den snabba utvecklingen i unionens försvarspolitik inför den inhemska publiken.

Det säkerhetspolitiska samarbetet mellan de nordiska länderna påverkades inte avsevärt av de olika förhållningssätten till St. Malo-processen. Krishanteringssamarbetet blomstrade och nya former för försvarspolitiskt samarbete söktes ivrigt. Det pragmatiska nordiska samarbetet verkade återigen att ske på en nivå som inte påverkas av skillnaderna i den politiska delen hos ländernas säkerhetspolitik.

Samarbetet aktiveras ytterligare i Norden och Europa

Strax efter Irak-kriget utbrott normaliserades uppställningen i de transatlantiska relationerna igen. Det blev för det första klart att utmaningarna i de pågående kriserna – lika väl i Irak som i Afghanistan – krävde en gemensam insats från de transatlantiska parterna. Den ideologiska debatten angående organisationernas ömsesidiga arbetsfördelning förblev i bakgrunden och uppmärksamheten fästes vid behovet av militära kapaciteter. Det finns många exempel på lyckade samarbetsprojekt mellan organisationerna från åren kring 2003-04. Den Nato-ledda Bosnien-operationen flyttades till unionens ledningsansvar så att unionen fick utnyttja Natos stabssystem. EU förstärkte sin roll i det kaotiska Afghanistan genom att grunda en polisoperation där år

2007. På båda sidorna av Atlanten började ett nytt tänkande dominera enligt vilket både Nato och EU har sin plats i den europeiska säkerhetspolitiken. Organisationerna ansågs komplettera varandra och den gamla rivaliteten förblev åtminstone tillfälligt i bakgrunden.

Den förändrade atmosfären var välkommen för de nordiska länderna för vilka den också betytt ett säkerhetspolitiskt närmande. Resonemanget, enligt vilket Nato och EU kompletterar varandra, förstärktes i samtliga nordiska ländernas linjer. Den danska folkopinionen om EU:s försvarspolitik ändrades i takt med de positiva erfarenheterna från unionens krishantering och stödet för ett lösgörande från reservationen i denna fråga ökade. I samband med EU:s konstitutionella fördrag och det senare Lissabon-fördraget diskuterades möjligheten i Danmark att underkasta fördragets godkännande och lösgörande från åtminstone en del av de danska reservationerna i en och samma folkomröstning. Planerna förverkligades dock inte på grund av att fördragsprocessen båda gångerna fick en oväntad utveckling.

Också Norge förstärkte sin aktiva politik inom ramen för båda organisationerna. Norrmännen har dock inte följt helt kritiklöst med Natos utveckling till en krishanteringsorganisation. En viss oro har hysts för organisationens aktuella förmåga att ta hand om de traditionella uppgifterna som har med Natos kollektiva försvar att göra. Norge har samtidigt fortsatt det starka engagemanget i EU:s försvarspolitik. Deltagande i unionens snabbinsatsstyrkor utgör ett bra exempel. Norge deltar som det enda utomstående landet i denna trupp-enhet som unionen med mycket kort varsel kan skicka till särskilt krävande krisområden. För Norges del kan det eventuella isländska EU-medlemskapet ha även säkerhetspolitiska följder i synnerhet om det bidrar till uppkomsten av en mera enhetlig nordisk grupp i unionens säkerhets- och försvarspolitik. Den isländska politikförändringens mera allmänna konsekvenser för den norska EU-politiken är ett ytterligare viktigt tema som dock inte faller inom ramen för denna presentation.

Även i Finland och Sverige kan vissa förändringar till förhållandet mellan Nato och EU skönjas. I Sverige har förändringarna sin grund dels i det interna maktskiftet och speciellt i utrikesminister Carl Bildts starka personliga engagemang och europeiska profil. Den pragmatiska svenska attityden till EU:s försvarspolitik har fått en mera politisk betoning. Sverige var det första EU-landet som genom en unilateral förklaring band sig till Lissabon-fördragets förpliktelse om ömsesidigt försvar. Utöver EU-medlemmarna förklarades den svenska solidariteten gälla alla nordiska länder. Sverige spelade en särskilt aktiv roll också i den strategidebatt som år 2008 pågick om unionens säkerhetsstrategi och tyngdpunktsområdena för dess säkerhets- och försvarspolitik. Förstärkandet av EU:s roll i den svenska säkerhetspolitiken har inte skett på bekostnad av Nato-samarbetet. Förändringarna framstår i stället som ett konkret exempel på hur båda organisationerna kan anses ha viktiga roller i den europeiska säkerhetspolitiken.

Skillnaderna mellan den finländska och svenska säkerhetspolitiken är i dagens situation mycket små och med att också den finländska politiken gestaltar viktiga roller för båda aktörerna. En av nyansskillnaderna kan dock upptäckas i ländernas säkerhetspolitik från de allra senaste åren. I stället för EU:s roll är det i Finlands fall Nato som fått en mera politisk roll i landets säkerhetspolitik. Även i Finlands fall är den främsta orsaken till detta det interna maktskiftet och Samlingspartiets ansvar för både utrikes- och försvarsportföljen i den borgerliga regering som tillträdde på våren 2007. I enlighet med regeringsprogrammet förbereddes en utredning om Nato-medlemskapets konsekvenser vilken ledde till en aktiv politisk debatt. Finlands deltagande i Natos snabbinsatsstyrkor har likaså fått en politisk prägel. I stället för en fördjupning av krishanteringssamarbetet har det blivit gestaltat som ett ytterligare steg i Finlands närmande till Nato. Vid sidan om den synliga Nato-politiken har EU:s försvarspolitik behållit sin viktiga roll. Finlands regering har också varit snabb med att bekräfta sitt deltagande i de försvarspolitiska åtaganden som har med unionens territoriella säkerhet att göra. Vad gäller den solidaritetsklausul i Lissabon-fördraget som förutsätter ömsesidigt bistånd av medlemsstaterna i fall av terroristattack eller naturkatastrof, så förändrades den finländska lagstiftningen redan år 2006 för att möjliggöra ett dylikt bistånd. I fråga om kravet på ömsesidigt försvar i fall av militärt angrepp har ett unilateralt förpliktande som motsvarar det svenska getts i flera sammanhang.

Slutsats

Förhållandet mellan EU och Nato utgör ett av de dynamiska elementen i Europas säkerhetspolitiska strukturer. Förhållandet återspeglar sig också i de nordiska ländernas säkerhetspolitiska inriktningar. Trots att den kyliga perioden i de transatlantiska relationerna på politisk nivå förstärkte skillnaderna mellan de nordiska länderna försvårades det försvarspolitiska samarbetet inte på den praktiska nivån. När en starkare konsensus råder om arbetsfördelningen mellan EU och Nato betonas likheterna hos de nordiska ländernas säkerhetspolitik, vilket tydligt återspeglar sig även i de inhemska opinionsklimaten. Konsensusandan tar sig i uttryck även i debatten kring det nordiska säkerhets- och försvarspolitiska samarbetet. Lika långtgående förslag till samarbete som ingår i den rapport som förbereddes av Thorvald Stoltenberg har inte seriöst diskuterats i Norden efter det kalla krigets slut.

CAROLINA VENDIL PALLIN

RYSSLAND OCH NORDEN

För Ryssland utgör Norden eller det som på ryska oftast kallas för ”norra Europa” (*Severnaja Evropa*) eller Europas Nord (*Sever Evropy*) en relativt lugn bakgård, men också en region där vitala strategiska intressen bör tillvaratas och bevakas.

Carolina Vendil Pallin är forskare vid Utrikespolitiska institutet i Stockholm.

I ryskt nationellt intresse ligger både att inte gå miste om möjligheten att utvinna naturtillgångar, främst gasfyndigheter i norr, och att säkra sin militära handlingsfrihet. Tillgång till transportleder, infrastruktur och fiske är också viktiga intressen, men inte minst har Ryssland all anledning att försäkra sig om att Norden även framöver är ett av de hörn i världen som ger Moskva minst huvudvärk. Andra angränsande regioner som Kaukasien och Centralasien ställer Ryssland inför mer akuta säkerhetspolitiska problem än Norden gör.

Norden är med andra ord ett område som ofta hamnar långt ned på den ryska storpolitiska agendan; regionen figurerar på den främst i kraft av att dess länder ingår i Nato och Europeiska unionen eller som en bricka i maktspelet mellan USA och Ryssland. En analys av ryska säkerhetspolitiska överväganden i Norden som inte sätter in dessa i ett större sammanhang och väger dem mot Rysslands generella säkerhetspolitiska mål blir i bästa fall ofullständig, i värsta fall gravt missvisande.

Ryska säkerhetspolitiska mål och dilemman

Det är lätt att glömma hur stort Ryssland är och vilka säkerhetspolitiska överväganden som det på grund av sin storlek, sitt geopolitiska läge och omhuldade status som stormakt ständigt ställs inför. Det är världens till ytan största land, med en lång landgräns som bitvis gränsar till länder och regioner som måste betecknas som instabila. Det är dessutom ett land som sträcker sig över två världsdelar med allt vad det innebär av dilemman vad gäller att undvika att hamna i tvåfrontskrig, att rent logistiskt hålla ihop landet, bevaka gränser och i händelse av en militär konflikt frakta trupp och materiel över stora avstånd. Slutligen är det ett land som har globala ambitioner. Att räknas som stormakt är av största vikt för Rysslands nationella identitet och stolthet och därmed för den politiska ledningens legitimitet inom landet.

Att bevara sin stormaktsstatus är således ett viktigt överordnat mål för Ryssland och det finns också formulerat i det nya utrikespolitiska koncept som publicerades i juli 2008, men då i termer av att målet är att säkra landets nationella säkerhet och ”att bevara och stärka landets auktoritet och suveränitet”.

Inte sällan kommer detta mål i direkt eller indirekt konflikt med Rysslands andra utrikespolitiska mål: att skapa ”gynnsamma externa förhållanden för landets modernisering”.

Ett bra exempel på detta ryska dilemma är landets krav på att spela en särskild roll i sitt närområde, att ha en egen inflytelsesfär, och då främst i de länder som tidigare tillhörde Sovjetunionen. Ryssland anser att EU:s initiativ i form av det Östliga partnerskapet är ett försök att öka EU:s inflytande i länder som Ukraina och Moldavien på Moskvas bekostnad. Ur ryskt perspektiv är det föga skillnad på det egna kravet på en inflytelsesfär och EU:s Östliga partnerskap utan snarare ett exempel på EU:s dubbelmoral och användande av olika måttstockar. Kravet på en egen inflytelsesfär får dock direkta konsekvenser för Rysslands relationer med EU, som är den viktigaste källan till utländska direktinvesteringar och teknologiöverföring, vilket är en förutsättning för rysk modernisering och diversifiering av landets ekonomi. Till exempel resulterade det ryska beslutet att gå in militärt i Georgien i augusti 2008 omedelbart i att utländska investerare drog tillbaka sina pengar, redan innan finanskrisen nådde Ryssland. Kriget gjorde också att ett ryskt medlemskap i Världshandelsorganisation, WTO, återigen flyttades framåt i tiden då det framstod som mycket otroligt att USA skulle förespråka ett sådant; medlemskap i WTO är i praktiken en förutsättning för ett frihandelsavtal med EU.

Nära förknippat med Rysslands strävan att bevara sin stormaktsstatus är Moskvas strävan att balansera USA:s dominerande ställning på den internationella arenan. I ryska ögon har den amerikanska dominansen varit ytterligt skadlig och det finns därmed all anledning att bekämpa ett unipolärt system med USA som ensam hegemon. I ryska utrikespolitiska programtal hänvisas därför ofta till vikten av att bygga ett multipolärt system, men det är inte ett internationellt system av jämlika stater som eftersträvas utan snarare ett system där en kärna bestående av mäktiga stater eller ”poler”, som sinsemellan är jämlika, bestämmer spelreglerna efter vilka mindre stater bör inordna sig. Ryssland betonar också vikten av att internationell rätt ska vara rättensnöre. I samma andetag betonas Förenta Nationernas centrala roll och då särskilt dess Säkerhetsråd där Ryssland som ständig medlem har vetorätt.

Dessa utrikespolitiska mål och synsättet på hur spelreglerna inom internationella relationer bör etableras, återspeglar Rysslands anspråk på att i kraft av en starkare ekonomi och i viss mån militär makt tilldelas en större roll på den internationella arenan. Nära kopplat till detta är Rysslands känsla av att vara geopolitiskt omringat. I ryska ögon har väst kontinuerligt flyttat fram sina positioner i Rysslands närområde och det har skett på bekostnad av ryska intressen. Inte minst Nato-utvidgningen och planerna på att etablera amerikanska antimissilinstallationer i Polen och Tjeckien är för Moskva bevis för att landets geopolitiska situation försämrats.

Ryssland är allt annat än en postmodern säkerhetspolitisk aktör. Ur ryskt perspektiv är säkerhet fortfarande väldigt mycket ett nollsummespel där "hård" eller militär säkerhet är överordnad. Europeiska unionen och dess medlemmar har valt att ge upp en del av sin statliga suveränitet för att gemensamt vinna i termer av konkurrenskraft, välbefinnande och säkerhet, men detta är ett synsätt som är nästan det rakt motsatta mot det som dominerar inom den ryska politiska ledningen, där varje enskild statens suveränitet bör bevaras.

Rysslands förhållande till Norden

Rysslands förhållande till Norden måste analyseras i ljuset av dessa övergripande mål och dilemman. Även om det kanske sårar den nordiska självkänslan något är det värt att notera att Norden inte står så högt upp på dagordningen i Moskva. Norden som region definieras olika i olika säkerhetspolitiska sammanhang och det är omöjligt att definiera bort Arktis och de baltiska staterna ur ett ryskt perspektiv. Ryssland upplever sig överlag ha goda förbindelser med de nordiska länderna och ser gärna att de använder sitt inflytande för att påverka de baltiska staterna och andra "nya" EU- respektive Nato-medlemmar i en, enligt ryskt synsätt, gynnsam riktning. Överlag är dock Nordens länder små stater som Ryssland ägnar uppmärksamhet främst då Nord Stream är på dagordningen eller då Sverige eller Danmark vägrar att lämna ut personer som Ryssland hävdar är tjetjenska terrorister. När något av de nordiska länderna är ordförande i EU växer också landets betydelse något, men då som EU:s språkrör snarare än som ett land som Ryssland prioriterar i sina bilaterala förbindelser.

Ett viktigt ryskt övervägande är också att motverka att ytterligare stater går med i Nato. Ur ryskt perspektiv har Nato som nämnts ovan gradvis flyttat fram sina positioner och i norra Europa skedde detta senast då de baltiska staterna blev medlemmar. Ryssland ser med andra ord välvilligt på det faktum att Sverige och Finland valt att stå utanför Nato, men ser med skepsis på att Norge upplåtit sitt territorium för det som Moskva anser vara en vital komponent i det amerikanska antirobotförsvaret. I viss mån retar det Moskva att såväl Finland som Sverige spelar en mycket aktiv roll inom Partnerskap för fred (PfP) inom Nato, men det finns också de inom den ryska politiska ledningen som anser att det är ett pris värt att betala för att dessa båda länder fortsatt väljer att stå utanför alliansen.

EU upplevs som ett väsentligt mindre hot och framför allt tycker sig Ryssland i denna region ha fått ett bra samarbetsformat med EU i den Nordliga dimensionen. Inom denna upplever man att landet fått en mer jämlik status och möjlighet att påverka agendan. Norra Europa är för Ryssland också de samarbetsorganisationer och format som man är engagerad i som Östersjöstaternas råd, Barentsrådet, Arktiska rådet och Nordliga dimensionen, samt naturligtvis bilaterala förbindelser med de nordiska länderna.

Mellan de nordiska länderna ser Moskva visserligen stora likheter men det är också möjligt att skönja betydande skillnader i intensitet och grad av värme i relationerna. Bland de nordiska länderna är Finland det land som Ryssland tycks uppleva sig att ha bäst relationer med. Det bottnar sannolikt delvis i det historiska arvet från Kalla krigets dagar då Finland på många sätt var en länk till väst för Sovjetunionen. Sveriges förbindelser på politisk nivå är sämre och på ryska Utrikesministeriets hemsida sägs de ”inte ha nått den potential de skulle kunna ha”. Sverige kritiseras för att blanda sig i Rysslands inre angelägenheter och för att mästra Ryssland då det finns föga fog för det.

Det är dock värt att understryka att det är fråga om nyanser och att Sverige, liksom Finland, överlag har goda relationer med Ryssland. Avsnitten om de olika nordiska länderna som finns på Utrikesministeriets hemsida återspeglar troligen vad den aktuella tjänstemannen på respektive beskickning ansåg var viktigt snarare än en väl övervägd differentiering centralt från Utrikesministeriet i Moskva. Det kan vara förklaringen till att avsnittet om Island är oproportionerligt utförligt jämfört med till exempel det om Danmark. Danmark och Norge placeras sig någonstans mittemellan Finland och Sverige ur rysk synvinkel vad gäller närhet och de gemensamma intressen som man upplever sig ha med landet i fråga.

Militärstrategiskt är Norden viktigt främst på grund av att det gränsar till den ryska Norra marinens operationsområde och därmed ett område för basering av ryska kärnvapen och då inte minst den marina komponenten i dess kärnvapentriad. Ur ryskt militärt perspektiv är den smältande isen kring Arktis ett militärt dilemma då den exponerar en del av landet som tidigare varit skyddat av just isen. Det oroar ryska militärer att landet idag inte har ett fungerande luft- och missilförsvar i området. Inte heller finns någon betydande rysk truppenärvaro i området och att etablera en sådan skulle kräva mycket stora resurser på grund av den logistik som skulle behövas för att bygga förläggningar och löpande förse förband i norra Ryssland med förnödenheter. Det främsta försvaret som Ryssland har gentemot ett anfall mot dess nordliga områden är och förblir regionens otillgänglighet och brist på infrastruktur.

Ryssland har också blivit alltmer medvetet om de konventionella svagheter som dess väpnade styrkor har och den försvagade ställning som detta leder till i norra Europa för landet och för dess förmåga att försvara sina politiska och ekonomiska intressen. Incidenten mellan norsk kustbevakning och den ryska trålaren Elektron i Barentshav år 2005 blev en väckarklocka för Rysslands politiska ledning. Rysslands Marina kollegium beslutade efter Elektronincidenten att ryskt näringsliv skulle inbjudas att vara med och finansiera en upprustning av de ryska marina stridskrafterna eftersom de skulle kunna komma att spela en viktig roll för att säkra landets ekonomiska intressen. Som så ofta med ryska inrikespolitiska initiativ är det dock svårt att peka på sär-

skilt många konkreta resultat av denna inbjudan till näringslivet och de ryska marinstridskrafterna tenderar att få relativt liten tilldelning för modernisering i försvarsbudgeten.

Enligt den så kallade Arktisstrategi som antogs av ryska Säkerhetsrådet i september 2008 kommer Ryssland 2020 att ha förstärkt sin militära närvaro i området, men inte med förband från Väpnade styrkorna utan genom att stärka gränsförsvaret. Detta utgörs av trupp som lyder under Federala säkerhetstjänsten (FSB), som i likhet med sin föregångare, KGB, ansvarar för landets gränsskydd. Enligt Arktisstrategin ska man till 2020 ha utvecklat en arktisk militär styrka kapabel att försvara Rysslands ekonomiska och politiska intressen i området.

Även om det återstår att se huruvida denna målsättning förverkligas, talar allt för att Arktis kommer att spela en stor roll i framtiden i relationerna mellan Ryssland och Norden. Moskva kommer att hävda sin rätt att utvinna strategiska råvaror, och då inte minst gas, i området liksom även sin rätt att kontrollera Nordostpassagen. Dessutom är även här Rysslands identitet som stormakt viktig. Det kan inte uteslutas att uttalanden och initiativ som från början var avsedda för inhemsk konsumtion, som att placera en flagga på botten av Arktis, snart fick ett eget liv. Det skulle innebära en betydande prestigeförlust för den ryska politiska ledningen att backa från de långtgående territoriella krav som Ryssland fört fram. I Rysslands Arktisstrategi ingår också att göra nödvändiga mätningar för att belägga att landets kontinentalsockel sträcker sig långt ut i Arktis.

Östersjön är överlag inte en region med starka militära spänningar. Det vore dock naivt att tro att Ryssland inte har viktiga ekonomiska och politiska intressen här och Moskva är naturligtvis redo att försvara dessa. Återigen är det förmågan att demonstrera militär närvaro som är i fokus. Få om ens några analytiker eller politiker i Östersjöområdet tror att den motsatta sidan förbereder en invasion eller massiv landstigning i dagsläget, men förmåga att visa militär närvaro kan komma att visa sig viktig i händelse av incidenter på Östersjön ifall det säkerhetspolitiska klimatet skulle hårdna. Ryssland följer diskussionerna om en nordisk försvarsallians med stort intresse. Östersjön är dock en av de minst problematiska regionerna för Moskva och det återspeglas i att Östersjömarinen fått stå tillbaka när resurser fördelats allt sedan det Kalla krigets slut.

Medvedev och Norden

I tider av ekonomisk kris har det förekommit spekulationer om att Rysslands politik skulle kunna komma att ändras drastiskt framöver och att Dmitrij Medvedev skulle företräda en annorlunda utrikes- och säkerhetspolitik än sin företrädare på presidentposten, Vladimir Putin. Onekligen kommer den eko-

nomiska krisen att radikalt ändra dynamiken i ryskt politiskt liv. Ryssland har drabbats svårt av krisen och kommer inte att kunna öka sina militärutgifter i den takt man hade hoppats. Möjligen kan Medvedevs ställning komma att stärkas under den ekonomiska krisen. Han tycks mer inriktad på modernisering.

Samtidigt är det värt att understryka att Medvedev knappast kan beskrivas som en liberal; han är mer "putinist" än liberal. Även Medvedevs mål kommer att vara att säkra tillgången till framtida energifyndigheter och säkra transportvägar för dessa. Det framgår tydligt i de officiella säkerhetspolitiska dokument som publicerats sedan han tillträdde som president. Medvedev har också ett starkt behov av att profilera sig som en "stark man" och som någon som vinnlägger sig om att stärka Ryssland utrikespolitiskt och militärt, vilket kan få honom att prioritera sådan politik framför modernisering och diversifiering av Rysslands ekonomi.

Norden är inte en prioriterad region för Ryssland, men kan lätt bli en bricka i det storpolitiska spelet mellan Väst och Ryssland. Ett mycket gott exempel på detta är debaclet om möjlig utplacering av robotsystemet Iskander i Kaliningrad – något som Medvedev förde fram som en möjlighet i sitt första årliga programtal i parlamentet i november 2008. Även om det än så länge bara rör sig om retorik – inga Iskander har placerats ut och inga har heller dragits tillbaka – så demonstrerar det hur den säkerhetspolitiska dynamiken i Norden snabbt kan förändras drastiskt på grund av något som strängt taget har föga att göra med de nordiska ländernas relationer med Ryssland initialt. Det ryska utspelet var ett svar på USA:s planer att bygga ut sitt antirobotförsvar i Polen och Tjeckien. Norden blev bara en gisslan i detta spel utan egen förskyllan.

Ryssland kommer att ställa Norden inför nya säkerhetspolitiska utmaningar, men det finns även nya möjligheter till samarbete då Ryssland har all anledning att söka allierade och samarbetspartners. Östersjön är redan ett gott exempel på regionalt samarbete mellan EU och Ryssland i kraft av den Nordliga dimensionen. Handeln frodas också och det finns ett betydande samarbete till exempel inom miljöområdet samt vad gäller kustbevakning och skydd mot en möjlig framtida oljekatastrof på Östersjön. I framtida möjliga förhandlingar om en förnyad europeisk säkerhetspolitisk arkitektur – ett initiativ från Medvedev – och om nedrustning bör Norden kunna spela en konstruktiv roll och samtidigt bevaka regionens säkerhetspolitiska intressen.

MICHAEL MOORE

NORDEN OCH INTERNATIONELLA INSATSER

Michael Moore är generalmajor och Försvarsmaktens utvecklingschef sedan 2005. Han var militär rådgivare i Försvarsdepartementet 2000-2004.

Artikeln bygger på det föredrag som Michael Moore höll i Stockholm den 24 april 2009 vid Letterstedtska föreningens seminarium "Nordisk säkerhet – Nya prövningar".

Internationella insatser

De nordiska länderna har omfattande internationella engagemang, detta såväl med civila som militära resurser. Här kommer det militära engagemanget samt dess bakomliggande motiv att beskrivas.

Samtliga nordiska länder har kontingenter i internationella insatser. Vissa av länderna har en lång historik med deltagande i s k Peace-keeping insatser, en historik som går ända tillbaka till 1950-talet. För närvarande har länderna följande antal soldater, sjömän, befäl, specialister och officerare (eller annan personal från "säkerhetsstrukturerna") insatta i olika uppdrag utomlands:

- Danmark, ca 1300
- Finland, ca 700
- Island, ca 30
- Norge, ca 480
- Sverige, ca 860

Insatsområdena är utspridda globalt; Balkan med huvuddel i Kosovo men också enheter kvar i Bosnien, Centralasien med tyngdpunkt i Afghanistan, Afrika med insatser som pågår eller nyligen har genomförts i Kongo, Liberia, Tchad, Somalia med flera länder eller områden. Insatserna sker under FN-mandatering och leds av FN, NATO eller EU.

Insatsmiljöerna varierar avseende våldsnivå och komplexitet, det är väl dock ingen tvekan om att många insatser är mycket svårare och farligare än förr. För de nordiska länderna utgör Afghanistan det f n mest utmanande insatsområdet.

I samtliga insatsområden och -miljöer ökar kraven på civil-militär samverkan och samarbete. Den militära komponenten utgör bara ett medel av många, den kan dock vara avgörande i vissa skeden. Det måste finnas en balans och ett helhetsperspektiv civilt-militärt på kris- och konflikthanteringen ("Comprehensive Approach").

Vad är då drivkrafterna bakom de nordiska ländernas engagemang? Naturligtvis har alla insatser en bakgrund i det humanitära och solidariska perspektivet. Världssamfundet inkluderande Europa och Norden kan inte acceptera vilka lidanden som helst i form av hunger, nöd, svält, etnisk rensning, förföljelse av folkgrupper osv. Det är också oftast dessa skäl som betonas i kommunikationen mellan den politiska nivån och medborgarna. Det är dessa skäl som oftast åberopas för att inleda, förlänga eller utöka en insats.

Men sedan finns det andra viktiga motiv för insatserna, ofta av säkerhetspolitisk karaktär, som mer sällan lyfts fram och som dessutom varierar mellan de nordiska länderna. Skälen varierar beroende på sådana faktorer som medlemskap i NATO och/eller EU, hur tydligt man tar hänsyn till och beskriver landets intressen, hur man upplever balansen mellan problem och hot i närområdet respektive utanför närområdet. En intressant mätfaktor är vilka huvuduppgifter, nationellt respektive internationellt, som ges till de respektive ländernas försvarsmakter.

Om man förenklar uppgiftsställningarna kan man beskriva det enligt nedan (Island behandlas inte vidare med hänsyn till dess unika säkerhetspolitiska lösning där man tidigare har lutat sig helt mot USA, men nu tvingas finna nya vägar för att trygga sin suveränitet och säkerhet. Island har inte heller en försvarsmakt eller egna stridskrafter enligt någon form av vedertagen definition).

- Danmark – den internationella uppgiften är i praktiken den dimensionerande huvuduppgiften. Att vidmakthålla en maximal knytning med USA och Storbritannien är styrande för säkerhets- och försvarspolitikerna.
- Finland – här är det omvänt, den nationella uppgiften är den dimensionerande huvuduppgiften.
- Norge och Sverige – här kan man beskriva det som att försvarsmakterna sedan sekelskiftet har getts två huvuduppgifter; nationellt och internationellt. Balansen nationellt-internationellt har varierat över åren men kan i stort beskrivas som ”både och”.

Nu är det inte så enkelt att man kan skilja på nationellt respektive internationellt. Uppgifterna speglar samtidigt en syn på hur man möter kriser, konflikter och hot – gör man det tillsammans med andra eller gör man det mer på egen hand. Att samtliga nordiska länder, tillsammans med ett fyrtiotal andra länder, är engagerade i Afghanistan ska nog mer ses som ett tecken på att det *gemensamma ansvarstagandet* i sig är modellen för dagens konflikthantering. Med andra ord är den modellen den mest relevanta och kanske till och med enda fungerande metoden för att öka säkerheten i en globaliserad värld, vilket också får direkta och positiva konsekvenser för Europa och Norden. Det gemensamma åtagandet är också grunden för att få hjälp vid en kris eller konflikt i vårt eget närområde – ”ställer vi upp för det gemensamma och för andra länder eller regioner, så kan vi förmodligen förvänta oss det motsatta”.

Man kan fundera på om hur det skulle se ut om varje land enbart skulle se till sitt eget territorium och sina egna närliggande problem, risker och hot. Med andra ord skapa enbart ett försvar för det egna territoriet. Då skulle vi i Norden, där alla länder är små stater befolknings- och resursmässigt, leva mycket farligt. Vi kan som små länder aldrig försvara oss på egen hand mot ett mer omfattande yttre hot. Ur ett annat perspektiv skulle det vara lika begåvat som att tro att varje land på egen hand ska kunna lösa den ekonomiska krisen eller klimatförändringarna. Vi lever i en globaliserad värld där det mesta på gott och ont hänger samman.

Det innebär dock *inte* att små länder inte behöver en egen militär kapacitet. Varje land behöver en adekvat militär förmåga för att utgöra en trovärdig aktör och en pålitlig partner oavsett organisationstillhörighet i EU eller NATO. Varje land måste kunna hävda sin suveränitet och territoriella integritet. Varje land behöver också kunna skydda sina egna intressen som t ex att upprätthålla fria, säkra handelsleder och -flöden. Därutöver behöver man en militär förmåga för att kunna hantera inledande kris- och konfliktförlopp då det kan ta tid innan politiska processer inom FN, EU eller NATO leder fram till konkreta stödåtgärder, insatser eller andra åtaganden.

De nordiska ländernas försvarsmakter och stridskrafter

Hur har de nordiska länderna då dimensionerat sina stridskrafter? En viktig påverkansfaktor är det som nämnts ovan, dvs. hur uppgifterna har ställts till försvarsmakterna i de olika länderna.

En annan viktig faktor, som hänger samman med uppgiftsställningarna, är hur man ser på möjliga hot i närområdet. Särskilt blir då synen på Ryssland avgörande – och ländernas olika geostrategiska läge i förhållande till Ryssland. Rysslands politiska utveckling går mot ett mer auktoritärt och maktfokuserat styreskick, en liten maktelit får allt större inflytande. Samtidigt sker en kapacitetsökning på den militära sidan. Omfattande ekonomiska resurser allokeras till försvaret. Staber och stridskrafter övas, samtidigt pågår en omfattande materiell statushöjning avseende såväl befintlig som ny materiel. Inom de konventionella stridskrafterna prioriteras insats- och snabbinsatsförband med anställda soldater, sådana förband blir kvalificerade och kan snabbt sättas in i olika geografiska riktningar. Kopplingen mellan den politiska och den militära utvecklingen är oroande.

Beroende på geostrategiskt läge, hotuppfattning och uppgifter varierar utformningen av försvarsmakterna mellan de nordiska länderna. Jämförelserna nedan avseende volymer och dylikt ska ses i förhållande till andra små-medelstora länder i Europa:

- Danmark – ett internationaliserat insatsförsvar med expeditionär framtoning. En liten men expeditionär armé. En modern marin (utan u-båtar)

med kapacitet för större hav. Ett medelstort flygvapen. Värnplikten som grund, men anställda/kontrakterade soldater i insatsförbanden.

- Finland – en nationellt och territoriellt inriktad försvarsmakt och krigsorganisation. Den största armén i Norden (och kanske största i Europa). Ett medelstort flygvapen och en liten marin. Nästintill full tillämpning av värnplikten som också utgör ett viktigt element i försvarskonceptet.
- Norge – ett internationaliserat insatsförsvar och en internationaliserad försvarsmakt. Den största marinen i Norden (för större hav), en liten armé och ett medelstort flygvapen. Värnplikten som grund och flertalet förband i armén bemannas med värnpliktiga, anställda/kontrakterade soldater i vissa insatsförband.
- Sverige – ett internationaliserat insatsförsvar och en internationaliserad försvarsmakt. Det största flygvapnet i Norden (och ett av de större i Europa), en liten armé samt en liten marin (dock med u-båtar) för mer uppträdande i kustnära/mindre havsområden. Värnplikten som grund och flertalet förband i armén bemannas med värnpliktiga. En övergång påbörjas i närtid mot anställda/kontrakterade soldater i insatsförbanden.

Ovanstående beskrivning ger inte full rättvisa åt kvalitetsaspekterna som blir allt viktigare även i militära sammanhang.

Reform och transformation

Reformeringen / transformeringen har kommit olika långt i försvarsmakterna:

- Danmark påbörjade tidigast och tydligast transformeringen redan under 1990-talet, då påbörjades också förändringar avseende pliktsystemet och personalförsörjningen. Under senare år har ytterligare steg tagits, enligt en sorts europeisk normalmodell, mot en mer expeditionär förmåga.
- Finland transformerar endast delar av sitt försvarskoncept t ex avseende lednings- och informationssystem i nätverkslösningar. Samtidigt behåller man tidigare personalförsörjningsmodell som också är avpassad till ett territorieförsvar med en stor krigsorganisation.
- Norge och Sverige påbörjade transformering ungefär samtidigt runt år 2000. Personalförsörjningsförändringar som är avgörande för att skapa insatsförsvar har dock tagit lång tid att få till.

Den svenska försvarsdebatten

Det är oerhört positivt att försvarsdebatten förs på en hög och intensiv nivå, det är svårt att minnas när så var fallet senast. Men det finns samtidigt några fenomen i debatten som är märkliga. Varför beskriver flera debattörer ”försvaret som avvecklat och om det finns något kvar så är det insatt utanför landet i t ex Afghanistan – och då för att hjälpa befolkningen där”. Detta när vi har en kvalificerad och i militära sammanhang ytterst respekterad försvarsmakt

som väl är i paritet med många andra europeiska försvarsmakter. Och av den samlade volymen soldater/officerare så är det endast några procent som vid varje givet tillfälle befinner sig i insatser utomlands.

Förmodligen beror det på flera faktorer

En faktor är nog att den svenska debatten är mycket jämförande med ”förr relativt nu”. Många fokuserar ensidigt på storleken på försvaret. Det är ju inte så konstigt att vi hade ett stort invasionsförsvar förr när världens genom tiderna största militärmakt med bl a ca 60 000 stridsvagnar befann sig bara några mil öster om Gotland. Idag finns där fria stater; Estland, Lettland och Litauen och den tidigare sovjetiska militärmakten nästintill kollapsade under 1990-talet. Det är också sällan som förmåge- och kvalitetsperspektivet lyfts fram. Debatten handlar nästan bara om antal soldater eller brigader/bataljoner. 30 000 soldater är dubbelt så bra som 15 000 osv. Tillgänglighet och träningsnivå är nyckelfaktorer som diskuteras i hela vår militära omvärld – men knappast alls här. Det är som om de senaste 20 årens omvälvande militärteknologiska utveckling har gått oss förbi. Vår samlade effekt eller förmåga, inkluderande vår marin- och flygkapacitet, berörs sällan.

Ett annat fenomen är att debatten är väldigt introvert. Om jämförelser görs med andra länder – vilket är förvånansvärt sällan – så är det oftast Finland som tas fram som det enda och det ”goda exemplet”. Med stor respekt och förståelse för vilka val som Finland gör utifrån sin geostrategiska position – som är annorlunda än Sveriges – så får man ändå konstatera att Finland utgör ett undantag i Europa. Nästan alla europeiska länder går nu mot alltmer expeditionära och samtidigt mindre men mycket mer kvalificerade, rörliga och insatsberedda försvarsmakter. Reduceringarna som har skett i Danmark, Norge och Sverige har sin motsvarighet i övriga Europa. Exempelvis har Tyskland nu kvar ca 360 stridsvagnar av tidigare Västtysklands arsenal om ca 6 000.

En tredje och den kanske viktigaste faktorn är att den dramatiska förändringen av vår säkerhetspolitik, som riksdagen har fattat beslut om sedan 1999, inte har kommunicerats med medborgarna. Vi har gått från självvalt, totalt utanförskap till en säkerhetspolitik grundad på samverkan, samarbete och integration. Kärnidén: att skapa *gemensam säkerhet* tillsammans med andra i EU och som partner till Nato. Men nu när utvecklingen i Ryssland är mer problematisk lever därför bilden kvar hos många att det handlar om Sverige kontra Ryssland – som om vi levde i ett säkerhetspolitiskt vakuum. Och att vi då har ett obefintligt eller väldigt svagt försvar mot en eventuell rysk aggression – trots att vi i många stycken har ett modernt och bra försvar i jämförelse med många andra länder i Europa. Många tror nog att grunden i vår säkerhetspolitik är alliansfrihet och nästintill neutralitet trots att ett antal riksdagsbeslut har fört oss i en helt annan riktning under minst tio år.

Beställningen politiskt har i tio år varit väldigt tydlig – vi ska inte möta ett eventuellt aggressivt Ryssland på egen hand. En sådan lösning hade krävt en större och mer uthållig struktur och därmed helt andra resurser till försvaret. Det var heller i praktiken aldrig fallet ens under det kalla kriget – vi baserade då vårt försvar på ”marginaldoktrinen” dvs. att vi i ett krig endast skulle möta en begränsad del av den sovjetiska krigsmaskinen, huvudmotståndare för Sovjet var ju USA/NATO. Ett exempel: vi hade då ca 600 stridsvagnar, Sovjet som sagt ca 60 000 varav ca 40 000 väster om Ural. Vi kunde aldrig, då eller nu, möta ett isolerat angrepp mot Sverige. Vi ska naturligtvis både ha en tröskel och kunna hantera ett mer offensivt Ryssland vid en kris i närområdet, men vi måste göra det tillsammans med andra. Men den bilden har nog inte kommunicerats till medborgarna.

Ifrågasättandet av det nya försvaret späds på av att våra internationella insatser i första hand beskrivs som att de handlar om solidaritet/”bistånd”, inte att de utgör det mest tydliga inslaget i den nya säkerhetspolitiken – dvs. att gemensamt lösa dagens hot och utmaningar.

Så mycket är oförklarat för medborgarna. Om inte den nya säkerhetspolitiken förklaras – hur ska man då kunna bejaka försvarspolitik eller försvarets utformning?

Nordiskt samarbete inom det militära området

Det är just i ljuset av de stora förändringarna och reduceringarna inom de nordiska försvarsmakterna som man ska se det spirande nordiska samarbetet på det militära området, ett område som tidigare var bannlyst. De nordiska länderna har i stort samma utmaning i att var och en för sig behålla både en bredd och en kvalitet som är tillräcklig.

Balansen mellan insatsförband relativt stöd- och produktionsdelar tenderar också att bli alltmer ogynnsam i våra länder ju färre förband som blir kvar. Oavsett om vi har 1, 10 eller 100 förband/enheter av ett visst slag så behövs det t ex en materielsystemkompetens som behöver vara kompetent och därmed unik för i stort sett varje funktion.

Så tanken är att samarbeta och specialisera sig mer. Att nå stordriftsfördelar som är omöjliga att uppnå var och en för sig. Detta gäller i mark-, marin-, luft-, logistik-, personal-/utbildnings- och träningsområdet samt avseende analys och utveckling.

Viljan till samarbete är stark både från den politiska och högsta militära ledningen. Det är också en avgörande faktor, för det kommer att finnas mycket tröghet och många problem och utmaningar i att verkligen effektivisera och rationalisera våra samlade organisationer.

BENGT SUNDELIUS

NORDISK SÄKERHET 2009 – DAGS ATT TA VID FRÅN 1949

Bengt Sundelius är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet. Han är också verksam vid Försvarshögskolan i Stockholm. Bengt Sundelius' doktorsavhandling handlade om nordiskt samarbete på 1970-talet.

Artikelförfattaren är medlem av Letterstedtska föreningens huvudstyrelse. Tillsammans med Karin Söder var han moderator vid Letterstedtska föreningens medlemsseminarium den 23-24 april 2009 i Stockholm. I artikeln fångas 13 problemställningar från seminariet upp.

Thorvald Stoltenbergs rapport är föredömligt kort och tung. På ett fåtal sidor presenteras 13 konkreta förslag till skarpa reformer av det nordiska samarbetet kring säkerhet och utrikespolitik. Detta högpolitikområde har inte rönt så mycket positiv uppmärksamhet inom det nordiska arbetet sedan slutet av 1940-talet då de skandinaviska försvarsförhandlingarna kollapsade. Många aktörer ser idag detta fält som ett av de mest dynamiska inom samarbetet. Det är glädjande att den förre försvarsministern Jan-Erik Enestam i sitt bidrag ovan menar att det är dags att inrätta ett ministerråd även för dessa frågor.

Professor Nils Andrén, nestorn inom svensk säkerhetspolitisk analys och länge ledamot av Letterstedtska föreningens huvudstyrelse, myntade för länge sedan begreppet spindelvävsordismen. Många i sig sköra samarbetstrådar spinner tillsammans en stark väv av samverkan kring frågor av betydelse för de nordiska medborgarna. Kritiker har menat att spindelvävsordismen inte gäller "hårda frågor" som utrikes- och säkerhetspolitik. Under senare år omfattas dock även nordisk försvarspolitik av detta beprövade arbetssätt. Radarparet Enestam och Björn von Sydow inledde denna epok av nordisk försvarspolitik innovation.

Stoltenberg känner metoden väl från sin dubbla statsrådspjäring i Norge. Om det finns en spindelväv måste det finnas en spindel med intresse, viljekraft och tålamod att spänna upp denna väv över rum och tid. Stoltenberg agerar som spindel i dess bästa mening genom sin rapport och sitt engagemang för att skapa ett brett politiskt stöd för sina 13 förslag. Dessa handlar om framtidsfrågor, till exempel inför issmältning i Arktis och om luftförsvaret av Island. En vision om en nordisk solidaritetsförpliktelse i krig och kris lanseras.

Som inbiten Nordengranskare måste man dock ställa frågan om vad som till

sist kan bli av Stoltenbergs rapport. Blir det en vacker vante eller bidde det en tumme? Som vanligt i det nordiska samarbetet kan det misstänkas att det land som vill minst kommer att sätta förnysetakten. De besvärligaste spindlarna i det nordiska samarbetet är alltid de nationella ämbetsmännen. De höga befattningshavare som ger de politiskt förtroendevalda besinnande råd om farliga nymodigheter och om oöverstigliga kostnader.

Grindvakterna i huvudstäderna får oftast sätta skamgränsen för hur lite man behöver åstadkomma utan att det kostar för mycket på andra sätt än i skattemedel. Stoltenbergs förslag skall granskas av dem som har till ansvar att även genomföra och finansiera eventuella reformer. Snart vet vi vilka som vill mest och minst i de olika frågekomplex som rapporten behandlar. Författaren betonar därför klokt att alla regeringar behöver inte vara med om allt från början. Några kan agera lokomotiv och dra tåget i vissa frågor, medan andra åker med av bekvämlighet. Det gäller då att ingen envist sitter och drar i spaken i bromsvagnen.

Rapporten har redan bidragit till att vitalisera den offentliga debatten bland annat genom det innovativa förslaget om en solidaritetsförklaring. Som framgår av inläggen ovan, stimulerade Stoltenbergs inledningsanförande till en livlig diskussion bland Letterstedtska föreningens ledamöter och inbjudna gäster vid detta seminarium kring nordisk säkerhet – nya prövningar.

Sann till min yrkessjukdom har jag samlat mina intryck från de två dagarnas föredrag och diskussioner i 13 problemställningar, inte i 13 reformförslag som visionären och det tidigare dubbla statsrådet lyckades pretera.

1. Vad gör vi med Danmark? Detta är en klassisk fråga i det nordiska samarbetet. Landets säkerhetspolitiska elit är bortvänd från de möjligheter som det nordiska samarbetet kan erbjuda. Samtidigt är Danmark bäst i klassen när det gäller internationella fredsbevarande operationer, ett nordiskt adelsmärke. Man har länge placerat kunniga spindlar i EU:s maktboningar. Nu har Danmark erövrat även NATO genom rekryteringen av landets statsminister till toppjobbet där. Till synes vill Danmark minst just nu, men endast inom den nordiska kretsen.
2. Vad gör vi med Island? Efter 2006 är Island ett land med enorma havsområden utan luftförsvar. Detta tomrum kan fyllas av brödrafolken eller av andra intressenter. Dessutom är landet hårt drabbat av den ekonomiska krisen, vilken skapat en djup politisk omdaning. Ska Norden ge sitt stöd till Island även på annat sätt än finansiellt? Vad har Island för eget ansvar? För sin egen överlevnad och för andras säkerhet? Orkar resten av Norden med en solidaritet i ord och handling? Hägrar även för detta lilla land EU:s breda famn som den förlösande tryggheten?

3. Vad gör vi med Ryssland? Vi är alltid oroliga för Ryssland oavsett om denna granne ses som ett land på katastrofens brant eller som ett nystarkt välde. Kärnvapenproblematiken är en central fråga som berör Norden. Även B-vapen på drift i det enorma landet oroar många experter. Ryssland kanske inte har överlägsna militära maktmedel som förr, men kan använda en bred uppsättning av tvingande tekniker gentemot andra länder, såsom energi eller IT-teknologi. Det framkom även att Norden inte är en viktig region på Rysslands agenda. Bekymren i dess nära utland ligger högre upp på den maktpolitiska dagordningen.
4. Vad gör vi med Arktis? Stoltenberg lyfter fram denna framtida utmaning för nordisk samverkan och för det gemensamma ansvaret för närområdet. Han menar att här kan länderna inte, som ofta skett, passivt avvakta utvecklingen mellan stormakterna, medan andra intressenter positionerar sig i det komplexa spelet om territorialgränser, övervakning till havs och från rymden, olje- och gasfyndigheter, sjötransporter, kärnvapen och miljörisker. Det gäller att redan idag ta initiativ till nordiska samverkansåtgärder som ger en positiv effekt för ländernas och regionens säkerhet om 20-30 år. Perspektivet behöver spänna både över detta enorma territorium och in i framtiden för att lyckas.
5. Vad gör vi med våra nationella och begränsade försvarsresurser för att öka effekten? Flera deltagare betonade hur svaga de enskilda ländernas markstridskrafter har blivit. Å andra sidan är tillsammans de nordiska flygvapnen en tung resurs i sitt europeiska sammanhang. Den nordisk-baltiska bataljonen (Nordbalt) som sattes upp gemensamt som en stridsberedd EU-insatsstyrka i sex månader fick gott betyg av bedömare. Initiativ har redan tagits av ländernas överbefälhavare till en viss profilering av förmågor och till gemensamma plattformar för till exempel utbildning och materielanskaffning. Nordisk samverkan i dessa frågor framstod för konferensdeltagarna som nödvändig inför framtidens säkerhetsutmaningar.
6. Genom nordiskt samarbete kan man hushålla med knappa resurser. Denna klassiska logik bakom många gemensamma nordiska satsningar har nu även nått den försvarspolitiska sektorn. Inom detta politikområde föreligger dock lite speciella betingelser. När man skapar ett mervärde gemensamt genom mindre kostsamma utgifter för var och en.
Skyddet av den egna nationen överlämnas delvis till andra. Sålunda behövs ett gott mått av tillit till andras förmåga och vilja att i kris och krig ställa upp. Detta var inte politiskt möjligt 1949. Kanske 2009 kan bli märkesåret då arbetet mot en riktig nordisk säkerhetsgemenskap påbörjas. Djupa förändringar i det nordliga säkerhetspolitiska läget, ändrade attity-

der mot grannarna, samt inte minst krassa ekonomiska realiteter kan driva fram en sådan nordisk samarbets- och profileringslinje inom försvarsområdet.

7. Vad prioriterar vi gemensamt inom samarbetet kring civila insatser för säkerhet och krisberedskap hemma och internationellt? Tio av Stoltenbergs förslag är i huvudsak civila eller har stora civila inslag: gemensam insatsenhet för internationella kriser, luftövervakning över Island, havsövervakning, satellitsystem för övervakning och kommunikation, samarbete mot digitala angrepp.

Även gemensamma internatutbildningar för militära och civila chefer föreslås. I Sverige finns sedan 1952 det årliga Solbacka-internatet för detta syfte. En väg till att bygga en nordisk solidaritet i kris och krig vore återkommande gemensamma kurser på hög nivå där nätverk skapas och förtroende etableras. Detta är ju ett beprövat nordiskt verktyg för att lägga en stabil grund till framgångsrik spindelsvävsnordism.

8. Inför det danska inträdet i EG 1973 skapades Nordiska ministerrådet samt dess sekretariat. Liksom inom EU, uppträder detta ministerråd i flera skepnader beroende på vilka frågeområden som behandlas. De nordiska utrikesministrarna har sedan ännu längre tillbaka mötts till särskilda ministertöten.

De säkerhetspolitiska och försvarspolitiska frågorna har skötts genom mer informella statsrådsmöten, utanför den formella ministerrådsstrukturen. I sitt bidrag till konferensen hävdar Jan-Erik Enestam att det är dags för ett nytt nordiskt ministerråd, nu för försvars- och säkerhetspolitik. Att ha omfattande nordiska diskussioner och ett intensivt samarbete inom försvarsområdet samtidigt som man inte har något formellt ministerråd för detta, skapar en synvilla för både berörda och för utanförstående.

9. Med en utökad krets av EU-medlemmar har regionala grupperingar inom EU blivit mer legitimt än vad läget var för tio år sedan när Finland och Sverige blev medlemmar. Slagkraftiga länderkoalitioner kan genom kompetens och aktivism utöva *idémakt* i EU:s beredande och beslutande organ. Den nordiska kretsen har goda förutsättningar för att lyckas med sådana policyformerande insatser, särskilt om man orkar genomföra dessa samlat och med uthållighet.

10. Stoltenbergs rapport är ”Höga visan” för nordister. Frågan är hur de nordiska utrikesministrarna kommer att ta till sig dessa förslag, bortom välvilliga utsagor till media. Kommer man i praktiken att välja en lägsta ”skamgräns” i sina ståndpunkter, eller kan man maximera sina gemensamma åtaganden? Statsråden med nationella bisittare träffas i Reykjavik

den 8-9 juni för att ta ställning till rapporten. Det mest uppmärksammade förslaget om en solidaritetsförklaring är något som kan växa fram med tiden som en effekt av konkret samverkan i flera mer operativa frågor, som luftövervakning, räddningsinsatser eller gemensamma utbildningar.

11. Vad har vi inte talat om i detta seminarium? Ämnet Baltikum har förekommit i liten utsträckning på seminariet– till min förvåning. Baltikum diskuteras nu mindre i Norden än förr. De baltiska länderna verkar betraktas mer som vilka grannländer inom EU som helst. Norden är vi, medan de baltiska länderna är en tydligare del av dem. Men självklart skall samverkan ske mellan vi och dem på många områden och i varierande former.
12. Vi har heller inte talat om det nordiska samarbetet i FN. Detta var länge ett paradnummer som ofta lyftes fram i diverse festliga sammanhang. Denna samverkan i New York studerades av forskare på plats och praktiserades av diplomater och parlamentariker i de nationella FN-delegationerna. Har denna nordiska profilering tynat bort, blivit överspelad av bredare samsarbetsmönster i FN?
13. Stor i Norden, men liten på jorden. Så skaldade Föreningen Nordens förutvarande direktör Åke Landqvist i den utmärkta men sedan länge nedlagda tidskriften *Nordisk Kontakt*. Norden bygger sin välfärd på hög kompetens och innovationer. Man har en tradition av fruktbara idéer, som har förvaltats väl inom många industriella projekt och i samhällsbygget.
Fem små länder väger lätt i ett globalt sammanhang. Tillsammans blir de nordiska länderna något större och får lite mer tyngd. Tillsammans utgör de nordiska länderna fem ”smarta” stater med mycket kunskap och kompetens och med möjlighet att utöva idémakt i Bryssels pelarsalar och även rent av i Washington och i Peking.

Man kunde verkligen lära sig mycket av detta intensiva tankeutbyte med sikte på framtidens utmaningar för nordisk säkerhet. Från 1949 till 1989 levde vi i 40 år i en nordisk balansakt i det kalla krigets skugga. Det har nu gått endast 20 år sedan Berlinmuren föll, men metallskrotet från den tidigare epoken är på god väg att rosta bort. Det är svårare att även ersätta det mentala skrotet från tiden före 1989. Nya tankar som bättre passar dagens och inte minst morgondagens behov av gränsöverskridande säkerhet i Norden efterlyses. Detta seminarium bidrog till en sådan intellektuell förnyelse. I bästa fall kan några av slutsatserna sätta avtryck i politikens värld, nu när Stoltenbergs idéer skall omvandlas till konkreta arbetsformer för nordisk säkerhetspolitisk samverkan.

STURE NÄSLUND

I VÄNTAN PÅ NATURRIKEDOMARNA RÖSTADE GRÖNLÄNDARNA AAP! JA!

De grönländska väljarna sade i en folkomröstning i slutet av november 2008 ett rungande ja till ökat självstyre. 30 år efter införandet av självstyre tar Grönland i sommar ytterligare steg mot ett ökat självbestämmande.

Artikelförfattaren Sture Näslund är journalist. Han har under en följd av år varit ansvarig för det mycket uppskattade radioprogrammet "Grannland" i Sveriges Radios program 1.

Moses Olsen avliden

En dag i slutet av september förra året förde ett stort begravningsfölje en vit kista till graven på kyrkogården i Nuuk. Dagen var grå med strilande regn och hård blåst. Mannen i kistan som sänktes ner i jorden var 70-årige Moses Olsen. Politiker, samhällsdebattör, diktare, en av den grönländska politikens pionjärer.

Officiant vid begravningen var Jonathan Motzfeldt, präst och politiker som under 56 år varit den dödes vän och politiske medkämpe. De två, tillsammans med Lars Emil Johansen, var de pionjärer som förde Grönland in i en tid med ökat politiskt medvetande och allt större politisk självständighet. Det var därför inte endast det kalla regnet och den bitande vinden som fick människorna i begravningsföljet att krypa ihop i sina jackor med uppdragna kapuschonger när kistan sänktes ner i graven, det var också ett vemodigt medvetande om att ett kapitel avslutats i Grönlands politiska historia.

Några veckor senare, den 25 november 2008, genomfördes en folkomröstning där frågan till folket var om man sade ja eller nej till ett förslag om utökad självstyrelse för det grönländska folket. Svaret blev:

AAP! Ja! Drygt 75 procent av de som röstade sade ja till förslaget. Den nya självstyrelsen börjar gälla den 21 juni år, det är Grönlands nationaldag, och ett nytt kapitel ska skrivas i landets politiska historia. Samtidigt står en ny generation grönländare beredda att skaffa sig makt och inflytande efter de tre pionjärerna Olsen, Motzfeldt och Johansen. Den utökade självstyrelse som grönländarna sagt ja till är tills vidare kulmen på en omvälvande utveckling som stegvis präglat världens största ö sedan 1970-talet. Och när detta nya kapitel är skrivet kan, möjligen, Grönland framträda om en ny suverän stat.

Och om man denna nationaldag, vid sommarsolståndet, sjunger den grönländska nationalsången Nunarput (Vårt land) lägger nog en och annan extra tyngd på strofen:

*Menneskeværdigt liv
det er det vi vill
Fat mod, stå op – og sig:
Vi kan jo klare os selv!*

Grönland och klimathotet

Överenskommelsen i mars förra året med Danmark om den nya självstyrelsen och den bekräftande folkomröstningen i november var naturligtvis den stora händelsen i grönländsk politik under 2008.

Vid sidan av denna människoskapta reform är den globala oron för klimatförändringar en stor fråga i Grönland. Frågan om isförhållandena i och kring Nordpolen berör direkt grönländarna vars ö ligger inom den arktiska och subarktiska regionen. Flera enstämmiga rapporter förutser att inte bara isen vid Nordpolen smälter bort sommartid, men även att den mäktiga inlandsisen som täcker större delen av Grönland minskar i framtiden. Detta leder till dramatiska förändringar i levnadsbetingelserna för både människor och djur i området – på gott och ont.

Det har gjorts många beräkningar av hur snabbt den grönländska inlandsisen smälter. En av de framräknade framtidsmodellerna anger att 20 procent av inlandsisen är borta om ett par hundra år. Det skulle höja klotets havsnivå med 250 cm. En annan beräkning som presenterats i samband med det internationella polaråret antar att inte mindre än 30 procent av inlandsisen är borta inom 100 år och att temperaturen i Grönland stiger med fem grader.

Oavsett vilka beräkningar som visar sig vara korrekta är naturligtvis klimatfrågan därmed en av de stora frågorna i framtiden för politikerna. Frågan är redan kontroversiell. I december förra året gjorde grönländska arbetsgivare och fackföreningar ett gemensamt uttalande om att Grönland inte bör ansluta sig till en förnyelse av Kyotoavtalet. Man anser att Grönland ska ha rätt att släppa ut mer växthusgaser i atmosfären än idag för att göra det möjligt för landet att utvecklas som industriland. Det kontroversiella uttalandet fick stöd av den kände politikern Lars Emil Johansen som ansåg att skärpta utsläppskrav skulle försvåra för Grönland att under en övergångsperiod bygga upp sin ekonomi.

Markant väljarmissnöje

Bilden av grönländsk politik det senaste året är inte enbart positiv. Flera händelser bland de grönländska politikerna satte också sin prägel på året och förstärkte väljarnas missnöje. Man kan tala om ett utbrett politikerförakt och i kölvattnet på denna misstro har kommit krav på nyval till landstinget, det grönländska parlamentet. Fram till slutet av april avisades ett sådant nyval av regeringspartierna.

I början av året tvingades den politiske veteranen Jonathan Motzfeldt, kallad för hjemmestyrets fader, att avgå som ordförande i landstinget efter anklagelser för sexchikaner. En polisutredning visade att anklagelserna var grundlösa och Motzfeldt är åter aktiv i politiken. Den senaste tiden har dock Motzfeldt-affären åter blossat upp.

Senare under året avslöjades att några medlemmar i landstinget fuskat vid några omröstningar. De hade inte bara tryckt på de egna knapparna vid omröstningarna i landstingssalen utan även på knapparna för några icke närvarande medlemmar. Därmed hade de direkt brutit mot grundprincipen en man en röst. Politikerna är nu anmälda till polisen.

Bostadspolitikerna har i flera år varit ett misslyckande. Boendekostnaderna är mycket höga, många tvingas vänta i flera år i bostadskön för att få en egen bostad. Mot den bakgrunden väckte det starka protester när det visade sig att höga chefer i landsstyrelsens administration och politiker hade köpt deras chefsbostäder till pris som låg under hälften av marknadsvärdet.

Men regeringen har även drabbats av inre slitningar, inte minst när det gäller den ekonomiska politiken. I september avgick finansministern Aleqa Hammond från Siumut i protest mot den förda politiken.

– Jag motsätter mig den ekonomiska politik som nu förs av landsstyrelsen. Mina åsikter och varningar möter ingen förståelse och jag vill inte vara medansvarig för denna politik, sade hon vid sin avgång.

Samma minister presenterade i augusti en budget för år 2009 med ett planerat underskott på 441 miljoner danska kronor. Ett underskott som nästa år av allt att döma stiger till omkring 750 milj dkr. Ett mycket stort belopp enligt grönländska förhållanden. Även oppositionen har, naturligtvis, skarpt kritiserat budgeten.

– Ett underskott på 441 miljoner danska kronor är ett rekordstort belopp, säger Palle Christiansen, medlem i oppositionspartiet Demokraterne. Med denna utgiftstakt kommer landskassen, alltså den grönländska "statskassan" att sakna likvida medel år 2012. Utöver egna intäkter får Grönland varje år ett statsbidrag från danska staten på cirka 4 miljarder danska kronor.

Dessa exempel tillsammans med andra har hos allmänheten skapat en bild av ansvarslösa politiker och av att ett nyval till landstinget behövs för att öka tilliten till det politiska systemet.

Kravet på nyval har förts fram flera gånger av oppositionen, men alltid avvisats av den lokale regeringschefen Hans Enoksen från Siumut. Det kom därför som en stor överraskning när han den 15 april meddelade att nyval till landstinget skulle hållas den 2 juni.

Beskedet kom vid en hastigt inkallad presskonferens och det tycks ha varit endast Enoksens närmaste medarbetare som hade informerats. Enoksen avvisar att nyvalet sker på grund av oenighet inom regeringskoalitionen.

–Jag anser att det är bäst att rådfråga befolkningen nu om vem som ska leda landet under den nya epoken, säger han. Med detta avser han införandet av självstyrelsen den 21 juni. Den nuvarande regeringen är en koalition mellan Siumut och Atassut.

Siumut och Atassut hör till de partier som bildades i slutet på 1970-talet. Siumut som är störst, är en form av grönländsk socialdemokrati medan Atassut har en allmänborgerlig prägel. Partierna undertecknade ett koalitionsavtal 2007 sedan ett tredje parti, Inuit Ataqatigiit, tvingats bort från regeringen. I avtalets målsättningar står bl a att partierna vill ”realisera ett politiskt och ekonomiskt självbärande grönländskt samfund”. Vidare strävar man efter att ”realisera befolkningens reella medinflytande på alla nivåer”. När det gäller de stora strukturella förändringar som väntar Grönland vill regeringen ”arbeta ansvarsfullt och ta med befolkningen i beslutsprocesserna”.

I och med den nya självstyrelselagen har man tagit ett stort och avgörande steg mot ett politiskt och ekonomiskt självbärande samfund. Däremot tycks man hittills ha misslyckats med att dra in befolkningen i beslutsprocesserna. I varje fall tyder allmänhetens missnöje med politikerna på detta.

Den politiska eliten har också lyckats med vad pionjärerna drömde om i början av 1970-talet. Förhållandet mellan Danmark och Grönland har utvecklats från koloni till ett område inom det danska riket förenat i ett Rigsfællesskab med Danmark och Färöarna och med i framtiden mycket långtgående beslutanderätt i viktiga angelägenheter. Det är naturligt att en del politiker ser självstyrelsen som början på vägen till suveränitet, att Grönland en dag framträder som en egen stat på arenan. Inte minst bland yngre politiker är detta inte bara en dröm men en möjlighet som en ny generation ska förverkliga.

Grönland har idag omkring 50.000 invånare. Det finns många sk ministater runt om i världen med ungefär lika få invånare. Grönland är världens största ö med naturtillgångar som tills vidare till stor del ligger gömda under ismassorna. Med andra ord, det behöver inte vara en utopi att landet en dag blir suveränt i kraft av sina naturrikedomar.

Men det höjs varnande röster. En sådan är grönländaren Finn Lyngé, en mycket aktad och respekterad politiker och ämbetsman i den äldre generationen. Bl a har han varit medlem i Europaparlamentet. Lyngé säger:

– Grönland kan aldrig bli en nationell självständig enhet som Island, Norge eller Danmark. Vi är helt enkelt för få människor, 50.000 människor kan inte bilda en modern stat.

Finn Lyngé röstade dock ja vid folkomröstningen om självstyrelsen i höstas, men är ”mer än chockad” över att ledande politiker talar om självständighet som nästa steg efter självstyrelsen.

– Det skakar mig djupt, säger han.

Oavsett vem som har rätt om en framtida suveränitet är det en fråga som

troligen ligger decennier framåt i tiden. De politikområden som grönländarna nu får beslutsrätt över är så många och krävande att de fordrar alla de resurser och all den politiska förmåga som politikerna kan mobilisera.

Grönland övertar ansvaret för alla politikområden med undantag för författning (dansk grundlag gäller inom hela riksgemenskapen), utrikespolitik, försvars- och säkerhetspolitik, högsta domstolen, medborgarskap och valutapolitik.

De utrikespolitiska begränsningarna i den nya självstyrelsen har redan visat sig. I slutet av januari möttes flera Nato-länder i Island för att diskutera situationen i Arktis. Resultatet av mötet blev att Nato på grund av klimatförändringarna vill öka sin militära närvaro i området. Den danske försvarsministern Søren Gade deltog i mötet. Grönland var inte inbjudet.

– Jag är överraskad över att vi inte var inbjudna, säger Per Berthelsen i landsstyrelsen diplomatiskt.

Inkomsterna från de grönländska naturtillgångarna tillfaller Grönland och i takt med att dessa inkomster ökar, minskar statsbidraget från Danmark. Denna avräkningsmetod innebär att mer och mer av det ekonomiska ansvaret förs över till grönländarna själva.

Grönländskan blir landets officiella språk. I fortsättningen blir därför det officiella namnet på landstinget (parlamentet) *Inatsisartut*, och namnet på landsstyrelsen (regeringen) *Naalakkersuisut*.

Ett viktigt resultat av självstyrelsebeslutet är att grönländarna nu folkrättsligt erkänns som ett folk. Just denna fråga var en av orsakerna till att förhandlingarna mellan Danmark och Färöarna om suveränitet för några år sedan bröt samman. I den nya självstyrelsen ligger också en möjlighet för grönländarna att själva avgöra om de vill gå ett steg vidare fram till full suveränitet.

Ännu dominerar fisket

Den ekonomiska utvecklingen är starkt kopplad till de naturtillgångar som finns i Grönland. Idag är fisket den dominerande inkomstkällan. Det som diskuteras mest är eventuell förekomst av olja i havet utanför kusterna. Hittills har inte provborrningarna gett några fynd men inte minst amerikanska experter anser att det finns enorma mängder olja i havsbottnarna i området.

En rad mineraler finns bevisligen på ön. I fynden ingår bl a uran, zink, bly, guld, diamanter och molybden.

Men i väntan på att dessa naturens rikedomar ska komma grönländarna till del brottas dagens politiker och medborgare med problem som ännu inte fått någon tillfredsställande lösning.

Socialt och ekonomiskt är inte Grönland något jämlikt samhälle. Skillnaden mellan rik och fattig är stor och brutal. De negativa sociala följderna av de stora folkmflyttningarna på 1960-talet kan fortfarande spåras. Alkoholismen är utbredd och den leder till våld, familjetragedier och barn som lämnas utan tillsyn.

I januari i år väckte det stor uppmärksamhet både i Grönland och Danmark att 17 procent av de grönländska barnen går hungriga till skolan eller när de ska sova på kvällen. Förhållandena för grönländska barn – oftast lever de i familjer med alkoholiserade föräldrar – har fått FN:s Barnkommitté i Genève att inleda en utvärdering om Grönland lever upp till bestämmelserna i FN:s barnkonvention.

Alkoholism är oftast grundorsaken till dessa problem, men det är en missuppfattning att grönländare dricker mer än t ex danskarna. Men de dricker på ett annat sätt och det får ofta dramatiska konsekvenser. Hittills har inte de grönländska politikerna kunnat bemästra detta samhällsproblem, men det måste stå högt på deras dagordning samtidigt som de utvecklar den nya självstyrelsens stora linjer.

Stängt till 1946

Fram till Andra världskrigets slut var Grönland ett stängt land. År 1946 fick en grupp journalister tillstånd att resa till ön. Deras rapporter avslöjade många brister och missförhållanden. Medellivslängden hos grönländarna var då 34 år på grund av TBC:s stora utbredning.

1950-talet blev de stora förändringarnas årtionde. Grönland var inte längre en koloni. USA byggde sin stora bas i Thule. På 1960-talet genomfördes den sk G 60-politiken. Olönsamma bygder avfolkades, befolkningen flyttades till större orter. Målsättningen var ”normalisering” sett med danska ögon.

Unga grönländare började studera i Danmark, bildade ”Unge Grønlanderers Råd”, en plantskola för kommande grönländska politiker. 1973 blev Danmark och därmed även Grönland medlem i nuvarande EU, trots att endast 29,2 procent av grönländarna röstade för anslutning.

Den politiska utvecklingen gick nu framåt i högt tempo. Politiska partier bildades och en grupp unga och medvetna grönländare slog igenom. Bland dem var Moses Olsen, som avled i september, Jonathan Motzfeldt och Lars Emil Johansen. Dessa tre tog plats i det dåvarande grönländska landsrådet. Johansen erövrade dessutom en plats i det danska Folketinget liksom Olsen. Grönland har liksom Färöarna två sk nordatlantiska mandat i Folketinget.

Olsen blev rubrikernas man då han som grönländsk folketingsmedlem blandade sig i dansk politik och efter folketingsvalet 1971 uttalade sitt stöd till Jens Otto Krag som statsminister. Detta utlöste hårda anklagelser och bombhot mot grönländaren som dock svarade med att säga att danska politiker hade i 250 år blandat sig i grönländsk politik.

Hjemmestyre

1979 fick Grönland det som på danska kallas hjemmestyre av samma modell som Färöarna haft sedan slutet av 1940-talet. I kraft av hjemmestyret lämnade Grönland EU 1984 och i mars förra året enades Danmark och Grönland efter

fyra års utredning i en gemensam dansk-grönländsk kommission om att utvidga detta hjemmestyre till självstyrelse. På dansk sida stod alla Folketingets partier bakom uppgörelsen med grönländarna med undantag för Dansk Folkeparti. Detta populistiska parti har i en rad frågor varit på kollisionskurs med grönländarna.

I den följande folkomröstningen i november i Grönland röstade 75,54 procent ja, 23,57 procent sade nej. Resten var blanka eller ogiltiga röster. Inför folkomröstningen hade alla partier i Grönland med undantag för Demokraterne uppmanat sina väljare att rösta ja. Självstyrelsebeslutet innebär att grönländarnas befogenheter – och ansvar – kraftigt utvidgas.

Valresultatet 2005

Vid valet till landstinget, det lokala parlamentet, i november år 2005 blev mandatfördelningen följande:

Siumut (Framåt)	10 mandat
Demokraatit	7 mandat
Inuit Ataqtigiit, IA, (Inuitsammanslutningen)	7 mandat
Atassut (Sammanhang)	6 mandat
Oberoende	1 mandat

Siumut är Grönlands äldsta parti, som grundades 1977. Ett år senare framträdde IA och 1981 bildades Atassut-partiet. Demokraterne är av senare datum. Siumut har från början varit Grönlands största parti med Jonathan Motzfeldt, Lars Emil Johansen och nu framlidne Moses Olsen som den ledande trojkan. Partiet kan kallas socialdemokratiskt.

Atassut, som kan betecknas som moderat borgerligt, bildades som motvikt till Siumut som redan från början hade mycket stora framgångar bland väljarna. Atassut har från början lagt stor vikt vid samhörigheten med Danmark. Namnet Atassut betyder Sammanhang.

IA var från början ett litet, mycket vänsterorienterat parti. I början var det närmast maoistiskt. Numera är partiet stort och har modererat sin politik. IA har många anhängare bland de unga grönländarna.

Händelserikt år 2008

År 2008 var ett oroligt och händelserikt år för Grönland. Den nya självstyrelselagen signalerade en ljus framtid för de 50.000 öborna. Samtidigt kom varningssignaler från klimatforskarna om att isarna vid Nordpolen och Grönlands inlandsis smälter i rask takt med betydande följder för livet i Grönland. På den mer näraliggande nivån visades ett utbrett missnöje med de egna politikerna och flera politiska skandaler förstärkte detta missnöje.

De män som på 1970-talet jämnade vägen för den anmärkningsvärda färden mot dagens självstyrelse finns fortfarande i ledningen för landets politiska system, men med ålderns rätt kommer de att stiga åt sidan för att ge plats åt en ny generation politiker. En generation med andra utgångspunkter och förutsättningar än de som vägledde pionjärerna på 70-talet.

Och denna nya, unga generation är beredd. Den mest kända representanten för de nya politikerna är Juliane Henningsen. Hon är 25 år. När hon var 21 år valdes hon till det grönländska parlamentet, landstinget, och för två år sedan erövrade hon ett av de nordatlantiska mandatet i danska Folketinget. Juliane Henningsen som representerar socialistiska Inuit Ataqatigiit, IA, är Folketingets yngsta medlem.

Hon anser att plats nu ska beredas för en ny generation i grönländsk politik. Något utmanande säger hon att det inte är sunt att vara politiker tills man är 70 år gammal.

Jordskredsvalet 2009

Juliane Henningsen och andra unga grönländska politiker fick sin chans tidigare än de kunnat ana. Nyvalet till landstinget den 2 juni utlystes ju helt oväntat och resulterade i ett veritabelt jordskred i grönländsk politik.

Oppositionspartiet IA – Inuit Ataqatigiit – ökade sitt röstetal med 21,3 procent och blev största parti med 43,7 procent av rösterna. IA är ett vänsterparti som leds av Kuupik Kleist. Speciellt unga och välutbildade grönländare röstade på IA.

Partierna Siumut och Atassut led kraftiga nederlag, bl a på grund av en rad skandaler och anklagelser för korruption kring deras ledande politiker. Jonathan Motzfeldt blev inte ens vald till det nya landstinget. IA:s ledare Kuupik Kleist fick däremot det största antal personliga röster som någon erhållit i ett grönländskt val.

Valsegern gav IA 14 mandat, men partiet behövde 16 för egen majoritet. IA går därför i koalition med Demokraterne och Kattusseqatigit Partiiat. Den nya landsstyrelsen får därmed 19 mandat mot 12 för oppositionen Siumut och Atassut.

NT-INTERVJUN

PUBLIKEN HÄNFÖRS INTE AV RÄDDA PIANISTER

Den 25-årige isländske pianisten Víkingur Heiðar Ólafsson har prisbelönats både på Island och utomlands. Han är en pianist i världsklass som numera bor i Oxford.

Redaktör Arna Schram har intervjuat Víkingur Heiðar för NT:s räkning.

Víkingur Heiðar Ólafsson

”Man måste hitta balansen: lära sig att tycka om sig själv och inte vara botenlöst självkritisk”, säger Víkingur Heiðar Ólafsson, 25-årig isländsk pianist som fått flera priser för sitt pianospel både hemma och utomlands. “En pianist jobbar alltid med sina svagheter”, säger Víkingur Heiðar, “men man får inte förlora sig i det. Man kan inte vara perfekt.”

Víkingur Heiðar Ólafsson är född och uppväxt i Reykjavík och har spelat piano så länge han kan minnas. Efter avslutad pianoutbildning i Reykjavík gick han vidare till den ansedda skolan Juilliard i New York och där tog han sin master våren 2008 efter sex års studier.

Dessförinnan hade han dock redan börjat väcka välförtjänt uppmärksamhet hemma på Island. “Víkingur är en pianist i världsklass”, skrev Morgunblaðiðs musikkritiker Jónas Sen om Víkingurs framförande av Beethovens tredje pianokonsert tillsammans med Islands symfoniorkester i november 2006. Jónas Sens bedömning har visat sig hålla streck, för numera är Víkingur Heiðar en eftersökt pianist över hela världen. Han bor nu i Oxford tillsammans med sin flickvän Halla Oddný Magnúsdóttir som läser vid universitetet där.

Det spelades alltid musik hemma

Grunden för Víkingur Heiðars musikintresse har funnits nära till hands – han är uppväxt i en musicerande familj. Mamma, Svana Víkingadóttir, är piano-lärare, och pappa, Ólafur Óskar Axelsson, är arkitekt och kompositör. “Mina föräldrar är musikmänniskor och har ett passionerat förhållande till musiken”, säger han. Hans två systrar ägnar sig även de åt musik. Stefanía, den äldre av dem, spelar viola, och den yngre, Anna Vala, utbildar sig i sång i Berlin.

“Vårt hem var ibland rena musikskolan”, säger han. Det spelades alltid musik.” På de äldsta foton som finns av honom är han som två-treåring i full färd med att dunka på mammans klaviatur i hemmet i Reykjavík. Så intresset vaknade tidigt. Han hävdar att det inte är helt otänkbart att pianotonerna har trängt in till honom redan i moderlivet. “Mamma var höggravid när hon spelade på examenskonserter efter avslutad utbildning i Berlin. Jag fick säkert första dosen då”, säger Víkingur.

“Det var aldrig tal om något annat”, fortsätter han, “än att lära sig spela piano. Det har alltid varit självklart. Jag har inte ens tänkt på det. Mina föräldrar säger att jag som liten alltid spelade mjukt och vackert på pianot. Jag hamrade inte på det, som många barn gör. Jag tyckte det var roligt att lyssna och känna reaktionen i klangen när jag tryckte på tangenterna.” Han minns också att han satt och hörde på när mamma undervisade sina elever på pianot hemma. “På kvällen försökte jag sedan härma det jag hört.”

Víkingur Heiðar berättar att det var mamma som undervisade honom de första åren, “men det funkar inte att föräldrar undervisar sina barn. Man står varann för nära. Därför skickade mamma iväg mig till Erla Stefánsdóttir som är pianolärare vid Reykjavíks musikskola.”

Nästa lärare där blev Peter Maté. Víkingur tog solistexamen från skolan 2001 och därefter började han studera vid Juilliard i New York.

Bra med disciplinen vid Juilliard

Juilliard är en av världens mest välrenommerade musikhögskolor och konkurrensen om en plats där är stor. Skolan har ungefär 800 elever och man undervisar i teater, dans och musik. Víkingur Heiðar uppmanades att söka in “och det gick vägen”, säger han ödmjukt. “Man har stor tur om man kommer in”, tillägger han. “Intagningsjuryn ger poäng efter hur vackert man spelar. I grund och botten är det helt absurt att ge poäng för det, men något kriterium måste de ju sätta upp.” Han fick olika isländska stipendier för utbildningen, förutom ett stipendium från skolan själv. “Jag hade också tur i så måtto att jag var där under en ekonomiskt fördelaktig tid. Dollarn kostade 60 isländska kronor, och inte 130”, säger han med hänvisning till den situation som nu är ett bekymmer för islänningarna – den isländska valutans fall. “Det var en fantastisk tid. New York är min hemstad.”

Víkingur Heiðar berättar att studierna vid Juilliard var hårda, men bra och lärorika – inte bara för honom som pianist utan också som person. “Både faciliteterna och personalen är helt fantastiska – men konkurrensen mellan eleverna är enorm. Miljön är därför rätt kall, men stärker en på ett positivt sätt. Att elever jämförs med varandra är oundvikligt och om man är känslig för sådant kan det verka nedbrytande. Skolan är också en opersonlig institution i den bemärkelsen att där görs inga undantag och ges ingen extrahjälp. Disciplinen

Víkingur Heiðar Ólafsson vid pianot

är fast och målmedveten. Närvaroplikten är till exempel 99 procent och om man inte uppfyller den åker man ut. På Island råder en mjukare inställning till disciplin – men jag trivdes ändå bra med den hårdare varianten.”

Det var alltså en mycket givande tid för Víkingur Heiðar och han övade från morgon till kväll. Mot slutet av studietiden hade han börjat ge konserter i USA och Europa, och han spelade också med skolans egen orkester. Han gick ut med toppbetyg och strax innan examen vann han skolans solisttävling, vilket innebar att han med sin tolkning av ett verk av Béla Bartók utsågs till skolans främste pianoelev.

Ett stort privilegium att få arbeta med skönheten

Víkingur Heiðar är nu heltidssysselsatt som pianist. “Det är underbart att vara fri och slippa ha en nittionioprocentig närvaroplikt hängande över sig”, säger han. “Jag spelar mycket och i många olika sammanhang. Till exempel var jag i vintras på en tvåveckors turné i Kina, och spelade sedan i Tyskland in en CD som kom ut i vår på mitt eget skivbolag Hands on Music.”

Men trots att han inte längre har någon närvaroplikt har han fullt upp och ibland kan påfrestningen bli stor. “Ja, jag har vansinnigt mycket att göra och ofta är det väldigt stressigt. Att vara pianist är ingen lek. Man är ensam på scenen och har helt och fullt eget ansvar för det man gör.” Men att spela för en enorm konsertsal under stor press har han inga problem med. “Det är faktiskt lättare att spela under sådana omständigheter än i ett litet rum hemma hos sig själv – hur underligt det än kan låta.”

Víkingur Heiðar påpekar att arbetet som pianist kostar på psyket och därför lägger många av. Det är svårt att slå sig fram. Men tricket är att inte ta sig själv alltför högtidligt. "Man måste klara av att se sig själv i rätt ljus. Jag har ibland tyckt det varit tragiskt att läsa intervjuer med konstnärer jag sett upp till och upptäcka hur nedbrutna de är. De ser inte ljuset och tycker själva att de misslyckats. Jag är fast besluten att njuta av mitt arbete. Det är det som är nyckeln. Det är viktigare att jobbet är kul än att det är perfekt. Publiken hänförs inte av rädda pianister."

På frågan om han läser recensioner av sina konserter svarar Víkingur Heiðar att han gör det i allt mindre utsträckning. "Jag läser dem inte lika intresserat som jag gjorde när jag började", säger han och påpekar att recensioner inte alltid är skrivna av dem som har mest kunskap om saken. Ibland kan ett omdöme helt enkelt vara färgat av recensentens åsikter eller om han eller hon "föredrar jordgubbar framför blåbär", säger han och fortsätter: "Det kan vara jobbigt att lära sig att ta recensioner på rätt sätt, både de positiva och de negativa. Man måste komma ihåg att det är man själv som bäst vet om man gjort bra ifrån sig."

Avslutningsvis säger Víkingur Heiðar att de flesta som tar solistexamen sedan ägnar sig åt undervisning. "Det tänker jag inte göra – i alla fall inte med en gång. Jag älskar att spela piano och det är ett enormt privilegium att få arbeta med skönheten. Det viktigaste är att njuta av själva arbetet och på så vis tror jag att man bäst kan glädja andra."

Arna Schram

Översättning från isländska: Ylva Hellerud

FÖR EGEN RÄKNING

VÄLFÄRD OCH UTRIKESPOLITIK? JÄMSTÄLLDHETEN I NORDEN

Den nordiska välfärdsstaten ses ofta som en förutsättning för världens kanske bästa jämställdhet. Men finns också andra faktorer? En analys av de nordiska länderna under 1900-talet pekar mot att också utrikespolitiska kriser påverkar utvecklingen mot jämlikhet och jämställdhet.

Ann-Sofie Ohlander har varit professor i historia, senast vid Örebro universitet. Hon har tidigare varit verksam vid Uppsala universitet.

Ann-Sofie Ohlander

En motion om kvinnlig rösträtt lades år 1897 fram i den finska lantdagens borgarstånd. Upphovsmännen var tre ledamöter från Kuopio. I grundlagsutskottet föll förslaget, men några år senare återkom frågan. När propositionerna om utvidgad rösträtt behandlades i lantdagen 1905-06, lade just grundlagsutskottet till ett krav på kvinnlig och därmed allmän rösträtt i sitt betänkande. 1906 avskaffades så i ett slag ståndsriksdagen och Finland genomförde som första land i Europa allmän röst- och representationsrätt. De andra nordiska länderna kom senare; Norge år 1913, Danmark och Island 1915 och sist Sverige 1921.

I historiska framställningar beskrivs den västerländska utvecklingen mot jämlikhet och demokrati ofta som naturliga och logiskt sedda steg: Först avskaffas de gamla ståndsriksdagarna, därefter utvidgas röst- och representationsrätt till alla vuxna män och senare kommer den allmänna rösträtten. I analyser av utvecklingen mot jämlikhet och jämställdhet kopplar man gärna samman begrepp som industrialisering, modernisering och välfärdsstat. De nordiska länderna beskrivs ofta som modeller i detta förlopp med den moderna välfärdsstaten som en avgörande samhällelig aktör.

Men går man tillbaka i tiden framstår alltså dessa förutsättningar och sammanhang som mindre självklara. I Finlands fall ställs begreppen över ända. Landet gick 1906 direkt från en gammaldags ståndsriksdag till allmän rösträtt och en demokratiskt vald enkammarriksdag. Medan de övriga nordiska länderna – med undantag av Island – vid den tidpunkten var väl på väg mot industrialisering och urbanisering var Finland i allt väsentligt fortfarande agrart med ett traditionellt jordbruk som dominerande huvudnäring.

Finland som ett demokratins och jämställdhetens föregångsland accentueras än mer om man ser till den politiska representation som följde på rösträttsreformerna. Den 1907 nyvalda lantdagen hade 200 ledamöter. Av dessa var 19, eller nästan tio procent, kvinnor. Det kan förefalla blygsamt, men i jämförelse med övriga nordiska länder är det imponerande. I Norge var stortinget helt manligt fram till 1921. Då valdes en kvinna in samtidigt som antalet ledamöter utökades från 126 till 150. Tre år senare blev stortinget åter helt manligt. 1927 valdes åter en kvinna in och 1933 steg antalet kvinnor till tre för att åter sjunka till en 1936. 1960 hade antalet kvinnor stigit till tio, men först på 1990-talet kommer en rejäl ökning till sextiofem kvinnor eller fyrtio procent; ledamöternas antal var då 165.¹

I Danmark hölls 1918 det första valet till folketinget efter rösträttsreformen. Antalet platser var 140. Av ledamöterna var tre kvinnor. I den övre kammaren, landstinget, satt samma år en kvinna och 71 män. Situationen liknar den i Norge, och som vi skall se också den svenska. Först efter andra världskriget steg de danska kvinnornas andel av ledamöterna. 1945 var de fem procent, år 1964 tio procent och 1998 hade andelen kvinnor i folketinget stigit till 47 procent.

Sverige var alltså sist av de nordiska länderna med allmän rösträtt. 1922 satt fyra kvinnor av 230 i andra kammaren och en kvinna av 150 i första kammaren. Första kammarens talman förklarade, att han med bara en kvinnlig ledamot också i fortsättningen tänkte använda tilltalet ”Mina herrar”. Kvinnornas antal i riksdagen var densamma eller lägre fram till 1938, då andelen kvinnliga ledamöter steg till fem procent. År 1961 är kvinnornas andel strax över tio procent för att stiga till tjugofem procent 1979, fyrtio procent 1994, 44 procent 1998, samt 47 procent efter valet 2006.

Finland fick därtill en första kvinnlig regeringsledamot redan 1926, då Miina Sillanpää blev socialminister. Också i andra avseenden är Finland ett föregångsland enligt gängse jämställdhetskriterier, inte minst genom den höga andel kvinnor som hade och har heltidsarbete. Finland har alltid haft och har fortfarande en högre andel kvinnliga professorer än Sverige.

I en i samband med firandet av Finlands femtio år i Nordiska rådet år 2005 utgiven antologi jämför den finländska genusforskaren Solveig Bergman ”Kvinnorörelser och jämställdhetspolitik” i de nordiska länderna². Hon hävdar där, att den moderna välfärdsstatens genomslag på jämställdhetsområdet varit större i Island, Norge och Sverige än i Finland och Danmark. För Finland exemplifierar hon detta med avsaknad av ”pappamånad” och med sen lagstiftning om våld mot kvinnor. Långt senare än i övriga nordiska länder kom i Finland beslutet om att kvinnor skulle kunna vara präster.

1960- och 1970-talens kvinnorörelse nådde, menar Bergman, inte alls samma styrka i Finland som i de andra nordiska länderna. Jämställdhetsfrågorna

drevs i huvudsak bland kvinnor i de politiska partierna. En viktig orsak var enligt Bergman, att i Finland värnet av nationalstaten av historiska skäl länge var viktigare för både kvinnor och män i befolkningen än välfärdsstaten. Begreppet feminism använder man heller inte gärna, och den dominerande jämställdhetsdiskursen är i första hand könsneutral till sin karaktär. Trots att man officiellt ser sig som ett med självklarhet jämställt land, menar Bergman, att man ofta förnekar eller blundar för samhällsliga motsättningar som har med kön att göra.

Men längre tillbaka på 1900-talet var Finland alltså i viktiga medborgerliga avseenden det utan vidare mest jämställda landet i Norden. Vad skapar då jämställdhet? Är kanske inte den moderna välfärdsstaten en nödvändig förutsättning? Året 1905 är intressant att analysera ur den synpunkten. När Ryssland förlorat kriget mot Japan och revolution bröt ut i S:t Petersburg lättade förryskningstrycket i Finland. Då gavs utrymme för en radikal parlamentarisk reform. Samma år upplöstes unionen mellan Norge och Sverige. I Norge hade man år 1898 infört allmän rösträtt för män. 1905 anordnades en folkomröstning om unionen, där en överväldigande majoritet norska män röstade för dess upplösning. De norska kvinnorna gjorde då en landsomfattande namninsamling, också den med starkt stöd för en upplösning. Två år efteråt, 1907, fick vissa kvinnor rösträtt, och 1913 införde alltså Norge som första autonoma land i Europa allmän rösträtt.

Händelserna 1905 i Norge och Finland visar på att utrikespolitiska kriser kan främja jämlikhet och jämställdhet. Den inre sammanhållningen, solidariteten mot en främmande makt, ger utslag i ett erkännande av alla medborgares lika värde och rätt till inflytande. Värnet om en nationalstat skulle därmed kunna påverka jämställdheten på två sätt, dels främja den, dels också, om Bergman har rätt i sin tolkning, leda till att reformer kan hamna i bakvatten.

Bergman tillskriver ju också de utomparlamentariska kvinnorörelserna i Norge och Sverige stor betydelse för jämställdheten, medan de var svaga i Finland. Men kanske också denna uppfattning behöver nyanseras, eller i varje fall närmare utforskas. Nätverk som Grupp 8 och Stödstrumporna tillmäts stor betydelse för opinionen. Men själva arbetet med att genomföra jämställdheten gjordes i Sverige och Norge liksom i Finland i riksdagen. För grundläggande reformer om föräldraförsäkring, abort, daghem, särbeskattning och våld mot kvinnor och barn fanns ofta åsiktsgemenskap mellan de politiska partiernas kvinnoförbund. Det är en rimlig hypotes att denna åsiktsgemenskap spelade den avgörande rollen, när kvinnorepresentationen ökade i riksdagen och viktiga jämställdhetsreformer genomfördes på 1970- och 80-talen under såväl borgerliga som socialdemokratiska regeringar.

De politiska kvinnoförbundens roll för acceptansen av en feministisk ideologi och för genomgripande jämställdhetsreformer i Sverige behöver närmare

utforskas. Möjligen kommer då skillnaderna gentemot Finland inte att verka så stora. Däremot kan Bergmans tes om att värnet om nationalstaten verkade fördröjande på jämställdheten vara värd att pröva. När den utrikespolitiska pressen avtagit, tillkom på 1990-talet en rad viktiga jämställdhetsreformer i Finland.

Ann-Sofie Ohlander

Noter

1. Uppgifterna återfinns i: Ohlander, Ann-Sofie, "Mina herrar! Mansrepresentationen i Sveriges riksdag." I: Jönsson, Christer (red.) *Rösträtten 80 år. Forskarantologi*. Justitiedepartementet, Stockholm 2001.
2. *Finland i Norden. Finland femtio år i Nordiska rådet (Suomi Pohjoismaana. Suomi 50 vuotta Pohjoismaiden neuvostossa)*. Fram förlag, Vasa 2005.

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

VAD KAN NORDEN GÖRA FÖR ATT RÄDDA EKONOMIN?

Nordiskt samarbete är nu viktigare än någonsin. Så uttryckte sig dåvarande statsministern Anders Fogh Rasmussen i samband med att Danmark, Finland, Norge och Sverige gemensamt och konkret gav sitt stöd för rekonstruktion av Islands ekonomi sedan krisen med full kraft slagit till.

Island drabbades tidigt i den finanskris som fick sin start i USA och som med full kraft sände chockvågor över jordklotet hösten 2008. Nu har vi inte bara en finanskris utan också en svårare situation i den reala ekonomin i stort sett i hela världen. Ingen stat är opåverkad. BNP förutspås¹ minska med nära fem procentenheter i de utvecklade industriländerna (OECD-området). BNP-minskningen i Norden 2009 beräknas uppgå till - 4,5 procent i Danmark, - 5,7 i Finland, - 1,2 i Norge och - 5,0 i Sverige. Enligt det isländska finansdepartementets majprognos beräknas landets BNP minska med 10,6 procent i år. Nolltillväxt eller en tiondels procents BNP-minskning 2010 förutspås för Norden. Bäst skulle BNP-utvecklingen bli i Norge, + 1,5 procent, men därefter skulle Island med + 0,5 procent följa om öns finansdepartements bedömning våren 2009 visar sig riktig när 2010 års utveckling slutligt kan preciseras.

Osäkerheten är mycket stor. Frågan om när vändpunkten kommer i världsekonomin är ännu föremål för spekulation. Detsamma gäller tider före och efter vändpunkten. SEB:s ekonomer skriver att ”vägen tillbaka, bortom vändpunkten, till något som kan betraktas som ett normalt tillstånd blir lång, ojämn och krokig”.

Nordens ekonomier skiljer sig i många avseenden men det finns också gemensamma drag. De tillhör alla de mest internationellt orienterade och mest exportberoende ekonomierna av alla stater i världen. Detta har bidragit till att också göra dem till ledande i många avseenden bland världens ekonomier.

Nu slår den ekonomiska krisen särskilt hårt mot de länder som är mest exportberoende. Inom OECD-området växte exempelvis exporten i en hisnande takt av nära 30 procent första halvåret 2008 för att under andra halvåret kollapsa nära nog helt och i stället visa en minskningstakt på som mest drygt 40 procent (annualiserad 3-månadstakt).

De nordiska länderna, som med undantag för Island stod väl rustade när finanskrisen slog till, drabbas hårt av denna realekonomiska utveckling. Till detta bidrar också att de baltiska staterna, och särskilt då Lettland, har större betydelse för Norden än för omvärlden i övrigt, också drabbats mycket hårt, i Lettlands fall mycket, mycket hårt. Sverige riskerar att påverkas mera än övriga länder genom ett antal svenska bankers dominerande ställning i framför allt Estland och Lettland.

I Estland beräknas BNP falla med 12 procent, i Lettland med 14 och i

Litauen med nio procent 2009. De nordiska länderna har på olika sätt sökt ge stöd också till de baltiska staterna.

Den ekonomiska utvecklingen har också fått politiska konsekvenser, i synnerhet i Island där nyval och regeringsskifte nu ägt rum. Men även i Baltikum, och särskilt då i Lettland, har de politiska maktförhållandena skakats om. Och tilltron till olika partiers och konstellationers förmåga att hantera den ekonomiska utvecklingen lär självklart påverka väljarnas beteenden i alla länder de närmaste åren. Det är ekonomin, dumbom!, lär vara ett mantra i alla nordiska partiers kampanjlokaler de närmaste årens valrörelser.

Framtidens tilltro till demokratin kräver nu verkningfull politik. Det räcker inte med optimism, det krävs både klokhets och handlingskraft vilket är två egenskaper som inte alltid förenas.

Vad kan de nordiska länderna göra tillsammans? För Island och Lettland har de fyra större nordiska staterna som nämnts ovan vidtagit konkreta åtgärder för att stabilisera de finansiella villkoren. Det har skett inom ramen för och tillsammans med Internationella Valutafonden. Samråd och samarbete har skett också för att konsolidera kreditväsendena på hemmaplan. Mellan Danmarks, Finlands och Sveriges finansministerier är samråden många i gestaltningen av EU:s politik. Hos alla finns insikten att det inte räcker med egna insatser, hur viktiga också dessa än är, utan i stort är det globala eller i vart fall europeiska lösningar som gäller.

På den globala nivån gäller det inte minst för de nordiska länderna att söka förhindra protektionism. Det finns en mycket stor risk för att politiska makt-havare söker tillmötesgå nationella särintressen genom att försöka stänga ute utländsk konkurrens. Även i Norden finns exempel på sådan opinionsbildning. Varför ska inte Sveriges regering ge särskilt stöd för att gynna svensk bilindustri och Finlands regering göra särskilda insatser för att gynna finländsk varvsindustri när andra stater stöder sin bil- respektive varvsindustri? Argumentationen är inte bara begriplig utan i vissa fall också berättigad. Men att dra gränsen för god industripolitik å ena sidan och destruktiv protektionism å den andra sidan är inte alltid lätt. Kålsuparsyndromet, att försvara sitt beteende med andras likartade förfall, riskerar att leda världsekonomin in i en förfärligt förvärrad kris. Här har Norden en gemensam uppgift att stå upp för fri handel och emot alla former för protektionism.

Att slå vakt om ett fungerande globalt multilateralt system är också ett nordiskt intresse. I krisens kölvatten förändras maktstrukturerna. Ett exempel är organisationen G 20 som liksom Major Economies Forum (MEF) har växt fram som nya maktcentra. Där fattas beslut med global räckvidd. Inget nordiskt land är representerat. Finlands statsminister Matti Vanhanen har framfört att de nordiska länderna som grupp i kraft av sin ekonomiska styrka borde ges plats i G 20. Det finns goda skäl för detta, inte bara med tanke på gruppens sammanlagda ekonomiska volym, utan också med tanke på att den nordiska

modellen har en distinkt särprägel. Men är det realistiskt?

Under 1990-talet ifrågasattes de nordiska ekonomierna som framgångsmodeller, såväl på hemmaplan som i en vidare internationell diskussion. De senaste åren har Norden allt oftare framhållits som föredöme, inte minst i Europa utanför Norden. Det gällde också när bankkrisen slog till i USA och Sveriges sätt att hantera 1990-talets bankkris ofta framhölls som ett gott exempel i USA. (I Finland anser man att Finlands sätt att hantera motsvarande kris med minst lika stor rätt borde framhållas.) Det danska uttrycket ”flexicurity”, en ordning som kombinerar främjande av rörlighet på arbetsmarknaden med stor social trygghet, har blivit europeiskt allmångods i debatten om än inte fullt ut i praktiken.

Nokiachefen Jorma Ollila tillhör dem som framhåller den nordiska modellen som ett föredöme också i senare tid, bland annat i en artikel i Financial Times. Det är omsorgen om internationell öppenhet i kombination med trygghetsordningar som medger att strukturella förändringar accepteras som Norden lyckats väl med hittills. Det är först och främst på hemmaplan som det de närmaste åren avgörs om Norden ska kunna utveckla sin samhällsmodell med framgång och som vi kanske får se om den får efterföljare. Till stor del lär det bero på beredskapen att lära av varandra – och av omvärlden.

Strukturförändringar sker också i stor global skala. Asiens, särskilt Indiens och Kinas, betydelse lär växa väsentligt. Även här måste Norden positionera sig rätt. Vanda flygplats utanför Helsingfors har blivit ett nav för flygtrafik till och från Asien inte bara för många i Europa utan också för åtskilliga på USA:s ostkust. I framför allt västnorden grubblar man över hur de logistiska förutsättningarna att utnyttja framtida, troligen rejält växande, arktisk fartygs- trafik bäst ska användas.

Mest avgörande är vad som görs på hemmaplanerna i Norden. Flera års mödosamma insatser behövs. Siktet ska vara inställt på framtiden om framgången ska kunna säkras. Och då är det tillåtet att också tänka stort. De nordiska staterna borde kunna arbeta för att det tillskapas ett ekonomiskt säkerhetsråd knutet till FN. Det är en idé som Angela Merkel framfört på senare tid och som Sveriges tidigare statsminister Ingvar Carlsson arbetade för redan på 1990-talet.

Anders Ljunggren

Not:

1) Alla ekonomiska data i denna artikel är hämtade från SEB:s Nordic Outlook om inte annat uppges.

BOKESSÄ

DET OMÖJLIGA TAR BARA LITE LÄNGRE TID

Tre böcker om Berit Ås

”Gör det där lilla, det som du inte gjort förut, så kan du få stenar att rulla”. Detta upprepade den norska professorn emerita Berit Ås flera gånger under en föreläsning på Utrikespolitiska föreningen i Uppsala, våren 2008. Det viktiga första steget, om än aldrig så litet, är avgörande, och man vet aldrig hur stora följder det kan få, menar hon. Detta har hon själv erfärut många gånger.

2008 fyllde Berit Ås 80 år. Hon är alltså årsbarn med en av våra kvinnliga föregångare, Karin Söder, och blev liksom hon sitt lands första kvinnliga partiledare. Tre böcker kom ut föranledda av hennes 80-årsdag: *Förbannad är jag ganska ofta. Samtal med Berit Ås* av Ami Lönnroth, *Ild fra Asker. Et portrett av Berit Ås* av Ebba Haslund och *Vikingadotter* av Anette Utterbäck. Man kan ha många åsikter om Berit Ås politiskt eller privat, men vid läsningen av de tre böckerna framträder en person som alltid vill förändra världen till det bättre och som omsätter den viljan till handling så snart hon får en ny idé – något som givetvis kan vara både krävande och uppfordrande för hennes omvärld. Mycket har hon åstadkommit och hennes breda register omfattar bl a politik, socialpsykologi, miljö, kvinnofrågor och fredsarbete. Bland innehavda titlar finner man professor i socialpsykologi, gästprofessor i USA och Canada, hedersdoktor bl a vid universiteten i Uppsala och Köpenhamn. Hon grundade den norska grenen av den internationella kvinnorörelsen för fred, WISP, och drev igenom planerna på ett norskt kvinnouniversitet. Hon har tilldelats St. Olavs Orden – en norsk förtjänstorden som utdelas som ”belønning for utmerkede fortjenester av fedrelandet og menneskeheten”.

Härskartekniker

Osynliggörande, förlöjligande, undanhållande av information, dubbelbestraffning (hur du än gör blir det fel) och påförande av skuld och skam – detta är de fem sk härskartekniker Berit Ås formulerat och kanske är mest känd för. Senare har hon lagt till ytterligare två: objektifiering och hot om våld. I politiska sammanhang – där hon ofta var ensam kvinna bland många män – upplevde hon hur det hon sa ignorerades på ett alldeles särskilt sätt, som dessutom var svårt att sätta fingret på. Speciellt ett tillfälle, en försvarsdebatt i Stortinget, blev avgörande. Hon noterade då hur de övriga – manliga – politikerna, oavsett partifärg, hade olika strategier för att visa att de ville ignorera hennes inlägg. Någon plockade med papper, en annan reste sig och hämtade kaffe, en tredje suckade djupt och tittade upp i taket etc. En negativ, lite hopplös stämning spred sig. Berit Ås bestämde sig till slut för att studera fenomenet.

Hennes beslut grundades också på en slump, ett missförstånd som visade sig vara lyckosamt. I en diskussion om frågan fick hon rådet: ”Gå till ditt fack”. Egentligen åsyftades fackföreningen, men Berit Ås uppfattade det som ”ditt fackområde” och började fundera utifrån sina kunskaper inom psykologi. Hon hade lärt sig att för att förstå en människas beteende vid ett visst tillfälle, måste man studera hela situationen, inklusive andra närvarande. Hon kunde till slut genom en mängd observationer formulera de fem olika strategier människor i maktposition med sitt kroppsspråk nästan omärkligt kan få undertryckta grupper att ignoreras ytterligare. Att ha begrepp för vad man utsätts för ger styrka. Definition av maktmedel blir redskap att förstå – t ex att skälet till att man är ”osynlig” i vissa sammanhang kan vara att man tillhör en grupp, inte att man själv är mindre värd, och att denna grupp ständigt bemöts på samma sätt av dem som innehar makten.

Hur blev Berit Ås den hon är?

Detta sätt att arbeta: lägga märke till något, sedan undersöka orsaker, observera, studera, katalogisera – är utmärkande för Berit Ås. I *Vikingadotter*, skriven av en psykoterapeut och psykoanalytiker, granskas hennes första år i ljuset av den hon är idag. Boken bygger till stor del på samtal med Berit Ås och har förtjänsten att försöka ge en helhetsbild av hur en människa formas till just den hon är. *Anette Utterbäck* har intervjuat ett stort antal personer, läst brev, böcker och artiklar om Berits omvärld och historiska bakgrund. Hon har följt familjehistorien långt bakåt i tiden, besökt uppväxtorter, letat i familjealbum och legender, t o m åkt till Island för att intervjuva två nästan 100-åriga släktingar. Men att försöka göra litteratur av någons liv är ett vanskligt projekt. Man bör t ex bestämma sig för om man ska skriva en faktabok eller en roman.

Författaren hade åstadkommit ett bättre resultat om hon uteslutit en stor mängd ovidkommande fakta, liksom många av de skönlitterära försöken. De

senare skulle tillsammans med några av tidsdokumenten kunna bli en utmärkt lärobok för barn i mellanstadieåldern. Denna skulle kunna användas som underlag för samtal – både om skillnader i hur pojkar och flickor behandlas – och rent kulturhistoriskt om Norge före andra världskriget. Trots litterära brister har boken ändå ett stort intresse genom sitt breda perspektiv och Berit Ås' egna kommentarer. Där urvalet bland minnesbilder gjorts med psykoanalytisk blick blir det också som mest intressant, även om man ska ha i åtanke att minnet inte fungerar som ett videoband som spelas upp, utan är ett konstruktivistiskt fenomen, påverkat av tid, person, tolkningar och efterföljande verklighet.

Berits föräldrar var lärare. Båda var engagerade i sina arbeten, men på olika sätt. Mamman använde moderna undervisningsmetoder och såg gärna till de svaga. Även pappan var förnyande inom pedagogiken men var mest intresserad av de duktiga eleverna. Han brann för kunskap och vetenskap, var vetgirig och uppfinningsrik. Av honom lärde sig Berit tidigt vikten av att förankra allt i kunskap. Mamman arbetade aktivt för att förbättra kvinnors villkor och ändra orättvisa bestämmelser som gynnade män på kvinnors bekostnad. T ex fick kvinnliga lärare endast arbeta i småskolan, hade sämre lön, mindre bostäder och lägre pension.

Som litet barn var Berit aktiv, tänkande och styrd av det hon reagerade mot. Vid fem års ålder organiserar hon sin första "aktion", en basar för "Dyrenes beskyttelse". Hon har en tydlig minnesbild av hur hon som åttaåring på julnatten, ensam på vinden upplever hur hon är ett *jag*, något spännande, avgränsat, genuint. Hon läser mycket och har redan i andra klass läst ut skolbiblioteket. Kunskaper omsätter hon i handling. Inspirerad av Gandhis fredliga protestaktioner får hon 12 år gammal alla skolans elever att i protest mot springförbud på skolgården stå stilla, alldeles tysta, i tjugo minuter. Förbudet hävdades. Detta kallar Berit Ås sin första politiska handling.

Politik

Ami Lönnroth är journalist och har varit gästprofessor i journalistik. Förra året redigerade hon även en antologi med texter av några av dagens främsta kvinnliga journalister som skriver om gårdagens, *Empati och engagemang – en kvinnolinje i svensk journalistik*. Hennes Berit Ås-bok är den mest heltäckande och informativa av de tre. Hon ställer många provocerande frågor till Berit Ås, som tvingas se på sina egna ställningstaganden från flera håll, kanske särskilt vad gäller politik. Egentligen hade hon inte tänkt ägna sig åt politik, men efter en av hennes föreläsningar i Canada kommer tre brittiska kvinnliga parlamentariker fram – en från Tories, en liberal och en från Labour. Ett samtal utspinner sig som senare leder till att Berit Ås går in i politiken. Några goda råd får hon också som hon sedan följer, t ex "Gå in i ett litet parti – då väger

dina ord tyngre – och gå inte in i nämnder som inte har pengar”. Hon upptäckte snart att de kommittéer som behandlade så k kvinnliga frågor som barn, vård och sociala förhållanden, fick minst pengar. När hon gick in i det kommunalpolitiska arbetet såg hon därför till att få sitta i byggnadsnämnden. Där kunde hon ändå arbeta med frågor hon fann viktiga, t ex trafiksäkerhet för barn och fler daghem. Hon har varit noga med att grunda sina handlingar på forskning. I trafiksäkerhetsfrågan tog hon hjälp av en kommun i Sverige, där man genom politiska åtgärder lyckats sänka antalet dödsolyckor med barn i trafiken i betydande omfattning. I sitt arbete med daghemsfrågan utgick hon bl a från undersökningar hon

och hennes man – också han socialpsykolog – gjorde i olika kommuner. Hon arbetade ofta tillsammans med kvinnor från andra partier, som visserligen inte hade samma ideologiska grund, men var lika engagerade i den typ av frågor som rörde kvinnor och barn.

Berit Ås var stor motståndare till EU och blev så småningom besvärlig för Arbeiderpartiet, där hon hade sin hemvist. Hon har inte velat lyda partipiskan då något varit emot hennes grundinställning. 1973 blev hon suspenderad, men ombads strax därefter av en grupp på 54 män att bli partiledare i ”det nye Arbeiderpartiet” som senare gick samman i en socialistisk valallians och så småningom bildades Socialistisk Venstreparti. Hon blev dess första partiledare, därmed Norges första kvinnliga sådan.

Fredsarbete

Arbete för fred har varit det viktigaste för Berit Ås. Hon har kopplat det till både miljö- och kvinnokamp. Hon har en vision av att män och kvinnor ska kunna förenas i en gemensam syn på krig. Inom kognitiv psykologi talar man om att män ofta har tendenser till så k spotlight-förståelse och kvinnor till floodlight-insikt. Hon anknyter till Gro Harlem Brundtlands ”allt hör samman med allt” och ser fredspristagaren Wangari Maathai i Kenya som ett erkännande av att krig ödelägger ett land på alla plan. Maathai fick priset framför allt för sitt sätt att koppla ihop fredskamp med grön revolution. De som är

ansvariga för krig sitter på resurserna, de som arbetar för fred saknar pengar, makt och teknologi, säger Berit Ås. Krigens offer är idag till 95 procent civilbefolkning, medan siffrorna var de omvända under första världskriget, då offren till 95 procent utgjordes av soldater.

Kvinnor har sällan ägt jord, slavar eller egendom men tillfångatagits, sålts, stulits eller givits som gåva till män. Idag ingår organiserad våldtäkt av kvinnor som medveten strategi i många krig. Berit Ås anser att man i fredsarbete måste gå på djupet och analysera inte bara vad som sker på ytan och politiskt, utan också *inom* män och kvinnor – man behöver komma fram till en förståelse av själva krigets väsen för att åstadkomma varaktiga förändringar. Samtidigt är de konkreta handlingarna lika viktiga, och själv har hon rest land och riken runt i olika fredsaktioner. Hon ger i sina föreläsningar alltid krig- och fredsfrågor en framträdande plats, antingen hon ska tala om kvinnor, miljö eller socialpsykologi. Hennes förtvivlan över grymheter och övergrepp går inte att ta fel på och hon försöker ständigt agera. Hon säger att hon alltid drivits av raseri mot orättvisor och ett slags Weltschmerz i identifikation med de svagare.

Kvinnokamp

Idag finns mycket forskning om skillnader mellan män och kvinnor. Forskning är ett vaccin mot kvinnoförtryck, hävdar Berit Ås: först studier, sen aktion, forskning och utvärdering, därpå föreläsningar och debatter. Detta är hennes arbetsmodell. Ofta tolkar kvinnor och män budskap olika, använder olika språk och har helt olika referensramar. Enligt Berit Ås finns en särskild kvinnokultur, som också den är osynlig. Förutom språket har hon studerat kvinnlig organisation och ledarskap, relation till verktyg och resurser, självuppfattning och tillgång till egen tid. Inom alla dessa områden finner hon stora skillnader mellan mans- och kvinnovärldar. Att synliggöra detta anser hon vara av stor betydelse för alla samhällen. Vi behöver förklaringsmodeller, och de normer och värderingar som finns, och har funnits, hos generationer av kvinnor behöver lyftas fram och analyseras. Man behöver se även det negativa i denna osynliga kvinnokultur, som också förenar kvinnor över nationella gränser. Men för att de positiva värdena ska kunna hävdas måste det hela studeras och göras synligt.

I *Ild fra Asker* beskriver *Ebba Haslund* hur hon lärde känna Berit Ås vid bildandet av Tverrpolitisk kvinneaksjon 1976. De har sedan följts åt i sin syn på kvinnofrågor, även om de står långt ifrån varandra politiskt och religiöst. Ebba Haslund är roman- och barnboksförfattare och skribent och känd för sin skarpa penna. De båda blev också vänner, och Haslund ger i sin bok en bild av Berit Ås både som politiker och privatperson. Kanske särskilt om man är intresserad av norsk politik bör man välja den här boken, som innehåller

många namn och detaljer. Det är ett starkt porträtt av en samhällsengagerad och drivande personlighet, tecknat av en nära vän. Bl a beskriver hon ingående hur Berit Ås får igenom en av sina visioner, ett kvinnouniversitet, och också hur det kom sig att universitetet inte överlevde när nyliberalism, individualistprioriteringar och IT-era även här tog överhanden på 90-talet. Men idag arbetar Berit Ås tillsammans med en italiensk forskare, Paola Melchiori, för att bilda ett europeiskt kvinnouniversitet. Still going strong....

Hur långt har vi då nått i jämställdhetsarbetet? Berit Ås kan plocka fram många exempel på hur det under långa tider står stilla. De nordiska länderna, där hon särskilt nämner Island som föregångsland, är längst fram i världen, men enligt en FN-rapport har, om man ser till lagar, siffror m m ingenting hänt sedan 1994, säger hon. Jämställdhetsarbetet kommer och går. I en jämförelse mellan Sverige och Norge pekar hon på att i hennes hemland går det som en berg- och dalbana medan vi i Sverige använder det välbekanta konsensuskonceptet: när vi en gång bestämt oss bygger vi, men sakta och metodiskt. Efter några års backlash ser hon nu en ny generation kvinnor vakna upp till medvetande om kvarvarande orättvisor och alltmedan hon själv arbetar vidare sätter hon stort hopp till dem. De behövs. Av världens 1,3 miljarder fattiga är 70 procent kvinnor, och kvinnor diskrimineras i nästan samtliga länder i världen, sägs det i FN-rapporten. Först i januari 2009 skrev USA:s president under The Lilly Ledbetter Fair Pay Act, en lag som garanterar lika lön för lika arbete oavsett kön. I Sverige är nästan två tredjedelar av de sökande till högskolor och universitet kvinnor. På professorsnivå har andelen sjunkit till 18 procent. Listan kan göras lång: sharialagar i Swatdalen, flickors utbildning förbjuds...

Ett livslångt, jämställt äktenskap med en älskad man, fyra barn – detta är också Berit Ås' liv. Hon har blivit kallad "Norges Pippi Långstrump" och kunde också få ett annat Astrid Lindgren-namn, nämligen "Ronja", för sin frenesi och envisa vägran att acceptera krig och fiendskap mellan människor – det är en bild som ges av henne i de ovan recenserade böckerna. "De gode gjerningerne redder verden" skrev Bjørnstjerne Bjørnson. De som går på djupet för att finna ut hur detta går till är värda all respekt. De tre böckerna har olika förtjänster och passar olika läsare, men samtliga försöker ge en bild av en människa som brinner för något och inte ger upp.

Kajsa Mared-Fawkner

Haslund, Ebba. *Ild fra Asker. Et portrett av Berit Ås*. Pax Forlag, Oslo 2008.

Lönroth, Ami. *Förbannad är jag ganska ofta. Samtal med Berit Ås*. Ordfront förlag, Stockholm 2008.

Utterbäck, Anette. *Vikingadotter*. Alf bokförlag 2008.

Laila Wikström, www.lailaw.com. Målar akvareller som illustratör och i friare måleri. Medlem bl a i Nordiska Akvarellsällskapet.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

HANS SCHERFIG – DEN STALINISTISKE HUMANIST

Hans Scherfig kan bedst forstås som en stalinistisk humanist, konkluderer *Arne Hardis* i sin fremragende biografi om den danske maler og forfatter, hvis lektor Blomme, forsvundne fuldmægtig, idealister og andre romanfigurer indgår som uformel del af pensum for generationer af danske gymnasieelever.

Scherfigs liv er en bid af det 20. århundredes drama, den helt ekstraordinært blodige periode af verdenshistorien, hvor mennesker, der engagerede sig politisk, gjorde det med stor personlig risiko for i samtidens eller eftertidens dom at blive placeret i skurkenes, bødlernes eller forrædernes brigade. Og Hans Scherfig skånede hverken sig selv eller andre.

Fra omkring 1930 satte han med totalitær konsekvens sit talent ind for den kommunistiske sag. Han brugte det hensyns- og samvittighedsløst mod tidligere venner, efterhånden som flere af dem ved partikampenes luner endte som kættere. Og han bakkede i kommentarer og essay Sovjetunionen op hele vejen igennem alle storpoltiske excesser og u-vendinger.

Disse udslag af stalinistisk brutalitet blev af den dannede, svagtseende direktørsøn betragtet som triste, men nødvendige omkostninger, der kunne afskrives som investeringer i kampen for en bedre fremtid: det klasseløse, kommunistiske samfund, hvor mennesker endeligt ville blive frisatte og lykkelige.

Uden at anerkende dette paradoks – altså at kommunisten og kunstneren Hans Scherfig var motiveret af såvel stalinisme som humanisme i nævnte rækkefølge – kan man ifølge Arne Hardis ikke gennemskue ham. Det er denne med Hardis' ord himmelråbende modsætning, der udløser friktionen og energien i Scherfigs værk.

Mere generelt indebærer Hans Scherfigs skæbne i den danske offentlighed også en interessant dobbelthed. På den ene side tilhørte han hele sit voksne liv inderkredsen i Danmarks Kommunistiske Parti, der var et af Europas mest Moskva-tro. I alle efterkrigsårene og helt frem til sin død var han et af partiets kendteste ansigter udadtil. Som sådan var han en lige akkurat accepteret, men politisk marginaliseret stemme. Og samtidig nåede han i kraft af sit forfatterskab og sine malerier med yndlingsmotiverne fra junglen og savannen ud til en så bred offentlighed, at den største risiko, Scherfig måtte løbe som kunstner, var samme offentligheds altomfattende, apolitiske tolerance.

Idealisten er den første rigtige biografi om Hans Scherfig (1905-1979).

Med et vældigt kilde- og arkivmateriale, der spænder over otte årtier, over det meste af Danmarks Kommunistiske Partis partihistorie samt over store dele af det venstreintellektuelle persongalleri i hele perioden, tager journalisten og forfatteren Arne Hardis fat på sit hidtil mest ambitiøse stof.

Hans to tidligere bøger, "Æresretten" og "Forræderens dagbog", beskæftiger sig ligesom denne med personer, der traf radikale politiske eller ideologiske valg, der alle blev bragt på spidsen af Anden Verdenskrig.

For Hans Scherfig kulminerede verdenskrigen nådigt – med to måneders tilfangetagelse, da Folketinget i 1941 besluttede den grundlovsstridige internering af ledende kommunister. Scherfig var ramt af en fremadskridende øjenlidelse, der sikrede ham et hospitalsophold og en returbillet hjem til sin kone, den østrigske kunstnerkollega og partikammerat Elisabeth Karlinsky. En kvinde, hvis tidlige stålsatte overbevisning nok var afgørende for, at Hans Scherfigs politiske livsvalg efter en art kærligheds- og dannelsesrejse til New York i slutningen af 1920'erne faldt ud, som det gjorde.

Dette valg var imidlertid ikke givet for den helt unge Scherfig. Som 19-årig var han – i nogen strid med egne senere levnedsskildringer – langt fra nogen beundrer af Sovjetunionen og Lenin. Tværtimod viser Scherfigs efterladte papirer, at den mutte student fra Metropolitanskolen var i brevkontakt med og tilbød sin skrivefærdighed for en af 1920'ernes ultra-højreorienterede foreninger, Genrejsningsforeningen.

Kontakten kan have været drevet af simpel nysgerrighed, konstaterer Hardis, og han fremlægger de ret bemærkelsesværdige nyheder uden skyggen af sensationsiver og med den sympatiske nøgternhed, der præger hele bogen. Men her er det en pointe, at de år, hvor Scherfig og hele hans generation af radikalister blev formet, prægedes af en malstrøm af bevægelser og opbrud.

Kridtstreger, som eftertiden kunne aflæse med moralsk klarhed, fremstod ikke altid i samtiden helt så entydige. Fra en nylig dansk debat kan man pege på den unge digter Ole Wivel, der mange år senere som direktør for forlaget Gyldendal var med til at antage Scherfigs bøger og udgive dem i et oplag på mere end en million. Ole Wivel tilhørte i en periode under den tyske besættelse en gruppe af unge sværmere med kvasi-fascistiske idealer inden for lyrik og hang til overmenneskedyrkelse.

Scherfig betjener sig af satiren i alle sine bøger, og man aner ud fra Hardis' grundige gennemgang, at stilen kan have været en afværgemekanisme. I hvert fald gjorde den gennemførte ironi det muligt for Scherfig at vige uden om at skrive kommunistiske programskrifter, der bare blev iført tynde litterære gevandter.

Det er formentlig også forklaringen på, at Scherfig stadig kan nyde en popularitet som standardinventar på de fleste boghylder. En ret beset bemærkelsesværdig status, hvor andre partikommunistiske forfatters bøger – som for eksempel Martin Andersen Nexø's – på en nutidig læser virker patosfyldte og programmatisk i en grad, så de er svære at tage alvorligt.

Scherfig valgte kommunismen som værktøj for sin humanisme, og det måtte jo ende i en negation af den idé om menneskets frigørelse, som han satte

ud med. I endemålets tjeneste forsvarer han i den kommunistiske partiavis "Arbejderbladet", der senere blev til "Land og Folk", hårdnakket et umenneskeligt sovjetregime, fordi det nu engang var defineret som fremtidens samfund.

Hardis kunne givetvis have udforsket denne religiøse, nærmest messianske drivkraft i kommunismens og Scherfigs livsanskuelse endnu mere – troen på det klasseløse samfund som paradys og proletariatets diktatur som skærsilden, der leder derhen. Men troens omkostninger lægges der ikke skjul på. Herunder Scherfigs iskolde bidrag til karaktermord på tidligere venner og kampefæller som forfatteren Rudolf Broby-Johansen allerede tilbage i 1930'erne og senere – i 1970'erne – på advokaten Carl Madsen.

Rudolf Broby-Johansen (1900-1987) fik kætter-stemplet som led i en kulturkamp, der udskilte den rent kommunistiske strømning fra tidens mere brede, anti-autoritære kulturradikalisme. Den anden, den runde forsvarsadvokat Carl Madsen (1903-1978), faldt i unåde og blev af rygter, der udgik fra Scherfig, stemplet som et psykiatrisk tilfælde.

Arne Hardis' bog om en af sidste århundredes mest læste danske forfattere fremlægger emnet i hele sin kompleksitet. Hardis er for klog til at dømme, men han frikender heller ikke i sin imponerende, helstøbte og stærkt veloplagede biografi.

Jeppe Duvå

Arne Hardis. *Idealisten – En biografi om Hans Scherfig*. Gyldendal, København 2008.

VÅDER OCH VIND, TRAMS OCH TRIVIALITETER.

HJALMAR BERGMANS BREV I.

En tom väg slingrar mot ett stort mörker. Som ett slungat spjut på väg att ta mark syns en blodröd fjäderpenna. Stora röda regndroppar, som lika gärna eller hellre kan vara bläckdroppar eller blodsdroppar, faller över det öde landskapet. Hjalmar Bergmans symbolladdade exlibris pryder omslaget till första volymen av hans samlade brev. Det är en snygg och bastant bok på 650 sidor som täcker åren 1897-1908. Ytterligare tre band är att vänta. Allt som finns bevarat skall publiceras – om det så bara rör sig om en hälsning på ett vykort. Viktiga adressater är släkten, teaterfamiljen Lindberg och moderns barndomsvän Alma Hedberg. Men här finns även Tor Bonnier, studiekamraten Herman Brulin och andra. När 1908 är till ända är Bergman 25 år och etablerad såväl socialt som litterärt. Han har nyss gift sig med Stina Lindberg, flyttat till egen gård och fått några verk publicerade. Det publika genombrottet skulle dock komma först 1910 med *Hans nåds testamente*.

Det är två verkliga veteraner inom Bergmanforskningen, *Kerstin Dahlbäck* och *Sverker R. Ek*, som svarar för den rikt och kunnigt kommenterade utgå-

van. Den som läser boken rakt igenom kommer möjligen att reta sig på att samma information ofta återkommer i noterna; å andra sidan kan man nu dyka rakt ner i valfritt brev och få de upplysningar man behöver. Volymen kan dessutom ståta med två omfattande introduktioner, en signerad Dahlbäck och en Ek. Så tycks också de två redaktörerna ha rätt olika syn på dessa brev. Ek vill gärna se dem som ett slags bekännelser; Dahlbäck påminner nyktert om att brevskrivare gärna friserar sig i enlighet med det intryck de vill göra på mottagaren och kanske rentav på eftervärlden. Brev är lika gärna dikt som bikt. Hon poängterar också med rätta hur svårt det är för utomstående att rätt bedöma det ”gemensamhetsspråk” som utbildas familjemedlemmar och vänner emellan. Och inte blir det lättare när vi som här endast har den ena sidans ord att tillgå.

Adressatens betydelse framgår av breven från Florens, den stad som Bergman i ett brev till Ellen Key beskriver som sitt ”hjärtas stad” till skillnad från Örebro ”hvars enda goda är dess vattenledningsvatten”. Till Alma Hedberg vågar 18-åringen leverera helt andra italienska bilder än till föräldrarna. Här får vi veta att korgossarna ”äro så vackra somliga, att det är en njutningen, att se på dem” där de sitter ”på sina bänkar och vänta på den tid, som skall komma, med få plikter i dagens ljus och många nöjen i skumma vrår, nöjen, som får deras halfmogna ögon att tindra vid blotta tanken - - ” Italien, förkunnar han, är ”ett farligt land” där ”lidelse och feighet paras för att föda laster”. Det är ett land ”med eld, eld, eld – utan dygdens band. O, det är ett land för mig (...)! ”Visst plågar honom hans inre eld,” men ändå ryser jag vid tanken på att elden skall slockna, att jag skall bli kol – svart – kallt. Denna strid, detta underliga problem – skönheten – ack, fann jag den, hel, fullkomlig – den blefve min Gud.” Man anar ynglingens vilja att sådär lite lagom chockera ”lilla Tante” i Stockholm. Men man noterar också att han här, fyra år före debuten, formulerar den upplevelse av livet som senare skall genomsyra författarskapet. Men lika Bergmansk är förmågan att se komiken i det högtidliga och allvarliga, som när han efter en mäsas noterar att alla munkar har gula tänder.

Tonen är ofta skämtsam och raljant på ett försåtligt sätt. Det är som om de komiska vändningarna tillåter Bergman att samtidigt dölja sig och tala fritt. Han överlåter åt mottagaren att ta honom på allvar eller inte och håller därigenom reträtten fri. Benägenheten att dölja sig bakom en mask eller rustning skulle han själv uppmärksamma senare. Bergman tycks ha levt med en ständig skräck för att blotta sig. Varje möte med en annan människa väckte hans försvarsinstinkt och hans beredskap att till varje pris ”parera” den andres förmodade anfall.

Sven Delblanc blev på sin tid illa berörd av breven till föräldrarna. Han fann dem infantila och inställsamma. Det är ”lilla Pappagubben” hit och ”lilla

Groda" (modern) dit. Föräldrarna kallas "små Tottar", "Gödar" och "kära små Näpentuttar", och själv är han lille "Baffe" (med variationer som "Baffefnutt", "Baffelin", "Baffefarbror"). Delblanc såg ett stukat barn, en liten gosse ständigt rädd att inte vara föräldrarna till lags. Det är inte osannolikt. Men man kan inte heller bortse från möjligheten att det bara är fråga om en familjejargon med inslag av en sociolekt typisk för den klass och tid som Bergman tillhörde. Det ideliga bruket av "lilla" är ju även ett utslag av svenskans brist på diminutiva namnformer för att uttrycka närhet och kärlek.

Men visst kan detta "lilla" få en obehaglig klang när den förälskade ynglingen i breven till Stina demonstrerar sina despotiska drag. Ellen Key hade han 1904 anförtrott att han "med stor vishet (styr) det största af riket. Ett rike (...) där min vilja sker. Endast min." Men nu är det som om han inte längre vill nöja sig med fantasins värld utan tänker genomdriva sin vilja även i verkligheten. I äktenskapets rike skall han vara maktfullkomlig sultan och lilla Stina hans undersåte: "Jag fordrar blind och obetingad lydnad. Jag ska skaffa mig en liten piska, det ska jag. Sen får vi se!" Blir han retad hotar han med "hämd, gruflig hämd", men om Stina lovar att tänka och vara precis som han vill ska han "försöka att vara snäll o beskedlig". Kärleksbrev av det slaget borde ha gjort vem som helst betänksam. Men icke Stina. Och då var hon ändå en självständig ung dam och inget våp. Senare i livet hänvisade hon också till dessa brev och förklarade att där fanns "hela förtrollningen". Det är svårt att förstå. Men vi sitter med facit i hand. Det gjorde inte Stina. Kanske uppfattade hon de brutala ägandanspråken som ett utslag av fästmannens skämtlynn? Kanske drogs hon till just det som vi finner stötande? Vem vet. Har vi ens med saken att göra?

Den som främst intresserar sig för författaren Bergman har inte mycket att hämta i denna första brevvolum, och den som hoppas på en ökad förståelse för hans verk lär bli besviken. Men det händer ändå att författarskapet får en indirekt belysning – som när den annars så högt beundrade Ibsen anklagas för att "oändligt falskt" skildra mor Åses död i *Peer Gynt*. Döden, hävdar Bergman som just sett sin älskade farmor gå bort, "sköljer bort all fantasi och lämnar endast kvar ett skarpt kyligt medvetande. Det är någonting obehagligt verkligt med döden, man ljuger icke bort den. Det borde Ibsen ha vetat (...)." Sin egen vunna vetenskap skulle han senare visa i åtskilliga verk. Och när litteraturprofessor Karl Warburg känner sig lurad därför att ett sorgespel antagit skepnad av lustspel ger Bergman honom rätt i sak men fel i den estetiska bedömningen.

Just den originella förmågan att kamouflera tragedier som komedier visade sig ju också senare bli ett av hans konstnärliga särmerken. Men kritikerkåren var sällan med på noterna. När Bo Bergman 1906 i Dagens Nyheter kallar honom en "talang i jäsnig" ilsknar Bergman till och meddelar Augusta Lindberg att han visserligen "ger det tusan" – men "kommer jag någon gång i

närheten af den där B.B.-n, så är det bäst han drar in liktornarna ty jag är ganska tung.” Även den ständiga oron att inte sälja bra gör tidigt entré. ”Skrifver, röker, dricker svart kaffe o skrifver på nytt. Måtte sen hyggligt folk vilja läsa, det jag skrifver. Och betala, betala! Men jag har mina dubier.” I det här fallet var hans ängslan dessutom befogad: framför honom låg nämligen manuskriptet till den märkligt modernistiska *Blå blommor*.

Det är som bekant fult att läsa andras brev, och jag vet inte vad Bergman skulle ha tyckt om att få sitt privatliv tryckt. Något hämnas han i alla fall genom att dölja inslagen av ädelmetall i stora mängder malm och slagg. Det är kort sagt mycket väder och vind och trams och trivialiteter. Men sådant är nu livet – även för en stor författare.

Sten Wistrand

Hjalmar Bergman. *Brev I, 1897-1908*. Albert Bonniers förlag, Stockholm 2008.

EUROPEEREN KIELLAND?

Alexander Lange Kielland (1849-1906) er av litteraturhistorien sikret evig liv som en av de ”fire store” norske diktere mot slutten av 1800-tallet – sammen med Ibsen, Bjørnson og Lie. Han debuterte med stor bravur med en samling korte noveller som nærmest var en egen oppfinnelse og ble kalt ”novelletter”. Så skrev han romanene *Garman & Worse* og *Skipper Worse*, og ble et virkelig stort navn i det som da var et felles bokmarked i Danmark og Norge. Begge disse romanene har holdt seg godt. De er gjennomanalyserte i utallige artikler og i doktoravhandlinger, men bevarer sin friskhet og letthet over det dype alvor og det raseri mot sosial urett som ligger under dem. Kielland stammet fra en meget velstående kjøpmannsslekt, selv om pengene tok slutt i hans tid, og miljøet for alt det beste han skrev var byen Stavanger.

Her ble han for øvrig borgermester etter at den dikteriske åre løp tom, før han avsluttet karrieren som amtmann lenger nord på vestlandet – og med en bok om Napoleon. Det er ingenting som tilsier at han var europeer i noen forstand. Visst hadde han dansk forlegger, og visst bodde han en tid i Paris, men hvem gjorde ikke det? Europeiske ideer eller tanker har han som alle andre i tilfelle fra Georg Brandes, og at han plasserer noen av sine skarpt samfunnskritiske novelletter i Paris, har lite med saken å gjøre.

Så kunne man tenke seg at Kielland nådde ut i Europa eller at han helt klart ble påvirket og i noen grad formet av europeiske forfattere eller av ideer utenfra. Til det første kan man si at det skjedde i noen grad; til det andre at det ikke kan bli annet enn spekulasjoner. De kan være mer eller mindre fruktbare, men likevel kaste nytt lys over Kiellands forfatterskap eller enkeltbøker i det. Med slike forhåpninger og reservasjoner går man så til artikkelsamlingen *Kielland i Europa*, men undrer seg samtidig over om boken lever opp til tittelen. Det gjør

den overhodet ikke, og den skuffer voldsomt om man trodde at det nå kunne påvises at Kielland var mer europeer enn man hadde ant, eller om man forventet nytt materiale som kaster om på vår forståelse av Kielland-resepsjonen utenfor Danmark-Norge.

Det er neppe mer enn et par artikler som sier noe om Kielland i Europa i egentlig forstand, og andre artikler, uaktet om de på sitt vis kan være gode – sier ingenting om Kielland i Europa. Så la det være slått fast at boken i så måte seiler under falskt flagg, at den er det vi gjerne kaller ”seminar proceedings”, og at den er altfor lite eller altfor lettvint redigert. De som har levert skriftlig materiale etter at seminaret var avsluttet, er blitt med ser det ut som, og med ”Stavanger 2008” og byens status som europeisk kulturhovedstad har det naturlig nok vært fristende å bevare en misvisende tittel.

Hva er det som skjuler seg bak tittelen? En artikkel som helt klart sier noe om Kielland i Europa og i noen grad tilfører ny og interessant kunnskap, er Tore Rems resepsjonskritiske studie av Kielland i Storbritannia. Den viser hvor avslørende kunnskap om forleggere, oversettere og anmeldere er for å forstå hva som kan skje med en bok eller et forfatterskap på et nytt marked. Den som trodde at alt har å gjøre med bokens kvalitet, kommer raskt på andre tanker. En artikkel om Kielland som litteratur for massene i DDR faller også inn under bokens tittel, men så er det jevnt slutt. For en sammenligning mellom Turgenjev og Kielland ut fra tekstinterne forhold, sier lite om det som skulle være bokens emne, selv om Jostein Børtnes’ bidrag til boken litteraturvitenskapelig sett kanskje er det beste av alle. To andre artikler som også sammenligner Kielland med andre europeiske forfattere – helt opplagte valg er både Theodor Fontane og Thomas Mann – kan muligens sies å bidra til å forstå Kielland i forhold til Europa, uten at det på noen som helst måte blir tydelig.

Boken inneholder også enda en lesning eller analyse av *Garman & Worse* – det er blitt mange gjennom tidene, men at en provinsroman fordi den er spesielt god, gjør den europeisk, er å ta hardt i. Litteraturlisten avslører for øvrig at de beste lesningene av denne romanen ikke er tatt med i kildematerialet, og det er ikke som det skal være. Det er vel også mer enn tvilsomt å opphøye den uunngåelige danske forbindelsen, med forlagshus og andre forfattere, som Kielland pleiet, til europeisk kontaktflate. Her er skrevet mye før, og vennskapet mellom J. P. Jacobsen og Kielland er for eksempel veldokumentert. I en artikkel i denne samlingen blir det omdefinert og underliggjort av Susanne V. Knudsen ved at hun bytter ut ord som vennskap og bekjentskap med ”homososialt fellesskap uttrykt som vennskap” og ”homososialt fellesskap uttrykt som bekjentskap”. Det er vanskelig å se at forfatteren gjør stort annet enn å sette nye benevnelser på enkle og uskyldige forhold, og overbeviser om at hun misforstår Kielland både som venn og som forfatter.

Når boken er blitt så sprikende og ikke innfrir forventningene tittelen gir,

skal det i rettferdighetens navn sies at noen artikler, riktignok altfor få, gir utbytte også om man kjenner Kielland-litteraturen godt. Det gjelder de nevnte artiklene til Rem og Børtnes, og det gjelder på litt annet vis Lars August Fodstad og Anders M. Andersen. Jeg har selv redigert et par antologier om Kielland i tilknytning til 150-årsjubileet for hans fødsel i 1999, og vet hvor vanskelig det kan være å finne litteraturforskere som bryr seg så mye om Kielland at de vil avsette tid og krefter til å skrive noe som helst og langt mindre noe nytt og godt. Litt ros for å holde ved like interessen for en forfatter som Kielland skal bokens bidragsyttere derfor til slutt ha.

Boken har fått et svært lite tiltalende ytre, så mislykket at man skulle tro det ikke lot seg gjøre i våre dager.

Hans H. Skei

Magne Drangeid, red. *Kielland i Europa*. Fagbokforlaget, Bergen 2008.

HELMER OSSLUND – DET BRINNANDE LANDSKAPETS UTTOLKARE

De nordiska landskapens uttolkare inom måleriet runt sekelskiftet 1900 är många, och fortfarande är deras bilder både starka och många gånger också överraskande i sin intensitet och färgprakt. I Sverige är Helmer Osslund (1866 – 1938) en konstnär som särskilt givit det norrländska landskapet ett världsrykte, och fortfarande är han starkt närvarande på de stora konstauktionerna med sina utsikter över älvlandskapen i Norrbotten.

Ändå är hans liv inte särskilt lätt att beskriva. Han reste som de flesta konstnärer vid denna tid runt i Europa, var även i USA en kort tid, och levde ett relativt fattigt liv som i alla fall kom att innehålla både intressanta möten och stora opplevelser. Därför är den bok som konsthistorikern *Lena Holger* skrivit om *Helmer Osslund* en mycket välkommen skrift, och den är både detaljrik och analyserande på ett sätt som behövs när det gäller delvis ny kunskap om konstnären. I samband med att boken utgavs visade Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm en omfattande utställning av Osslunds målningar och även delar av hans konstindustriproduktion för Gustavbergs och Höganäs fabriker.

Just hans arbeten för konstindustrin har inte varit så väl kända, även om det var inom detta område som han fick sin första utbildning på Tekniska skolans aftonkurs 1887 och därefter på Högre konstindustriella skolan i Stockholm. Han röner en hel del framgång med sina dekorativa skisser för porslin, även internationellt, och reser på stipendieresor till bland annat Den Kongl. Porcelainsfabrik i Köpenhamn och de berömda fabriker i Staffordshire i England. När man ser dessa dekorativa arbeten idag blir det särskilt intressant att se hur han också kopierat motiv från japanska träsnitt, en kunskap som han kommer att ha nytta av i sina norrländska landskap så småningom.

Längtan efter att måla blir allt starkare hos honom, och när han 1893 lär känna Richard Bergh så lämnar han fabriken i Gustavsberg, där han arbetat i fyra år. Han reser till Paris och får genom en lycklig tillfällighet den franske målaren Paul Gauguin som lärare på Académie Vitti, där denne var tillfälligt verksam. Senare samma vår, 1894, studerar han för JF Willumsen och träffar också Anders Zorn. Efter två veckor i Grèz-sur-Loing, där flera svenska målare då befann sig, var det omöjligt för honom att se framtiden på annat sätt än som landskapsmålare. Visserligen har han en kort sejour 1897 vid Höganäs keramikfabrik, där han skapar några märkliga skulpturala lerformer i tidens jugendstil, men detta blir endast ett mellanspel.

Helmer Osslund (född som Jonas Helmer Åslund) kom ursprungligen från norra Sverige, från Tuna församling i Matfors utanför Sundsvall. Nu 1900, efter en kortare period vid Konstnärsförbundets andra skola i Stockholm, flyttar han åter norrut och kommer under åren som följer att bo på flera olika platser i bland annat Hälsingland och Medelpad, innan han gör sin första resa till Kiruna och Lappland 1905. Vid den här tiden möter han målaren Leander Engström, som blir hans nära vän.

Vad som sedan följer i hans målarliv är det som hans målningar förtäljer. Bilderna i boken liksom målningarna på utställningen på Waldemarsudde ger en bild av ett konstnärskap, som är unikt i sin tolkning av älvlandskapen i norra Sverige, där särskilt höstens glödande färger blir den koloristiska ingången till både mycket stora kompositioner men också till mindre och ibland mer abstrakta verk. Hans starka kolorit är delvis samtida med den unga expressionismen vid samma tid, som hade främst Henri Matisse som ledstjärna. Ändå är de totalt olika genom sina kompositionsprinciper och sätt att arbeta med linjer och rytmer i bilderna. Osslunds generation tillhör sekelskiftets jugendrörelse i sitt berättande även om hans senare verk förefaller friare och mer koloristiskt obundna.

I sitt liv upplevde han flera genombrott i samband med stora utställningar. Den sista ägde rum samma år som han avled, 1938, på Konstakademien i Stockholm. Samma vår blev han kallad till ledamot av Konstakademien men avled några månader senare, den 11 juli. Så slutade ett konstnärsliv som täcker en intressant och även rätt typisk period i den nordiska konsthistorien. Helmer Osslund hade de internationella utblickarna, det rastlösa sökandet efter utkomstmöjligheterna i en tid av stora omställningar i konst- och industriproduktion, och slutligen, upptäckten av ett landskap och en färgvision som på sätt och vis liknar den som Paul Gauguin fann i Söderhavet. Men för Osslund låg detta landskap i Norrland.

Beate Sydhoff

Lena Holger. *Helmer Osslund*. Carlsson bokförlag (i samarbete med Prins Eugens Waldemarsudde), Stockholm 2008.

ANNA LINDH – MAMMA OCH MAKTHAVARE

Eva Franchell omtalades som ”väninnan” i medierna efter det tragiska mordet på utrikesminister Anna Lindh den 11 september 2003. I början av 2009 utkom hennes bok.

Författaren var med på NK då den förvirrade Mijailo Mijailovic med oklara motiv knivhögg den svenska toppolitikern, som avled till följd av skadorna. Givetvis finns den tragiska händelsen och dess för- och efterspel skildrade. Men den är ingalunda bokens huvudtema.

Efter attentatet framställdes Anna Lindh som den självklara kandidaten till ordförandeposten i det Socialdemokratiska partiet. Eva Franchell ger en helt annan bild. Det rådde maktkamp och intriger i partiet. UD kunde stå mot Statsrådsberedningen, Anna Lindh mot Göran Persson, med sina respektive medarbetare som vapendragare, inte minst Perssons närmaste förtrogne, Pär Nuder.

Författaren skildrar flera faser i ställningskriget mellan Pär Nuder, först sakkunnig hos statsminister Persson och senare samordningsminister, och Anna Lindh. Bara några veckor före mordet skickar Anna Lindh ett sms till väninnan där hon upprört berättar ”Pär N fick min talartid!!”.

Strax före partiets kommunkonferens i Upplands Väsby, upptakten till EMU-kampanjens sista avgörande veckor, skulle Anna Lindh hålla det avgörande talet till partiets kommunpolitiker. I sista stund byts hon ut. ”Tycker du inte att det räcker med striden om EMU i partiet? Ska vi ha en strid om ordförandeskapet också?” Så lyder ett sms från Anna Lindh till Göran Persson efteråt, enligt Eva Franchell.

Samtidigt fanns en ömsesidig respekt mellan statsministern och UD:s chef. Göran Persson hade ofta med sig Anna Lindh på viktiga möten i EU eller på andra resor runt om i världen. I regeringsplanet sjöngs det läsarsånger och skämtades. Men det fördes även allvarliga samtal om kriget i Irak och andra akuta världsproblem. Många sådana episoder skildras levande i boken. Många gånger var författaren själv med, andra gånger har hon hört eller snappat upp saker efteråt.

Tyvärn får läsaren inte alltid veta källan när personer citeras. Ibland är en händelse återgiven som om författaren själv bevittnat den, fastän hon egentligen befann sig på annan ort. I efterordet erkänner hon också: ”Det har inte varit möjligt att återskapa alla citat. De är sannolika, men säkert inte exakta. Jag har också tagit mig friheten att lägga till en och annan middag som jag är säker på att man åt.”

Franchell skildrar som sagt både vardag och storpolitik, och det är kanske bokens största förtjänst. Man får delta på toppmöten med George W Bush och Tony Blair. Får glimtar från flygresor och middagar. Man möter mamma Annas omsorg om barnen hemma i Nyköping, där maken Bo Holmberg (i

boken enbart kallad ”Bosse”), tillika landshövding och fd statsråd, får ta ett stort ansvar. Vänner och grannar hjälper också till.

Köp av presenter och kvinnliga klädbekymmer får också utrymme. Samtidigt betonar Franchell att Anna framför allt var storpolitikern – även om hon också kunde vara folklig.

Folkligheten kan jag som tidigare Nyköpingsbo och tågpendlare bekräfta. Anna Lindh kunde ses småspringande med barnvagn över Stora torget på väg mot förskolan och sedan till tåget som skulle ta henne till arbetsplatsen i maktens korridorer i huvudstaden, de första åren på Miljödepartementet, senare UD.

Hur hinner hon, undrade vi litet till mans där vi stod på perrongen och väntade på Stockholmståget runt sju på morgnarna. Men Anna Lindh tycktes hinna och var ofta gladast av alla, sprudlande och levande och alltid nära ett stort härligt skratt. Jag minns när hon och jag gick genom tåget tillsammans för att hämta kaffe till några i det ”gäng” pendlare där hon naturligt ingick.

Anna – så kallade vi henne i pendlarkretsen – bjöd också in oss till UD en kväll! Medan vi åt smörgås och drack Ramlösa berättade Anna om de magnifika salarna i den anrika byggnaden. En och annan rolig historia blev det nog också.

Boken tar upp en rad intressanta politiska händelser i Sverige och världen. Göran Perssons tvärvändning från kategoriskt nej till plötsligt ja till partiledarposten. Mona Sahlins slirande med regeringens kontokort och ”time out”. Sydafrikafiaskot och hur Statsrådsberedningen ville skylla allt på UD. Östersjömiljarden, Sveriges ordförandeskap i EU, Tsunamikatastrofen och regeringens agerande, den famösa utvisningen av de två terroristmiss-tänkta egyptierna. Sveket mot väljarna i frågan om trängselavgifter och hur Stockholms ledande S-kvinna, Annika Billström, kördes över av Rosenbad. Och mycket mer.

På så sätt är boken ett måste för alla som intresserar sig för samtidshistoria och aktuell politik.

Medryckande är hur Anna Lindhs starka engagemang för en svensk anslutning till valutaunionen skildras. Striden var het under EMU-kampanjen och förtrytelsen stor över de ministrar som mer eller mindre öppet visade sitt motstånd mot euron. Leif Pagrotsky och Margareta Winberg var ledande på den kanten.

Dagarna före omröstningen i september 2003 – som så tragiskt sammanföll med mordet – utspelar sig en stark scen, enligt boken. Opinionsmätningarna ger vid handen att ja-sidan går mot nederlag. Anna är skärrad över opinionsläget. Utrikesministern befarar att Statsrådsberedningen med Göran Persson i spetsen ska lägga skulden på henne om det blir ett nej.

Författaren noterar. ”Anna gråter aldrig, men ibland får hennes ögon en blank hinna.”

I samtal med väninnan säger utrikesministern: ”De offerar mig. Det fattar jag väl. Det går åt helvete och jag får skulden.”

Riktigt så blev det inte. Ödet ville annorlunda. Visst blev det nej till EMU. Men Anna offerades inte av etablissemanget utan rycktes brutalt och i förtid bort av en galen mördare.

Bo Högländer

Eva Franchell. *Väninnan. Rapport från Rosenbad*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2009.

SVENSK-TYSKE MUSIKKRELASJONER I SKYGGEN AV NAZISMEN

Den tyskfødte forfatteren *Petra Garberding* er etnolog ved Södertörns högskola. Formålet med hennes doktoravhandling er å undersøke hvordan klassisk musikk og dens aktører fremtrer med etnisk og nasjonal identitet i den svensk-tyske musikkutveksling i perioden 1933-1945, altså nazitiden i Tyskland.

Bokens hovedperson er den svenske komponisten *Kurt Atterberg* (1887-1974). Som skapende tonekunstner hadde han en omfattende produksjon: ni symfonier, fem operaer, kammermusikk, korverk m.m. Han var imidlertid utdannet sivilingeniør og arbeidet som ansatt på Patentverket i Stockholm i 56 år. Kurt Atterberg ble en meget sentral person i musikklivets organisasjoner. Han var en av stifterne av Föreningen Svenska Tonsättare (FST) og Föreningen Svenska Tonsättares Internationella Musikbyrå (STIM). Han var sekretær 1940-1953 for Kungliga Musikaliska Akademien (KMA), Stockholm. Han var med i det tyskinitierte *Ständiger Rat für die internationale Zusammenarbeit der Komponisten*, der han var generalsekretær 1935-1938. Denne internasjonale organisasjonen arbeidet for komponisters opphavsrett. For å fremme musikkutvekslingen mellom medlemmene arrangerte rådet en serie internasjonale musikkfester: i Hamburg og Vichy 1935, Stockholm 1936, Dresden 1937, Stuttgart 1938 og Frankfurt 1939.

Atterberg var også en aktiv musikkskribent, først og fremst som musikkritiker i Stockholms-Tidningen 1919-1957. Her rapporterer Atterberg også fra Det første tyske komponistmøtet (*Erster deutscher Komponistentag*) som ble holdt i Berlin 18. februar 1934. Atterberg ble der en talsmann for det skandinaviske Norden, da Danmarks og Norges representanter (Peder Gram og Sverre Hagerup Bull) var forhindret. Yrjö Kilpinen var finsk representant. Det var den ledende tyske komponisten Richard Strauss som stod som innbyder til og leder av dette komponistmøtet. Atterberg, Gram, Kilpinen og islendingen Jón Leifs deltok dessuten i det møtet 6. juni 1934 i Wiesbaden der *Ständiger Rat für die internationale Zusammenarbeit der Komponisten* (1934-1944) ble stiftet, som en del av *Reichsmusikkammer*; som igjen var blant de syv

organisasjoner som under det såkalte *Reichskulturkammer* ble grunnlagt av naziregimet for å kontrollere kulturlivet i Nazityskland.

Hvordan skulle så musikken være?

Den skulle være folkelig og nasjonal, med front mot de modernistiske strømninger som nå hadde gjort seg mer og mer gjeldende. Forfatterens språklige analyse viser hvordan tyske betegnelser med nasjonalsosialistisk ladning, som *völkisch*, mister sin rasebiologiske nyanse ved oversettelse til svensk *folklig*. Utstengningen og forfølgelsen av jøder og opposisjonelle kommer ikke til syne i Atterbergs artikler om det tyske musikklivet. Han snakker i det hele sjelden om "rase" men meget om "svenskhet".

Nordisk musikk fikk i 1930-årene et oppsving i Tyskland, særlig musikk i nasjonalromantikkens ånd. Også musikken stimulerte den tyske drøm om Norden som et vakkert og uberørt paradis. Men Norden kunne utvides! Den tyske forskeren Richard Eichenauer hevder i sin bok *Musik und Rasse* (1932) at flerstemmigheten og dermed kunstmusikkens utvikling var den "nordiske rasens" fortjeneste. Denne rase hadde et særlig talent og forkjærlighet for polyfone strukturer og for ren instrumentalmusikk – hvilket viste seg fremfor alt i verk av Johann Sebastian Bach og Ludwig van Beethoven! Selv hadde Kurt Atterberg suksess med sin opera *Flammendes Land* (på svensk hadde den tittelen *Fanal*) som ble uroppført i Braunschweig 1934. Begge hans to librettister, Ignaz Michael Willemsky og Oscar Ritter, hadde jødisk tilknytning. Dette ble ikke noe problem i første omgang. Men da Atterbergs opera *Aladdin* skulle uroppføres i Chemnitz 1941, ble Willemskys navn strøket av programmet. Den andre librettisten for denne operaen, Bruno Hardt-Warden, hadde Propagandaministeriet ingenting å utsette på.

Det later til at Kurt Atterberg fant segregasjonen mellom tysk og jødisk kultur som en god ordening. Hjemme i Sverige førte han selv en diskusjon per brev med den svensk-jødiske komponist og musikkskribent Moses Pergament (1893-1977). Pergament argumenterte for at det i musikken meget vel gikk an å være både svensk og jøde og komponere svensk musikk som innflyttet svensk. (Moses Pergament som var født i Finland, ble svensk statsborger i 1919). Atterberg anså derimot at man ervervet en nasjonal identitet ved at man fødtes i et bestemt land. Den medfødte, nasjonale identiteten satte, etter hans mening, sitt preg på vedkommendes musikalske ytelser. Det var kulturforskjell mellom det svenske og det jødiske.

Forestillinger om kulturell segregasjon kom også frem i Dobrowen-saken, der Kurt Atterberg var en sentral aktør. Issay Dobrowen (1894-1956) var russisk jøde med internasjonal dirigentkarriere (Europa og USA). Han arbeidet i flere år med Oslos Filharmoniske orkester og ble norsk statsborger i 1929. I 1941, altså under den tyske okkupasjon av Norge, søkte Dobrowen om arbeidstillatelse i Sverige for å dirigere et større antall (24) konserter i

Göteborgs orkesterforening. Kungliga Musikaliska Akademien ved sekretæren Kurt Atterberg advarte mot et så omfattende engasjement av Dobrowen. Issay Dobrowen oppfattes i KMA-skrivelsen som en trussel mot det svenske musikklivet. Han var brukbar til å ta seg av russisk musikk, men ikke av svensk. Det uttrykkes en frykt for at Dobrowen kunne innta en ledende stilling i det svenske musikklivet og kanskje ta arbeidet fra arbeidsløse svenske musikere. Det kom likevel til å ordne seg med Dobrowens innreise- og arbeidstillatelse.

Det ble fred og frigjøring, og høsten 1945 ville komponistene i Norge feire dette med en musikk-uke. Det skulle presenteres musikk av komponister som ikke hadde samarbeidet med okkupasjonsmakten. Representanter for nabolandenes komponistforeninger ble innbudt. Men da arrangørene fikk vite at Kurt Atterberg skulle komme som svensk representant, ble det fluksens telegrafert til FST i Stockholm. Formannen i Norsk komponistforening, Klaus Egge, meddelte at Atterberg ikke var velkommen på grunn av sin holdning under krigen. Flere osloaviser kommenterte saken. Det radikale *Dagbladet* mente å vite at Atterberg hadde vært en av de første til å slutte seg til det svenske nazistpartiet. I kommunistavisen *Friheten* skrev musikkmedarbeideren, komponisten Arne Dørumsgaard, at ingen svensk musiker hadde kompromittert seg så ugjenkallelig som Atterberg. Han hadde aldri forsømt å tale det nazistiske Tysklands sak, og det fantes tydelige svenske rykter om at Goebbels personlig hadde utsett Atterberg til svensk kulturfører, om det nå skulle bli tysk seier.

Fire uker senere ba Atterberg som sekretær i KMA om at beskyldningene mot ham måtte bli gransket av en uavhengig kommisjon. Resultatet av granskningen forelå 5. mai 1946. Atterberg ble frikjent for anklagene på KMAs styremøte. Atterberg beholdt sin sekretærstilling. Forfatteren av vår bok stiller seg mer kritisk til saken. I sin konklusjon formulerer hun seg slik: "Mina analyser visar att naziregimen såg Atterberg som en viktig länk till det svenska musikklivet. Hans svenska bakgrund, hans "nordiska" utseende [blå öyne och gule lokker] och positiva inställning till Nazityskland var användbara i nationalsocialistisk propaganda. Men naziregimen var osäker när det gällde hans politiska hållning och behandlade honom med en viss försiktighet för att hålla sig väl med honom. Resistens från Atterbergs sida mot regimen förekom dock när musikutbytet var hotat eller när nationalsocialistiska politiker försökte styra på ett – i Atterbergs ögon – felaktigt sätt över musiken".

Kolbjørn Skaare

Petra Garberding. *Musik och politik i skuggan av nazismen*. Södertörns Doctoral Dissertations 19. Sekel Bokförlag, Lund 2007.

PARENTES RUNT NORDEN I PALME-BIOGRAFI

Något försenad utkom den andra delen av Kjell Östbergs biografi om Olof Palme i april. Bokens titel är *När vinden vände. Olof Palme 1969-1986*. Olof Palmes bana som politiker från och med valet till Socialdemokratisk partiledare och fram till mordet en sen februarinatt på Sveavägen i Stockholm beskrivs på ett flyhänt och stundtals elegant vis.

Inledningsvis ett par reflexioner om vad som bör känneteckna en heltäckande biografi, som Kjell Östberg gör anspråk på att ha skrivit. Att en sådan biografi författas av en etablerad forskare kan vara en fördel, men är absolut inte nödvändigt. Ett grundkrav är förstås att framställningen är allsidig och ger en rättvisande bild av Olof Palmes sjuttonåriga partiledartid. Urvalet av frågor och händelser som tas upp, de bedömningar som görs och de slutsatser som dras i biografien får inte påverkas av författarens politiska hemvist om biografien ska betecknas som vetenskaplig. En vetenskaplig, heltäckande biografi är inte heller någon vänbok.

Min recension koncentreras till behandlingen av Olof Palmes nordiska och – i någon mån – europeiska insatser. Under sitt första halvår som statsminister fick Olof Palme ägna mycket tid åt Nordek-förhandlingarna. Planerna på ett utvidgat ekonomiskt samarbete i Norden dvs. Nordek hade Olof Palme ärvt från Tage Erlander. De nordiska statsministrarna Hilmar Baunsgaard (initiativtagaren till Nordek), Mauno Koivisto och Per Borten mötte Olof Palme med täta mellanrum på senhösten 1969. Vid Nordiska rådets session i Reykjavik i februari 1970 stod Nordek högst på dagordningen. De djärva samarbetsplanerna föll dock till marken på vårvintern samma år – trots ivriga försök inte minst från Olof Palmes sida att rädda vad som räddas kunde.

Nordek-frågan hastar Östberg tyvärr förbi på 30 rader. Om författaren botaniserat lite mera i UD:s publikationsserie *Utrikesfrågor* hade de ovan nämnda nordiska toppmötena lätt kunnat följas. Svenska och nordiska dagstidningars ledarsidor var dessutom fyllda med kommentarer om Nordek under hela förhandlingsperioden. Två publikationer i *Nordisk Udredningsserie* (NU 1969:1 och 1969:11) finns att ta del av, plus ett par doktorsavhandlingar och en och annan antologi. Materialbrist råder inte beträffande Nordek.

Olof Palme tog, vilket Östberg påpekar (sid. 104), illa vid sig av Nordek-nederlaget. Misslyckandet med Nordek för Olof Palme motsvarades för Tage Erlanders del av de förlista skandinaviska försvarsförbundsförhandlingarna i slutet av 1940-talet. Erlander och Palme råkade båda ut för skandinaviska/nordiska bakstötter i början av sina statsministerkarriärer.

Olof Palme kämpade liksom Tage Erlander vidare med det nordiska. När spillrorna efter Nordek skulle samlas upp kom Palme med konstruktiva förslag. Vid Nordiska rådets session i Helsingfors 1972 lanserade han ett nordiskt handlingsprogram i tre punkter. Det bestod av:

1. En näringspolitik för tryggad sysselsättning.
2. En regionalpolitik för att garantera ländernas olika delar likvärdiga möjligheter.
3. En miljöpolitik som tillförsäkrar medborgarna inflytande över utformningen av arbetsförhållanden och arbetsmiljö och som ger samhället ansvar för skyddet av naturen och hushållningen med naturresurserna (Nordiska rådets protokoll 1972, sid.118).

Den tredje punkten innehöll referenser till miljöfrågan, som Östberg hävdar att Palme inte var speciellt intresserad av. På nordisk nivå tog Olof Palme i varje fall detta initiativ.

Efter valnederlaget 1976 lämnade Olof Palme statsministerposten och blev oppositionsledare. Det förde, enligt mångårig praxis, med sig att han utsågs till ordförande i Nordiska rådets (NR) svenska delegation och till medlem av rådets presidium. Under den första mandatperioden i opposition lade Olof Palme ned mycket tid och energi på de nordiska frågorna. Han valdes till president i Nordiska rådet i slutet av 1970-talet och ledde rådets arbete under ett års tid. Nordiska rådets presidium sammanträdde sju gånger om året varför Olof Palme fick göra ett ordentligt dagsverke på nordiskt plan. Sedan han blivit utsedd att medla i konflikten mellan Iran och Irak sjönk emellertid närvaron vid rådspresidiets möten. Moderaten och chefredaktören Allan Hernelius fick rycka in som ersättare för Palme, som så småningom lämnade över presidieuppdraget i NR till partikamraten Svante Lundkvist. Om detta och annat nordiskt står det inte en rad i Östbergs bok.

I likhet med Tage Erlander omgav sig Olof Palme med en skara unga, briljanta rådgivare och talskrivare i Statsrådsberedningen. Palme närstående var Anders Ferm, men också Jan O. Karlsson. När Olof Palme var ledamot av Nordiska rådets presidium var Jan O. Karlsson ställföreträdande presidiesekreterare och hans särskilda kontakt inom rådsbyråkratin. Som utskottssekreterare i Nordiska rådet kunde jag på nära håll följa Olof Palmes nordiska insats. Med den dynamiske Jan O. Karlsson samarbetade jag nordiskt under fem års tid.

Mindre knapphändig är Östbergs behandling av EEC-frågan. Palmes uppmärksammade europeiska resa till London, Paris och Bonn våren 1970 finns med i biografien. Sverige hade dessförinnan i två omgångar lämnat in ansökningar om förhandlingar med EEC. I början av 1960-talet var det fråga om den anslutningsform som kallades för associering. 1967 lämnade den svenska regeringen in en s.k. öppen ansökan. Det betydde att anknätningsformen – medlemskap eller associering – inte preciserades. Den tredje gången som Sverige närmade sig Bryssel var målet ”omfattande, nära och varaktiga ekonomiska förbindelser”. Men än en gång stäcktes den svenska drömmen om Europa. Werner-planen om utvidgat ekonomiskt samarbete och Davignon-rapporten om ett närmare utrikespolitiskt samarbete framtvingade

Olof Palmes europeiska reträtt vid ett möte med Stockholms arbetarekommun i mars 1971. Då lades Europa-frågan död för två decennier framåt.

Går man till personförteckningen i Palme-biografins andra del finner man märkligt nog att bara en enda politiker från våra nordiska grannländer nämns och det ytterst kortfattat. Den som omtalas är Gro Harlem Brundtland. I del I nämns Socialdemokraterna Trygve Bratteli och Jens Otto Krag bara i förbigående samt Gustav Mannerheim.

Kjell Östberg förefaller alltså – till skillnad från Olof Palme – inte vara intresserad av Norden och det nordiska samarbetet. I de båda litteraturförteckningarna återfinns inte en enda nordisk politisk biografi eller politikermemoar. Här skiljer sig Kjell Östberg från den danske historikern Bo Lidegaard som biograferat den fd statsministern Jens Otto Krag i två tunga och väldokumenterade volymer (Gyldendal 2001 och 2002). Hos Lidegaard saknas inte nordiska politiker i framställningen. Den danske biografen har med Urho Kekkonen, Mauno Koivisto och Carl Gustav Mannerheim (FIN), Gylfi Gislasón (IS), Per Borten, Trygve Bratteli, Einar Gerhardsen, Jens Chr. Hauge, Halvard Lange, Trygve Lie, Arne Skaug och Oscar Torp (NO), Tage Erlander, Dag Hammarskjöld, Gunnar Lange, Alva och Gunnar Myrdal, Gustav Möller, Torsten Nilsson, Bertil Ohlin, Olof Palme, Per Edvin Sköld och Östen Undén (SE).

När Olof Palme trädde till som partiledare och statsminister hade han vad Kjell Östberg med en träffande formulering kallar för guldläge. Företrädaren Tage Erlander hade vunnit en storseger i det sista andrakammarvalet, som ägde rum i skuggan av invasionen i Tjeckoslovakien 1968. De 50,1 procent som Erlander uppnådde, kom Olof Palme aldrig i närheten av. Lite drygt 45 procent blev det som bäst. Regeringsmakten förlorade Olof Palme i 1976 års val, då centerledaren Thorbjörn Fälldin efterträdde honom som statsminister.

Trots benägenheten till konfrontation var ett av Olof Palmes kännetecken att han var resultatpolitiker. Haga-uppgörelserna om den ekonomiska politiken under 1970-talet utgör exempel på detta. Palme sökte samverka med folkpartiet sedan Gunnar Helén blivit partiledare 1969 (inte ett år senare som det står i boken). Från Tage Erlanders tid fanns minnet kvar av det förtroliga samarbetet med bondeförbundet. Men i Gunnar Hedlunds sista valrörelse som partiledare sökte Olof Palme sak med den avtroppande centerledaren. Till Erlanders förtvivlan undslapp sig Palme i en radiodebatt med Hedlund att arbetarrörelsen skulle ta itu med honom. Hedlund hade fått vittring på statsministerposten, vilket tycks ha rubbat jämvikten och omdömet hos Olof Palme.

Ordet hade Olof Palme i sin makt. Det kan man lätt bli överens med Kjell Östberg om. Hans tal var ideologiskt präglade och formuleringarna fick ofta vingar. Uttryck som etsat sig fast i minnet är ”Satans mördare”, ”Diktaturens kreatur” eller ”Det är en illusion att tro att man kan möta krav på social rätt-

visa med våld och terror” om Franco-Spanien, tjeckiska stalinister respektive Vietnamkriget.

Förmågan att prioritera hade Olof Palme. Han sammanfattade det kärnfullt som att man får ta ”ett helvete i taget”. Han var uppenbart road av politik och talade om ”the joy of politics” som en av sina drivkrafter. Hans kontakter med det svenska, nordiska, europeiska och världsvida samhället var breda och omfattande. I Socialistinternationalen tillhörde han den berömda ledartrojkan tillsammans med Willy Brandt och Bruno Kreisky.

Några randanmärkningar till slut. Det hade underlättat läsningen av de båda biografidelarna om förlaget försett dem med ett sakregister. Innehållsförteckningarnas rubriker är få och allmänt hållna. Vid spårandet av källor nödgas man inte sällan leta fram en bok till – vanligtvis en doktorsavhandling – för att hitta ett citat eller den ursprungliga texten. Detta trots att antalet noter uppgår till hela 926 respektive 936.

För att vara heltäckande borde Kjell Östberg ha ägnat mera utrymme åt det praktiska vardagsarbete som upptog en del av Olof Palmes tid. Men också den som skriver en heltäckande biografi gräver i de (parti)arkiv där han står. Hos Kjell Östberg har medialt uppmärksammade affärer – IB och Geijer – hamnat i förgrunden medan det politiska vardagsslitet med en trög verklighet som den nordiska, helt sonika valts bort. Protokollen från den Socialdemokratiska partistyrelsens möten och från S-gruppens möten i riksdagen är goda källor. Men det hade inte skadat om Östberg för att vara – just heltäckande – också kastat en blick på protokollen från Nordiska rådets presidium eller från rådets årliga sessioner.

Skildringarna av centrala frågor som kärnkraften, u-båtsincidenterna och löntagarfonderna framstår som rimligt avvägda i Östbergs böcker. Problemet är inte att det som står i de båda böckerna om Olof Palme inte är korrekt, utan snarare att det saknas en diskussion om vad som valts bort och varför.

Claes Wiklund

Kjell Östberg. *När vinden vände. Olof Palme 1969-1986*. Leopard förlag, Stockholm 2009.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Duvå, Jeppe, redaktionschef, Kristeligt Dagblad, Köpenhamn
 Högländer, Bo, chefredaktör, Nyköping
 Mared-Fawkner, Kajsa, fil. mag., språkpedagog och språkkonsult, Örebro
 Skaare, Kolbjørn, professor em., ordf. i norska avdelningen, Oslo
 Skei, Hans H., NT:s norske redaktör, Oslo
 Sydhoff, Beate, fil. lic., Stockholm
 Wiklund, Claes, NT:s huvudredaktör, Gnesta
 Wistrand, Sten, fil. dr., Örebro

SAMMANFATTNING

Den 23-24 april 2009 anordnade Letterstedtska föreningen medlemsseminariet *Nordisk säkerhet – Nya prövningar*. Seminariet inleddes av föreningens ordförande, f d utrikesministern Karin Söder, som frågade vad som menas med Nordisk säkerhet? F d utrikes- och försvarsministern Thorvald Stoltenberg, som lagt fram en rapport om utökat samarbete om utrikes- och säkerhetspolitik i Norden, diskuterade därefter varför Norden blivit intressant som samarbetsregion. Jan-Erik Enestam, Nordiska rådets direktör och f d finländsk försvarsminister, granskade vad som sker i de nordiska länderna på försvarspolitikens område. Ambassadör Guðmundur Árni Stefánsson talade om Island, Norden och säkerheten. Forskaren Teija Tiilikainen tog upp sampelet Norden – EU – NATO. Carolina Vendil Pallin vid Utrikespolitiska institutet i Stockholm analyserade den ryska synen på Norden. Utvecklingschefen Michael Moore sammanfattade de insatser som Norden gör internationellt. Professor Bengt Sundelius fångar upp tretton huvudfrågeställningar vid seminariet i en sammanfattande artikel.

Radiojournalisten Sture Näslund kommenterar utfallet av den grönländska folkomröstningen om ökat självstyre och resultatet av extravalet till landstinget. Journalisten Arna Schram har intervjuat den unge isländske pianisten Víkingur Heiðar Ólafsson.

Under *För egen räkning* tar professor Ann-Sofie Ohlander upp välfärd och jämställdhet från ett utrikespolitiskt perspektiv. Anders Ljunggren ställer i *Krönika om nordiskt samarbete* frågan vad Norden kan göra tillsammans för att rädda sig undan finanskrisen.

Fil. mag. Kajsa Mared-Fawkner har skrivit en *Bokessä* om tre böcker om Berit Ås, norsk politiker och professor. Berit Ås är känd för sitt pregnanta formulerande av manliga härskartekniker.

Kring böcker och människor inleds med journalisten Jeppe Duvås recension av Arne Hardis' biografi om den danske författaren Hans Scherfig. Fil. dr Sten Wistrand anmäler del I av Hjalmar Bergmans brev. NT:s norske redaktör Hans H. Skei anlägger kritiska synpunkter på en antologi om Alexander Kielland i Europa. Konstvetaren Beate Sydhoff välkomnar Lena Holgers skrift om den norrländske landskapsmålaren Helmer Osslund. Redaktör Bo Högländer skriver personligt om Eva Franchells bok om den mördade utrikesministern Anna Lindh. Professor Kolbjørn Skaare har fördjupat sig i Petra Garberdings doktorsavhandling om svensk-tyska musikrelationer. Avslutningsvis hävdar NT:s huvudredaktör Claes Wiklund att Kjell Östberg satt parentes runt Norden i del två av biografien om den mördade statsministern Olof Palme.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Letterstedtska föreningen järjesti 23.–24. huhtikuuta 2009 jäsenseminaarin *Nordisk säkerhet – Nya prövningar*. Ensimmäiseksi seminaarissa puhui yhdistyksen puheenjohtaja, entinen ulkoministeri Karin Söder, joka kysyi, mitä pohjoismaisella turvallisuudella tarkoitetaan. Sen jälkeen entinen ulko- ja puolustusministeri Thorvald Stoltenberg pohti, miksi Pohjolasta on tullut kiinnostava yhteistyöalueena. Häneltä on äskettäin valmistunut raportti yhteistyön lisäämisestä Pohjoismaiden ulko- ja turvallisuuspolitiikassa. Pohjoismaiden neuvoston johtaja ja entinen Suomen puolustusministeri Jan-Erik Enestam tarkasteli, mitä puolustuspolitiikan alueella tapahtuu Pohjoismaissa. Suurlähettiläs Guðmundur Árni Stefánsson puhui aiheesta Islanti, Pohjola ja turvallisuus. Tutkija Teija Tiilikainen otti esille Pohjola–EU–NATO-vuorovaikutuksen. Carolina Vendil Pallin Ulkopoliittisesta instituutista Tukholmasta analysoi Venäjän näkemystä Pohjolasta. Kehityspäällikkö Michael Moore tiivisti ne toimet, joita Pohjoismaat tekevät kansainvälisesti. Professori Bengt Sundelius poimii tiivistävään artikkeliinsa kolmetoista seminaarissa esille tullutta kysymystä.

Radiotoimittaja Sture Näslund kommentoi Grönlannin itsehallinnon lisäämisestä järjestetyn kansanäänestyksen ja ylimääräisten parlamenttivaalien tuloksia. Toimittaja Arna Schram on haastatellut nuorta islantilaisista pianistia Víkingur Heiðar Ólafssonia.

Otsikon *För egen räkning* alla professori Ann-Sofie Ohlander käsittelee hyvinvointia ja tasa-arvoa ulkopoliittisesta perspektiivistä. Anders Ljunggren esittää palstallaan *Krönika om nordiskt samarbete* kysymyksen, mitä Pohjoismaat voivat tehdä yhdessä selviytyäkseen finanssikriisistä.

Fil. maist. Kajsas Mared-Fawknér on kirjoittanut kirjaesseen kolmesta kirjasta, jotka käsittelevät norjalaista politiikkaa ja professoria Berit Åsia. Berit Ås on tunnettu vahvoista miehisten hallitsemistekniikkojen kuvauksistaan.

Kring böcker och människor -otsikon alla on ensimmäisenä journalisti Jeppe Duvåsin arvostelu tanskalaisen kirjailijan Hans Scherfigin elämäkerästä, jonka on kirjoittanut Arne Hardis. Fil. tohtori Sten Wistrand ilmoittaa Hjalmar Bergmanin kirjeiden I osan. NT:n norjalainen toimittaja Hans H. Sken esittää kriittisiä mielipiteitä antologiasta, joka käsittelee Alexander Kiellandia Euroopassa. Lena Holger on kirjoittanut kirjan norrlantilaisesta maisemamaalarista Helmer Osslundista ja tätä kommentoi tyytyväisenä taidetieteilijä Beate Sydhoff. Toimittaja Bo Högländer kirjoittaa henkilökohtaisesti Eva Franchellin kirjasta, joka käsittelee murhattua ulkoministeriä Anna Lindhiä. Professori Kolbjørn Skaare on syventynyt Petra Garberdingin väitöskirjaan, joka käsittelee ruotsalais-saksalaisia musiikkisuhteita. Lopuksi NT:n päätoimittaja Claes Wiklund esittää, että Kjell Östberg on pannut Pohjolan sulkeisiin murhatun pääministerin Olof Palmén elämäkerran toisessa osassa.

C W-d

Suomennos: *Paula Ehrnebo*

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2009 sin hundrattioandra årgång, den åttiofemte i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden begyntes 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska folkens gemenskap. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2009 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2009 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 409195-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 33, 112 21 Stockholm. Tel 08-506 113 00. Äldre årgångar kan rekvideras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefontid fredagar 10–12.

Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund

Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 33, 2 tr, Stockholm.

Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.

E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Skillingagatan 38 A, SE-646 32 Gnesta.

Tel 0158-137 89 (bostaden).

E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Engbakken 26, DK-2830 Virum.

Tel 33 75 75 75. E-post: hw@weekendavisen.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Dalvägen 3 A 4, FIN-02700 Grankulla.

Tel 09-505 29 74. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.

Tel 5-45 84 62. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.

Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no